

JÄMSTÄLLDHET GÖR VÄRLDEN RIKARE!

En inspirationsskrift för skolans alla lärare om jämställdhet för hållbar utveckling i ett globalt perspektiv

ILLUSTRATION: NINA HEMMINGSSON

JÄMSTÄLLDHET GÖR VÄRLDEN RIKARE!

En inspirationsskrift för skolans alla lärare om jämställdhet
för hållbar utveckling i ett globalt perspektiv

I din hand håller du en skrift som riktar sig till var och en som arbetar pedagogiskt inom förskola, grundskola och gymnasium.

Innanför pärmarna finner du praktiska tips och råd för hur du och dina kolleger kan arbeta med jämställdhetsfrågorna tillsammans med små och stora elever. I de olika avsnitten diskuterar och föreslår erfarna pedagoger med genuskompetens ett urval arbetssätt och material. Här berättas också om inspirerande internationellt utvecklingssamarbete, och om olika möjligheter att lära mer om jämställdhet och hållbar utveckling i ett globalt perspektiv.

I arbetet med inspirationsskriften har det blivit allt tydligare att, ett jämställdhetsperspektiv – en medve-

tenhet om hur genus spelar in i våra liv – krävs såväl i kampen mot fattigdomen i världen som i lärandet för hållbar utveckling.

Att arbeta med jämställdhet och de stora framtidsfrågorna handlar om att på ett kraftfullt sätt ta sig an läroplanens värdegrundsmål.

Vår förhoppning är att innehållet ska ge upphov till inspirerad reflektion – och till aktivt lärande om jämställdhet för hållbar utveckling i ett globalt perspektiv!

Initiativtagare till skriften är Sida i samarbete med Den Globala Skolan. Skribenterna ansvarar själva för innehållet

Eva Lena Volk
Projektledare och redaktör

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD 3
Johan Åkerblom

JÄMSTÄLLDHET GÖR VÄRLDEN RIKARE! 4
Eva Lena Völk

VARFÖR GENUSMEDVETEN PEDAGOGIK? 14
Kajsa Svaleryd

**KÖNSMEDVETNA PEDAGOGER – NYCKELN TILL LÄRANDE FÖR
JÄMSTÄLLDHET OCH HÅLLBAR UTVECKLING 22**
Pether Arnberg och Mari Richardsson

ETT NYTT SÄTT ATT BETRAKTA VÄRLDEN 46
Charlotta John och Pamela von Sabljar

**GENUSDIDAKTIK FÖR HÅLLBAR UTVECKLING
– VÄGAR MELLAN VISION OCH VERKLIGHET 76**
Pernilla Andersson och Ulrika Lundquist

**FEMINISTISK PEDAGOGIK I DET GLOBALA RUMMET
– NÅGRA REFLEKTIONER KRING OMÖJLIG UNDERVISNING 104**
Fredrik Bondestam

DEN GLOBALA SKOLAN 122
Peder Sandahl

PRESENTATION AV DE MEDVERKANDE 126

FÖR ATT GÅ VIDARE 128

Texterna får mångfaldigas men ej ändras, och källa samt författarnamn ska alltid uppges.

Illustrationerna får mångfaldigas i undervisningssammanhang (dock ej i nya publikationer el likn) men ej ändras, och källa samt illustratör ska alltid uppges.

Denna skrift rekvireras kostnadsfritt via Sidas materialbeställning, telefon 08-779 96 50 eller www.sida.se under rubriken Publikationer.

Den kan också laddas ner som pdf-fil via Den Globala Skolans hemsida www.denglobalaskolan.com

Initiativtagare till skriften är Sida i samarbete med Den Globala Skolan. Artikelnr: SIDA29355sv ISBN 91-586-2152-0 Design:Hemma Annonsbyrå Produktion: Jupiter Reklam Tryckt av: Edita, 2006

FÖRORD

►► Jämställdhet är en lyx som vi i de rika länderna kan kosta på oss. Men det är ingenting för de fattiga länderna.◀◀ Så resonerade några svenskar i en undersökning vi gjorde för ett par år sedan.

Men ingenting kunde vara mera fel. Jämställdhet skapar ett rikare liv, likaväl där som här.

Vi vet att jämställdhet ökar den ekonomiska tillväxten bland fattiga människor. Men att häva fattigdom handlar inte bara om bättre ekonomi. Det handlar minst lika mycket om makt över sitt eget liv, frihet från fördomar och förtryck. För oss på Sida är det av den anledningen viktigt att driva jämställdhetsfrågorna i allt vi gör. Också i vårt folkbildningsarbete i Sverige. Därför genomförde vi 2005-2006 en större satsning på jämställdhetstemat – en satsning som väckte stort intresse, inte minst i skolans värld.

För att hjälpa lärare att ta upp frågor kring jämställdhet och utveckling, så har vi i samarbete med Den Globala Skolan bett några väl meriterade pedagoger att arbeta fram denna skrift. Dessa ansvarar själva för innehållet.

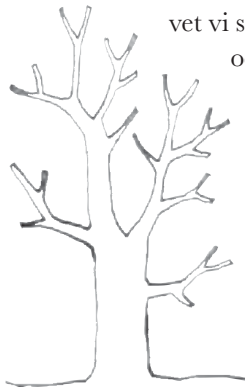
Stockholm i maj 2006

Johan Åkerblom, Informationschef, Sida

**JÄMSTÄLLDHET GÖR
VÄRLDEN RIKARE!**

Fattigdom berövar människor friheten att bestämma över sina egna liv. I arbetet med detta inspirationsmaterial har det stått allt tydligare för oss som medverkat att ett jämställdhetsperspektiv - en medvetenhet om hur genus spelar in i våra liv - krävs såväl i kampen mot fattigdomen i världen som i lärandet för hållbar utveckling. Det handlar om att berika. Såväl levande människors berättelser som statistik vittnar om att jämställdhetsarbete, i de sammanhang där det bedrivs, berikar - enskildas liv och hela samhällens utvecklingsmöjligheter. Att jämställdhet är en mänsklig rättighet, det vet vi sedan tidigare. "Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter."¹ Och, det räcker ju egentligen som argument för jämställdhetsarbete.

LIKAVÄL DÄR SOM HÄR

Undervisar vi om tillstånd och strukturer i världen, så ställer trovärdigheten oss inför kravet på en medvetenhet om samma strukturer i det rum där vi lär. Demokratistudier kräver alltså demokrati i studierna.

Studier av jämställdhet i världen kräver världens jämställdhet i studierna. Vi har därför i denna skrift lagt stor vikt vid det förhållningssätt med vilket lärande om jämställdhet och hållbar utveckling behöver ske i skolan. Vikten av förhållningssätt utgör redan vunnna insikt för dem som inom förskola och skola erfart hur genusmedveten pedagogik berikat flickors och pojkars möjligheter till hållbart lärande. Det numera riksbekanta arbetet i ett par förskolor i Gävle visar hur barnens livskompetens kan stärkas - hur de blir säkrare och mer kreativa - när deras möjligheter till lärande bortom könsstereotyper uppmuntras.² Elfte Stegets arbete i grundskolan vittnar om detsamma. Medveten genuspedagogik motarbetar förtryck, och både flickor och pojkar mår bättre av den.³

Runt om i världen pågår ett offensivt och idérikt arbete för människors rättigheter till livsutrymme och medansvar - rättigheter oavsett könstillhörighet. Det försiggår i svenska klassrum, i afghanska flickskolor, i "workshops" på den sydindiska landsbygden, i genusutbildningar i södra Afrika - och på många, många andra platser i väldigt skiftande sammanhang. Inblicken i detta har inspirerat oss som fått vara med och ta fram denna skrift. Förhoppningen är att vi ska kunna inspirera vidare! Vi hoppas

att de vittnesmål om jämställdhetsmedvetet arbete som vi valt att skildra, ska ge upphov till reflektion. Inspirerad reflektion.

Jämställdhet och fattigdomsbekämpning

Att vara kvinna och fattig innebär i de flesta fall något annat än att vara man och fattig. Till den utsatthet det innebär att vara fattig, läggs för gruppen kvinnor oftast utsattheten av att vara underordnad i en könsmaktsstruktur. I undersökningar som olika FN-organ och enskilda forskare tagit fram syns samtidigt att fattiga kvinnor runtom i världen spelar en nyckelroll för resurshushållningen och hanteringen av naturtillgångar. Av jordens 1,3 miljarder extremt fattiga människor (som lever på mindre än en amerikansk dollar per dag) beräknas merparten vara kvinnor. Det visar sig att kvinnor och män många gånger har väldigt tydligt definierade roller i sin relation till naturen, särskilt i så kallade utvecklingsländer. Fattiga kvinnor på landsbygden står ofta i ett mycket nära förhållande till ekosystemen omkring dem exempelvis genom att de hämtar bränsle, mat och andra råvaror ifrån dem. Många gånger besitter dessa kvinnor stor ekologisk kunskap. Det har också visat sig att det bland just kvinnor på landsbygden går att finna initiativtagare till ett ekologiskt och etiskt medvetet förhållande till naturen och dess resurser. Fattigdomsbekämpning och strategier för hållbar utveckling kan inte nå bestående framgång om de inte utgår ifrån dessa sakförhållanden och tar sig an dem utifrån en genusmedveten analys. Trots detta återfinns få kvinnor – i synnerhet från fattiga länder – i offentliga sammanhang där stra-

teger för resurshushållning diskuteras och beslut om resursfördelning tas. Den kenyanska mottagaren av Nobels fredspris 2004, Wangari Maathai, får ses som ett undantag. Hon uppmärksammades för sin genusmedvetna miljökamp och fattigdomsbekämpning. I dag sitter hon bland annat med i ett internationellt nätverk för kvinnliga miljöministrar. Genusmedvetenhet ger dock snabbt insikt om att det inte är en kvinnofråga huruvida hållbar resurshållning ska kunna komma till stånd. Det är en fråga för både kvinnor och män att ta sig an – tillsammans.⁴

Internationella diskussioner och förhandlingar kring utvecklingsfrågor tar nu alltmer upp frågan om genusanalys och vikten av jämställdhet. FN har på olika vis, inte minst under sina Kvinnokonferenser⁵ lyft fram frågor om kvinnors rättigheter och behov genom årtiondena. Särskilt vid den 4:e kvinnokonferensen 1995 i Peking. Här belystes också för första gången på allvar de stora utvecklingsfrågorna ur ett genus- snarare än ur ett kvinnofrågeperspektiv. Nästan tio år senare, 2003, beslutade FNs kommitté för hållbar utveckling att genusanalys och jämställdhet skulle beaktas inom samtliga områden fram till 2015, det är då arbetet med de så kallade Millenniemålen ska ha nått uppställda målnivåer.⁶

FNs Millenniemål

1. Utrota hungern	4. Barnadödlighet	7. Miljö
2. Skola	5. Mödradödlighet	8. Gemensamt ansvar
3. Jämställdhet	6. Hiv/Aids, Malaria	

(Se mer om Millenniemålen hos FNs utvecklingsorgan UNDP, www.undp.se)

Begreppsnyckel

FATTIGDOM är ett mångdimensionellt begrepp. Fattigdomen i världen är djup och utbredd och tar sig många olika uttryck, allt från sjukdom och svält till diskriminering och förödmjukande behandling. Den berövar människor friheten att bestämma över sina egna liv. Fattigdomens kärna utgörs av brist på materiella tillgångar och brist på makt och valmöjligheter. Som mått på fattigdom används ett index som FNs utvecklingsorgan (UNDP) tagit fram – och som årligen redovisas i Human Development Report. Detta fattigdomsindex, Human Poverty Index, utgör ett samlat mått i vilket ingår sannolikheten vid födseln att inte överleva 40-årsåldern, analfabetism, andel av befolkningen som inte har tillgång till rent dricksvatten, andel underviktiga barn under 5 år, andel av befolkningen som lever under en för många nationer fastställd fattigdomsgräns (till exempel < 1 USDollar per dag). För att en fattigdomsinriktad åtgärd ska bedömas som lyckad, bör den medföra att fattiga kvinnor och män fått ökad valfrihet på områden som rör deras grundläggande livsvillkor.

FEMINISM är en åskådning, rörelse, samhällssyn som utgår ifrån att kvinnor som grupp är underordnande män som grupp, och arbetar för att förändra detta. Feminismen strävar efter kvinnors fulla (ekonomiska, sociala och politiska) rättigheter. Det finns flera inriktningar inom feminismen.

GENUS (engelska gender = det sociala könet) ger uttryck för de normer och föreställningar som formar hur kvinnor/flickor och män/pojkar är/bör vara eller göra, och fångar vad det innebär att vara kvinna/flicka eller man/pojke i olika sammanhang. Genus går tvärs över alla andra kategoriseringar av människor. Hur genus

uttrycks beror på det sociala och kulturella sammanhanget, och är något man lär sig i en socialisationsprocess. Genusrelationer är föränderliga, vilket bevisas av att de ser olika ut i olika samhällen och över tid.

FNs utvecklingsorgan (UNDP) har tagit fram ett Gender-Related Development Index som kan sägas utgöra ett mått på hur väl invägt genusperspektivet är i en viss nations utveckling. I detta mått ingår bland annat genomsnittlig förväntad livslängd vid födseln för kvinnor respektive män, läs- och skrivkunnet för kvinnor respektive män, hur många flickor respektive pojkar som är inskrivna i skolan och beräknad inkomst för kvinnor respektive män.

JÄMSTÄLLDHET används för att tala om rättvisa mellan kvinnor och män, och innebär att kvinnor och män, flickor och pojkar har lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter inom alla områden i samhället.

KÖN avser de biologiska och fysiologiska drag som definierar människor som kvinnor eller män. Huvudsakligen bygger det på hur könsorganen ser ut. Dessa drag utesluter inte alltid varandra, då det finns individer med både feminina och maskulina fysiologiska karakteristika.

UTVECKLING Ingen objektiv definition finns, men utveckling kan sammanfattas som sådan förändring som ökar möjligheten för människor att leva ett fullvärdigt liv där de också har rätten att själva välja vad det livet ska innehålla. Utöver ekonomisk tillväxt inkluderar utveckling oftast också områden som hälsa, utbildning och dräglig levnadsstandard – mått för vilka FNs utvecklingsorgan (UNDP) inkluderar i så kallad ”mänsklig utveckling”.

FNs millenniedeklaration från 2000 lägger fast åtta mål som världssamfundet behöver nå fram till senast 2015 om inte fattigdomen ska äventyra en hållbar utveckling globalt sett. I flera av målen är jämställdhetsperspektivet uttalat, och i deklARATIONENS inledning uttrycker tydligt det församlade världssamfundet:

”Vi beslutar (...):

Att främja jämställdhet och stärkande av kvinnors makt över sina egna liv som effektiva vägar att bekämpa fattigdom, hunger och sjukdomar och stimulera en utveckling som verkligen är hållbar.”⁷

I mars 2004 kom Utrikesdepartementets enhet för global utveckling med en rapport i vilken det påvisas att strategier för fattigdomsbekämpning i förstone kan verka könsneutrala men istället oftast utgår från och gynnar män. Könsdiskriminering får ödesdigra konsekvenser för kvinnor – ohälsa, kränkningar, till och med våld och död – och leder till att samhällets resurser utnyttjas ineffektivt, vilket missgynnar både kvinnor och män. Det visar sig att denna diskriminering motverkar såväl fattigdomsbekämpning som arbetet för en hållbar utveckling. I rapporten konstateras att detta är en fråga om makt, och att makt är konstruktioner och förhållanden som kan ändras.

En viktig utgångspunkt för ett sådant förändringsarbete är

Sveriges nya ”Politik för Global Utveckling” (PGU) som trädde i kraft 2004 (riksdagsbeslut 2003). Den tar fasta på det som lyfts fram i FN:s millenniedeklaration och är, kan man säga, avsedd att fungera som ett brofäste in i den svenska politiken för den globala utmaning som uttrycks där. Sveriges PGU ska beröra alla politikområden, och utbildningspolitiken är tänkt att gå i tåten för denna globala utvecklingssträvan! Två grundläggande perspektiv – ett rättighetsperspektiv och de fattigas perspektiv – ska styra arbetet med att förverkliga PGU.⁸ Att vara medveten om hur olika villkoren kan vara för fattiga kvinnor och män är alltså något av en förutsättning för att lyckas med den globala arbetet för en hållbar utveckling, och för lärandet därom.

Jämställdhet och lärande för hållbar utveckling

”Hur kan denna skrift ta sig an något så vittfamnande som att försöka inspirera till jämställdhet och lärande för hållbar utveckling med ett globalt perspektiv?”, kan man undra. Det finns många som redan gör detta och som kan visa på vägar. På de sidor som följer, vittnar pedagoger, aktivister och forskare om hur de gör när de prövar genuspedagogiska och andra jämställdhetsmedvetna vägar till förändring i riktning mot hållbar utveckling.

Genom att låta personer med stark genuspedagogisk kompetens komma till tals, har vi velat ge frågor om genusmedvetenhet i skolarbetet den uppmärksamhet som just lärande för hållbar utveckling kräver.

Hållbar utveckling har länge förknippats med frågeställningar i det naturvetenskapliga området och varit mer eller mindre likställt med miljöomsorg. Begreppet hållbar utveckling myntades första gången på allvar i Brundtlandrapporten "Vår Gemensamma Framtid" och definierades då som "...en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov."⁹

När hållbar utveckling i dag behandlas och diskuteras i internationella, nationella och lokala politiska sammanhang sammanfattar begreppet en bred och sammanhängande beskrivning där ekologiska, ekonomiska och sociala frågeställningar ingår och samverkar med varandra. Här finns frågor om jämställdhet mellan kvinnor och män med. Dels som uttryck för en viktig social dimension, ett fält fullt av dilemman och möjligheter i samspelet mellan människor av olika kön. Dels som uttryck för de rättigheter som vi, var och en, kvinnor och män, omfattas av i kraft av att vi är – människor. Jämställdhet handlar alltså om kvinnors och mäns rättigheter, möjligheter och medansvar i arbetet för en hållbar utveckling.

Att verka utifrån ett jämställdhetsmedvetet perspektiv för hållbar utveckling, är inte "bara" nedlagt som central uppgift i internationell utvecklingspolitik utan också i nationell skolpolitik. Att arbeta för jämställdhet i skolan är en fråga om såväl pedagogisk professionalitet som samhällelig hållbarhet. I de nationella styrdokumenterna för skolan går jämställdhet – liksom för övrigt internationalisering – igen som oundvikliga dimensioner att röra sig i för den som tagit sig an uppgiften att verka där. Begreppet lärande för hållbar utveckling rullar nu allt tydligare in mot skolans värld. Framför allt berörs gymnasieskolan. Fast,

Ekonomiska frågeställningar

egentligen skrivs hela skolans uppdrag om i detta perspektiv. I Hagadeklarationen (2000) beskrivs Sveriges hållning om lärande för hållbar utveckling. Dess konsekvenser för arbetsätt, samarbetsformer och pedagogiska metoder har sedan uttolkats av Myndigheten för skolutveckling (se ruta).

Medvetenhet om och arbete med jämställdhet spelar stor roll för såväl arbetsätt, samarbetsformer som pedagogiska metoder i ett lärande för hållbar utveckling.

* Lärande för hållbar utveckling

DEMOKRATISKA ARBETSSÄTT Undervisning/pedagogisk verksamhet inom området hållbar utveckling bör kännetecknas av ett demokratiskt arbetssätt där processen sätts i centrum. Den lärande ska ges möjlighet att vara delaktig i utformningen av både undervisningens/den pedagogiska verksamhetens former och innehåll.

KRITISKA FÖRHÅLLNINGSSÄTT Kritiska förhållningssätt ska vara centrala vid planering och genomförande. Intressekonflikter mellan krafter i samhället och hur de påverkar olika parter beskrivningar av ett problem/en fråga ska tydliggöras.

ÄMNESÖVERGRIPANDE SAMARBETEN Hållbar utveckling ska vara ett sammanknyttande perspektiv som hjälper lärande och lärare att relatera nya kunskaper till det som tidigare lärts och att koppla samman kunskaper och perspektiv från olika ämnen.

MÅNGFALD AV PEDAGOGISKA METODER Pedagogiken bör bygga på kunskaper om hur människor lär sig. Det innebär att hänsyn ska tas till varje individs lärostil. Frågor som tas upp i undervisningen/den pedagogiska verksamheten bör behandlas från dåtid till framtid och från det lokala till det globala.

Källa: Myndigheten för skolutveckling, www.skolutveckling.se

Från förskolan till och med gymnasiet

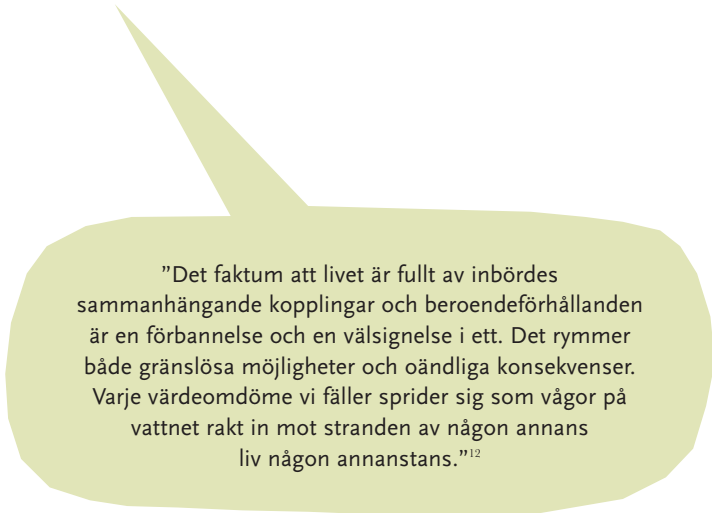
Vår skrift vänder sig till alla lärare, från förskolan till och med gymnasiet, till alla dem som har ett pedagogiskt arbete i den obligatoriska skolan – och bortom. Materialet har alltså en bred karaktär. Fokus ligger på inspiration utifrån pedagogiska frågeställningar och arbetssätt. Vi har velat tipsa om material, organisationer eller personer, som vi bedömer vara rika resurser för undervisning och fortbildning i frågor kring genus, jämställdhet och lärande för hållbar utveckling. Genuspedagogik, såväl i klassrumspraktiken som i val av frågor och teman att behandla, har satts i centrum. På så vis vill vi alltså visa på lärarprofessionens viktigaste bidrag till att berika världen genom jämställdhet: ”learning by doing” i skolvardagen. Det globala perspektivet finns kanske i det följande främst, men långt ifrån endast, representerat i exempel på hur jämställdhet gör världen rikare genom internationellt utvecklingsamarbete. Vi hade kunnat belysa många, många fler samarbeten som visar på jämställdhetsmedvetna vägar mot hållbar utveckling. Bara i Sverige finns ett stort antal enskilda organisationer, kyrkor, och skolor som är engagerade i det arbetet. De exempel som gets plats här har bedömts spegla pedagogernas textavsnitt väl.

Genuspedagogerna Pether Arnberg, Mari Richardsson och Kajsa Svaleryd delar med sig av erfarenheter och metoder som de värkt fram vid Jämrum – en pionjärinstitution i Sverige vad genuspedagogik i skolan beträffar. Deras arbete med förskolor är kanske mest känt, och på Jämrum hemsida (www.jamrum.nu)

finns flera tips och förslag på arbetssätt – kostnadsfritt tillgängliga – som lämpar sig för just förskolan men också den övriga skolan. I denna skrift beskriver Arnberg och Richardsson ett par utav dem. Charlotta John och Pamela von Sabljar, som arbetat fram Elfte Stegets metod (www.elftesteget.com), beskriver en del av denna och visar hur du kan tillägna dig ett jämställdhetsmedvetet seende i din undervisning genom olika observationsmetoder. De ger också flera förslag på övningar du kan göra tillsammans med dina elever i grundskolan (från skolår 4), men även på gymnasiet. Gymnasielärarna Pernilla Andersson och Ulrika Lundquist har utvecklat ett tematiskt arbete med jämställdhet och genus i just förhållande till hållbar utveckling och globala frågor. Deras bidrag visar på hur de lyckats väva samman dessa frågor som berör snart sagt varje ämne i skolan, och på hur ett ämnesövergripande arbete befämjar lärande för hållbar utveckling. Därefter delger oss genusvetaren Fredrik Bondestam sina erfarenheter av könsmedveten undervisning, och utvecklar sina tankar om det nästintill omöjliga men ändå oundgängliga i att vara genusmedveten i det globala rum där vårt lärande pågår. Här plockar han in flera röster från den internationella diskussionen kring genusteori och genuspedagogik. Avslutningsvis får Peder Sandahl ge Den Globala Skolan en röst som förhoppningsvis ska locka många till kontakt med dess verksamhet. Samtliga texter har kommenterats löpande av en referensgrupp och därefter granskats av Carolina Wennerholm på Kvinnoforum¹⁰. Sist men inte minst, vill jag nämna konstnären bakom skriftens meningsbärande illustrationer, Nina Hemmingsson, vars medverkan jag är mycket glad för i detta sammanhang då vi vill

lyfta både angelägna och ganska tunga frågor. Jag hoppas att du som läser och ser hennes bilder inspireras genom de skratt och den självinblick som de bjuder oss.

Vår förhoppning är ju just detta, att du ska inspireras till reflektion kring jämställdhet och lärande för hållbar utveckling. Att inspirationen ska driva dig att tillsammans med kolleger och elever vässa genusmedvetenheten i skolarbetet, och att det tar sig uttryck i globalt gränsöverskridande solidaritet. Svårt, angeläget – men faktiskt fullt möjligt och oerhört givande! Paula Owens arbetar som studierektor på en skola i Kent, Storbritannien. Hon har uttryckt en del av denna utmaning så här:

”Det faktum att livet är fullt av inbördes sammanhängande kopplingar och beroendeförhållanden är en förbannelse och en välsignelse i ett. Det rymmer både gränslösa möjligheter och oändliga konsekvenser. Varje värdeomdöme vi faller sprider sig som vågor på vattnet rakt in mot stranden av någon annans liv någon annanstans.”¹²

Jämställdhet gör världen rikare! Dit når vi inte i en handvändning. Vi behöver vara många för att styra i mål. Vi som arbetat med denna skrift finns. Du och dina kolleger därute på andra sidan denna text finns. Och så finns – inte minst – ett hav av barn och unga människor i våra skolor. Tillsammans med dem kan vi sätta oss i rörelse för förändring med kursriktning

jämställdhet för hållbar utveckling i ett globalt perspektiv! Låt vågorna kring ert arbete sprida sig över haven. Hör gärna av dig till oss på färden!

Uppsala, våren 2006
Eva Lena Volk, Projektledare

REFERENSER

- Albaeco och Moberg, Fredrik "Poor Rural Women Key to Sustainable Development", Sustainable Development Update Issue 6 Vol 5 2005, www.albaeco.com/sdu.
- Brundtland, Gro Harlem (1988) *Vår gemensamma framtid – Rapport från Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av statsminister Gro Harlem Brundtland*, Prisma/Tiden, Stockholm.
- John, Charlotta och von Sabljar, Pamela (2003) *Elfte steget – vägen dit. En metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete i förskola och skola*.
- Johnsson-Latham, Gerd (2004) "Makt och privilegier – om könsdiskriminering och fattigdom", Utrikesdepartementet, Stockholm.
- Larsson, Håkan och Ohrlander, Kajsa (2005) "Att spåra och skapa genus i gymnasieskolans program- och kursplaner", Centrum för genus- och utbildningsvetenskap, Lärarhögskolan i Stockholm
- Sida (2005) *Jämställdhet gör världen rikare – 25 exempel på hur jämställdhet kan minska fattigdomen*
- Sida (2005) *Kön spelar roll, DESO/Jämställdhetsgruppen*, Stockholm.
- UNDP (2004) *Human Development Report, United Nations Development Programme, New York*.
- Svaleryd, Kajsa (2003) *Genuspedagogik*, Liber, Stockholm.
- Sveriges politik för global utveckling, Regeringens skrivelse Skr 2004/05:161.

Östberg, Birger (2005) *Den stora utmaningen – en rapport om jämställdhet och utveckling*, Sida, Stockholm.

KÄLLOR:

Blir världen bättre? – Siffror om utvecklingen i världen, UNDP (2005);
Kön spelar roll – Om jämställdhet i utvecklingssamarbetet, Sida (2005);
Utväg – guide om kön, makt och dig som person, Sensus (2005)

FOTNOT

- 1 FNs Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 1.
- 2 Svaleryd 2003.
- 3 John och von Sabljar 2003.
- 4 UNDP 2004 och Albaeco 2005.
- 5 FN har genom åren anordnat fyra stora och banbrytande Kvinnokonferenser, varav den första hölls 1975 i Mexico City
- 6 Albaeco 2005.
- 7 Östberg 2005.
- 8 Skr 2004/05.
- 9 Brundtland 1988.
- 10 www.kvinnoforum.se
- 11 www.nc.uk.net/esd, den brittiska myndigheten QCAs hemsida – Education for Sustainable Development – om lärande för hållbar utveckling.

VARFÖR GENUSMEDVETEN PEDAGOGIK?

av Kajsa Svaleryd¹²

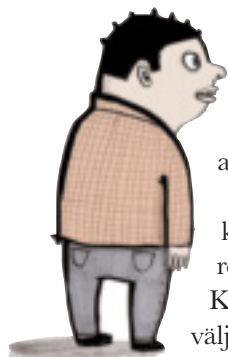
När det talas om utveckling, handlar det ofta om en teknisk eller ekonomisk utveckling – sådan som syns utåt och lätt låter sig mätas. Ändå är vi människor speciella just för att vi har ett samvete, moral och etik, och kan utvecklas mentalt. Arbetet med värdegrundsfrågor i skolan är absolut grundläggande för utvecklingen av våra samhällen. Jämställdhet handlar om demokrati och värdegrund. Arbetet för att levandegöra och förverkliga dessa perspektiv pågår ständigt och behöver planeras och ledas av oss vuxna. Avsaknaden av ett fungerande värdegrundsarbete

leder till mobbning och kränkningar, till utsatthet och osäkerhet – till en ohållbar utveckling. För mig innebär ett aktivt arbete med värdegrunden att skapa sociala processer där vi genom att ta del av andras åsikter, tankar och kunskaper ständigt får möjlighet att utbyta erfarenheter och att utvecklas.

Vi och vårt samhälle formar och håller isär kvinnor och män. Genus har ersatt begreppen könsroll och socialt kön som är inskrivna i våra läroplaner. Könsroller ger sken av att kvinnor och män frivilligt väljer vissa roller och att de kan göra sig fria från rol-

lerna när det passar. Så enkelt är det inte eftersom varje människa föds och växer upp i ett genussystem som redan definierat vad som är kvinnligt och manligt. Yvonne Hirdmans forskning och teori bygge har kanske tydligast visat på dessa sammanhang och strukturer.

Ser vi samhället från ett fågelperspektiv så avtecknar sig genussystemet. Vi ser vissa avlagringar och mönster av människor och deras verksamheter. Det som blir tydligt är att kvinnor och män hålls isär. Män har tillträde till vissa områden som inte kvinnor har, och omvänt. Genussystemet är som ett slags apartheidssystem som anvisar kvinnor och män till olika platser, olika jobb och olika egenskaper i Sverige och världen. Det andra mönstret som avtecknar sig i ett fågelperspektiv av samhället är att mannen är normen. Mannen är modellen för hur en människa ska vara, medan kvinnan är undantaget. Inom genussystemet värderas män högre än kvinnor och mannen blir därigenom överordnad kvinnan.¹³ Den manliga överordningen handlar om små subtila signaler i allt från vilka röster det är som hörs i ett klassrum till vilka som syns i media och vem det är som sitter i bolagsstyrelser. Ja, överordningen märks till och med i hur kvinnor och män sitter. Män tar plats, kvinnor kryper ihop.

Den manliga överordningen och den kvinnliga underordningen finns inbyggda i språket, i tänkandet och i själva kulturen.

Det är inte meningsfullt att försöka hitta en orsak till den kvinnliga underordningen och ta reda på "vems fel" den är. Det genuspedagogiska arbetet måste koncentrera sig på att förstå och förändra de processer som både kvinnor och män ingår i. Processer som gör att kvinnor och män upprepar mönster av kvinnligt och manligt generation efter generation. Varje människa föds in i genussystemet. En strategi för förändring är att stirra sanningen i vitögat. Ju mer vi vet desto svårare är det att halka in på diverse vandringsmyter om vad som är kvinnligt och manligt. Eftersom vi håller på och gör genus med varandra hela dagarna handlar det om att ifrågasätta och bryta mönster. Men det krävs att du är modig och vågar, för det innebär ju samtidigt ett ifrågasättande av dig själv.

Att arbeta med jämställdhet i ett globalt perspektiv handlar om att flytta fokus från vi-och-domperspektivet till att fundera över oss alla. Vad behöver vi alla lära oss för att kunna leva tillsammans i dagens och framtidens globala samhälle? Målet är att skapa en uppväxtmiljö som å ena sidan stöder utvecklingen av individualiteten och en sund självkänsla, och å andra sidan

elevens utveckling som världsmedborgare. Vi behöver bredda vårt sikte och förbereda alla barn i landet för ett liv med mångfald, inte bara i etnisk betydelse utan också avseende genusperspektiv, klass, religiös ideologi med mera. I det pedagogiska arbetet måste vi lyfta fram mångfald som något acceptabelt och viktigt att vara uppmärksam på, inte förstärka fördomar och omedvetna normer just genom att undvika att prata med barnen och eleverna om detta. Orättvisa genusskillnader finns och de ska bearbetas. Det är varje pedagogs skyldighet att arbeta utifrån läroplanernas värdegrund där jämställdhet fastslås som en av de grundläggande värderingarna i vårt samhälle. Genuspedagogik blir ett sammanfattande begrepp för ett medvetet arbete i skolan med fördomar kring genus samt olika insatser för att främja jämställdhet. Det här är inskrivet i lagar och läroplaner. Vi pedagoger måste bli bättre på att arbeta för jämställdhet på många olika plan.

Hållbar utveckling bygger på tanken att vi bör ta hänsyn till våra medmänniskor och till kommande generationer, samt insikten om att nuvarande livsstil – framför allt i den rika delen av världen – inte ger förutsättningar för en god samlevnad och miljö. För att kunna åtgärda globala problem som fattigdom, ohälsa och miljöförstöring måste vi arbeta med ekologiska, ekonomiska och sociala perspektiv. Dessa måste betraktas tillsammans. Meningen är att integrera det hållbara tänkandet i all verksamhet – det ska inte längre bara handla om naturskydd eller biologi, utan om livsstil. Inte heller finns det någon klart definierad samhällsstruktur som är hållbar, utan hållbarheten är ett mål att sträva efter, en process som vi kan välja att delta i. Här handlar jämställdhetsarbetet om att foga nya kunskaper

* Skola och utbildning

117 miljoner barn i världen går inte i skolan. 53 % av dessa är flickor.

Källa: UNICEF, 2006, The State of the World's Children

och nya erfarenheter till en redan befintlig världsbild, att integrera jämställdhet i frågor om hållbar utveckling.

Det är också viktigt att alla tar sitt ansvar och blir delaktiga i processen. Att vi relaterar till oss själva och våra egna erfarenheter och vidgar perspektivet. Skolan kan – och bör – ha en mycket tydlig och viktig roll i det arbetet! Genom ett helhetsperspektiv som hållbar utveckling, där genusfrågor konsekvent ställs i fokus, framstår vidden och djupet i vårt vuxna ansvar för att förskolor och skolor ska vara bra uppväxtmiljöer för barn och unga. Barnombudsmannen ställde sig 2003, mot bakgrund av många aktiva kontakter med barn i skolåldern, starkt kritisk till att vuxenvärlden till synes abdikerat från demokratiföstran och föreslog därför nolltolerans mot mobbning. Grunden för jämställdhetsarbetet är att stärka barns och ungas självkänsla. Först när barnen är trygga i sig själva vågar de bli gränsöverskridande och kreativt skapande.

Du kan inte lära någon annan ett jämställt förhållningssätt, men du kan förändra dig själv samt skapa situationer där lärandet möjliggörs.

Följande fyra delar utgör bra grundstenar i ett brett upplagt genuspedagogiskt arbete.

- ▶ Du måste bli medveten om vilka könsnormer och värderingar du själv har samt hur de påverkar ditt pedagogiska arbete och bemötandet av barn och unga. Studera statistik och forskning över vad det innebär att vara kvinna/flicka respektive man/pojke i Sverige och världen idag. Ge underlag och utrymme för att diskutera just värderingarna. Det handlar ofta om så grund-
- läggande saker som språket – ordval, röstfärg och ordrikedom – liksom vad som förväntas av flickor och pojkar i olika situationer. Är du nöjd med det du upptäcker eller vill du försöka förändra bakomliggande attityder?
- ▶ Vad innebär kvinnligt respektive manligt? Vilka bilder och föreställningar bär vi med oss? Pedagoger behöver beskriva detta för varandra och prata sig samman om vad man menar i gemensamma mål för jämställdhetsarbetet. Det finns en fara i att personal tar egna personliga erfarenheter till utgångspunkt för att inte behöva göra något. I sådana lägen kan det hjälpa att istället tillsammans skaffa sig gemensam kunskap om samhällets maktstrukturer samt kartlägga den egna arbetsplatsen.
  - ▶ Motsvarande arbete behöver göras tillsammans med barn och unga. Vilka föreställningar och myter bär barnen på? Vilka mål har de? Vilka ord för könen kvinna/flicka och man/pojke förekommer bland barnen och, vilka kan vi enas om att använda? Hur ska man kunna stödja varje barn att göra självständiga val utifrån egen vilja och egna intressen? Hur ser det ut i världen, vad vet barnen, och vad har de för föreställningar/fördomar?
  - ▶ Vilka metoder och material kan vi använda så att den ordinarie verksamheten skapar villkor som ger flickor och pojkar likvärdiga möjligheter till utveckling och utmaning utan att hämmas av traditionella könsmönster?

Detta arbete måste börja hos var och en av oss. Var står jag och vad är jag beredd att arbeta för att förändra? Varför skall vi bedriva ett jämställdhetsarbete i vår förskola/skola? För att följa läroplanen? Som ett led i att utveckla och förändra organisationen? Av intresse för att upphäva orättvisor? För att göra världen rikare och mer hållbar? Det är viktigt för dig själv och arbetslaget att besvara dessa frågor. Klarhet på dessa punkter är nämligen en förutsättning för ett framgångsrikt arbete. Genuspedagogiskt arbete handlar om att förändra maktförhållanden i strukturer och attityder. Att arbeta med jämställdhet och genusstrukturer innebär följdaktligen ifrågasättande. Du kommer bli ifrågasatt.

Du kommer också ifrågasätta. Både inför dig själv och inför andra krävs att du vet av vilka skäl du ger dig in i förändringsarbetet.

Arbetet med att förverkliga grundläggande värden i förskola och skola bör komma först, först i läroplanerna och först i verkligheten. Det går inte att slingra sig undan, det går inte heller att klara av på en liten empatitimme i veckan. Ständigt – alltid måste det arbetet bedrivas. Eller, som det står i våra läroplaner: ”Alla som verkar i förskolan/skolan skall hävda de grundläggande värdena och klart ta avstånd från det som strider mot dessa värden.”¹⁴

REFERENSER

Hirdman, Yvonne (2001) *Genus – om det stabila föränderliga former*.
Liber, Stockholm.
Svaleryd, Kajsa (2003) *Genuspedagogik*.
Liber, Stockholm.

FOTNOT

- 12** Texten får mångfaldigas men ej ändras, och källan ska alltid uppges.
13 Yvonne Hirdman, 2001.
14 Läroplan för förskolan (Lpfö 98),
Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94) samt Läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf 94)

Genusutbildningar i Angola

I den unga sydvästrafrikanska nationen Angola har svenska Afrikagrupperna sedan några år deltagit i ett nätverksbygge kring jämställdhetsfrågor. Lokala organisationer efterfrågade gemensam utbildning i jämställdhet för att bättre kunna verka i ett starkt mansdominerat samhälle. Två angolanskor, aktiva i lokala organisationer, utarbetade 2002 tillsammans med en svensk och en finsk rådgivare ett utbildningskoncept som nu har rullat i ett par år och som utvärderats som en intressant väg – väl värd att fortsätta på – att finna effektiva metoder för hållbart utvecklingsarbete.

Den svenska rådgivaren, Ulrika Holmström från Afrikagrupperna berättar:

”I Angola är begreppet género (genus på landets officiella språk portugisiska) allmänt spritt, åtminstone bland enskilda organisationer. När jag först kom dit blev jag imponerad av hur mycket folk inom olika organisationer pratade om genus och jämställdhet. Ganska snart insåg jag dock att det ofta stannade vid fina ord som inte återspeglades i praktiken. En man kunde till exempel orda länge och väl om hur viktigt det är att stärka kvinnor, samtidigt som hans enorma ordsvada fick kvinnorna i sällskapet att tystna fullständigt! Genusbegreppet är ju inte helt enkelt heller. När män i ledande positioner utbrister –

Jag är väldigt genus (género)!, undrar man ibland vad de menar. Men, det finns också en genuin vilja att bli bättre på att se till både kvinnors och mäns behov. Vid det här laget har en hel del angolaner gått jämställdhetskurser. Nu återstår för dem och oss att omsätta kunskaperna i praktisk handling, och framför allt att få oss att fundera över vårt eget beteende.”

Utbildningen på ca 3 veckor bygger på lika många steg med mellanliggande praktikperioder, och på att det är personer – såväl kvinnor som män – med hyfsat stort ansvar i respektive lokal organisation som deltar. Första utbildningen förlöpte framgångsrikt enligt följande. Under steg 1 behandlades grundläggande begrepp och

samband kring jämställdhet. Deltagarna tränades i att göra en genusanalys av sin egen organisations arbete, och undersökte då frågor av typen: Vem arbetar vilka tider?, Vem utför vilket arbete?, Vem kontrollerar resurserna? och, Vem fattar beslut i organisationen? Under steg 2 studerades en projektcykel och hur resultaten under arbetets gång når ut till kvinnor respektive män. Deltagarna besökte gruppvís olika regionala projekt och genomförde där på nytt en genusanalys. Väl framme vid steg 3 var det så dags att studera den egna organisationen igen med frågor som: I vilken struktur arbetar vi? Hur bedrivs personalfrågor och organisationsutveckling? Kursdeltagarna fick sedan ta fram planer för förändring av könsmaktstrukturen i den egna organisationen, innan de så återvände till sitt egentliga arbete.

Sedan den första utbildningen gavs har Afrikagrupperna stöttat flera uppföljningsaktiviteter. Efterfrågan på utbildningen har dessutom spridit sig. Dinho Maior, manlig underchef i en av lokalorganisationerna, menar att ”Vi är för dåliga i vårt jämställdhetsarbete. Jag vill att mina chefer får gå en utbildning!”

Deltagarna på kursen under den första delen som hölls i november 2004 i utkanten av huvudstaden Luanda.

Ulrika Holmström vittnar också om det knepiga i att som utlänning och finansär befinna sig i maktposition gentemot angolanska samarbetsorganisationer när man försöker stötta ett hållbart utvecklingsarbete. "Men, många är medvetna om att jämställdhet är viktigt – inte bara för att uppnå

ökad rättvisa mellan könen utan också som en förutsättning för en hållbar utveckling där vars och ens förmåga och ansvar tas tillvara. Dessutom är angolaner i allmänhet raka och står för vad de själva tycker. Det sägs att, där det finns två angolaner finns det tre åsikter – och med livliga diskussio-

ner om jämställdhet har man nog kommit en bra bit på väg!"

**VILL DU VETA MER om jämställdhetsarbetet i Angola och södra Afrika?
Kontakta Afrikagrupperna via
www.afrikagrupperna.se**

KÖNSMEDVETNA PEDAGOGER – NYCKELN TILL LÄRANDE FÖR JÄMSTÄLLDHET OCH HÅLLBAR UTVECKLING

av Pether Arnberg och Mari Richardsson¹³

Att arbeta med jämställdhet är en fråga om demokrati och därigenom en förutsättning för hållbar utveckling både i Sverige och i världen omkring oss. Jämställdhet är den värdegrundsfråga vi hittills ägnat minst tanke i svensk förskola/skola. Arbetet med jämställdhetsintegrering är en utmaning som innebär att invanda tankesätt och arbetsformer ifrågasätts, och att man medvetandegör sig om vilka attityder, normer och värderingar som påverkar det pedagogiska arbetet.

Att arbeta med frågor om jämställdhet och hållbar utveckling representerar också ett kraftfullt sätt att gå in i en pedagogisk utvecklingsprocess med sig själv och sin grupp av barn/ele-

ver. Flera av oss har nog tänkt att, det här är något jag borde arbeta mer med men, var ska jag börja, och hur ska jag göra när jag känner mig otillräcklig i mina kunskaper? Enda sättet är då egentligen att prova sig fram, och att skaffa sig ny kunskap. Med denna skrift hoppas vi att du ska få inspiration att göra det. Vi har valt att presentera ett par möjliga

ingångar till intressanta samtal inom ditt arbetslag och med dina barn/elever. De representerar arbetssätt som lett oss själva in i utvecklande diskussioner – diskussioner som sedan blivit till underlag för fortsatt utforskning av perspektiven jämställdhet och hållbar utveckling.

Det personliga är politiskt

Vardagshändelser är ofta de som medvetandegör oss om våra beteenden. I dem ser vi kanske som bäst de värderingar som styr mycket av vårt handlande. Vi vill därför också delge ett par personliga berättelser som lärt oss viktiga saker om genus och jämställdhet. Den första kommer här.

Pether har två barnbarn. Vid ett tillfälle hade en av dem slagit läppen. ”Hon berättade att hon slagit sig, fått besöka hälsocentralen, blivit omplåstrad med mera. Just då kom min fru till oss, och jag sa, ”Nu måste du berätta för mormor varför du har varit hos farbror doktorn!” Flickan blev helt tyst, tittade morfar i ögonen och sa, ”Det var en hon!” Trots min kunskap om att läkaryrket på dagens svenska arbetsmarknad är i det närmaste jämställt, trots att jag vet att flertalet som idag studerar till läkare är kvinnor, ger jag ändå mitt barnbarn som träffat sin

första läkare detta svar! Var kom ”farbror doktorn” ifrån?”

Ytterligare en av morfar Pethers personliga lärdomar: ”När mitt första barnbarn åkte ifrån oss bad jag för det mesta om en kram. Hon sa ofta ”Nej”, ibland med och ibland utan glimt i ögat. Vad gjorde jag då? Jag tog en kram! I Stina Jeffners avhandling ”Liksom våldtäkt typ” läste jag sedan intervjuer med våldtagna kvinnor och våldtäktsmän. Vad hade de för gemensam åsikt? Jo – att ett ”Nej” från en tjej aldrig är ett ”Nej”. Det är istället förhandlingsbart! Jag läste detta mer än en gång. Jag kopplade det först till mina stulna kramar från barnbarnet och sedan till berättelser från förskolan.”

Förskollärare som ingick i de första projekten i Gävleborgs län upptäckte att de allt som oftast accepterade ett ”Nej” från de små pojkarna, men upptog förhandling med alltför många flickor. Vad står detta för? När lär vi små barn att ett ”Nej” från halva befolkningen inte är ett ”Nej”? Hur stämmer det med regeringens rådande jämställdhetspolitik som säger att vi oav-

Lästips

För bra introduktion till frågor om genus och genusteori rekommenderar vi:

Yvonne Hirdman (2001) *Genus – om det stabila föränderliga formen*, Liber, Stockholm.

Ulla Forsberg (2002) *Är det någon "könsordning" i skolan?* Analys av könsdiskurser i etniskt homogena och etniskt heterogena elevgrupper i årskurserna 0-6, Pedagogiska institutionen Umeå Universitet.

sett kön ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter? Och i denna skrift om jämställdhet i ett globalt perspektiv, inställer sig frågan: Hur ser detta fenomen ut utanför Sveriges gränser? Hur respekteras barns, flickors, ”Nej”? Troligen på många olika sätt, utifrån olika sociala och kulturella mönster.

Jämställdhetsarbetet är en process som tar tid. Vi måste ha respekt för processen i skolans värdegrundsarbete. Men, absolut inget sker av sig själv – här behövs kunskap, observation, analys, handling och utvärdering. Det gäller att se också det personliga planet och att växla över dessa erfarenheter in i ett lokalt och globalt perspektiv. Det personliga är politiskt! Noterbart är att i processtarten befinner sig många i den privata sfären och konstaterar att hemma hos oss har vi det så jämställt. Detta är inget problem. Eller kanske väljer vi det vi är bäst på. Senare slås vi av erfarenheten att ju mer kunskap vi skaffar oss, desto större ter sig problemet! Att då också inse att, det lilla jag gör har stor betydelse, är en nödvändighet. Jobbar hela arbetslaget tillsammans i små steg, så ger det garanterat glada skratt, nya kunskaper, ökad måluppfyllelse, med andra ord – ökad personlig kompetens samt skolutveckling!

Det finns inget allena rådande bra recept på hur man ska arbeta med dessa frågor. Utgångspunkten för oss, och i denna text, är att kön är konstruerat och föränderligt över tid och rum.¹⁶ Därför blir det du som lärare/pedagog som på ett så flexibelt sätt som möjligt måste förhålla dig till din uppgift och försöka se hur kön görs på din arbetsplats, i din undervisning, och på vilket sätt du kan möta det. Därför finns det heller ingen given metod eller pedagogik som leder till säker framgång i könsmedveten undervisning. Förmågan och viljan att

använda och omvandla kunskap om genus och jämställdhet finns hos dig, vilket inte bara utgör en utmaning utan även en stor möjlighet. Enskilda temadagar om jämställdhet är därför sällan värda arbetsinsatsen, om de inte finns i ett sammanhang på längre sikt.

Jämrum

En rik källa till kunskap är Jämrum, ett regionalt kunskapscentrum i Gävleborgs län. Härifrån erbjuder vi stöd i jämställdhetsarbetet på förskola, skola, gymnasieskola och till lärarutbildningen på högskolan i länet. Uppdraget utvidgades 2006 till att vara en resurs för rektorer och skolchefer genom att erbjuda dem kunskap för ökad måluppfyllelse vad gäller jämställdhetsmål i styrdokument. Hos Jämrum samlas kunskap om jämställdhetsfrågor, aktuell forskning, andra verksamheters erfarenheter, nyheter samt statistik om jämställdhet inom det pedagogiska området. Vi som arbetar på detta kunskapscentrum har som huvudsakliga uppgifter att stödja pedagogisk verksamhet i pågående jämställdhetsarbete, att inspirera och stödja fler att tänka nytt kring hur det arbetet kan bedrivas. Det mesta av Jämrumns insatser sker genom utbildningar och handledning.

Vår utgångspunkt är att ge kunskap om jämställdhet och att exemplifiera olika ingångar för att upptäcka ojämställdheten. Innan vi kan definiera den – vad är vårt problem? – är det svårt att göra något i positiv riktning. Att jobba med jämställdhet kan liknas vid att göra små hyss, göra förändringar, för att upptäcka okända världar. Just därför kan ingången till ett jämställdhetsarbete också vara det vi redan är bra på. Vi kan utgå ifrån det vi redan gör och kan. Vad i vårt sätt att bemöta, bekräfta,

”Vuxnas sätt att bemöta flickor och pojkar liksom de krav och förväntningar som ställs på dem bidrar till att forma flickors och pojkars uppfattning om vad som är kvinnligt och manligt. Förskolan skall motverka traditionella könsmonster och könsroller. Flickor och pojkar skall i förskolan ha samma möjligheter att pröva och utveckla förmågor och intressen utan begränsningar utifrån stereotypa könsroller.”

Ur Förskolans läroplan Lpfö, sid 8

begära, behandla, belöna, betjäna, bevaka, bedöma eller berömma, gör att vi vid just detta tillfälle ger alla samma möjlighet oavsett kön?

Utifrån ovanstående hoppas vi att det står klart att det är viktigt att börja med de vuxna, inte minst utifrån styrdokumentet, här exemplifierade med citat från förskolans läroplan Lpfö sid 8.

Ett framgångsrikt jämställdhetsarbete kräver alltså kunskap om genusstrukturer och aktuell forskning. Det måste också utgå från förskolans/skolans värdegrundsuppdrag. Arbetet kräver medvetna pedagoger som gör egna observationer i sin vardag utifrån skolans uppdrag. En viktig utgångspunkt blir då att arbetslaget ägnar god tid till att analysera: Vad är traditionella könsroller och könsmonster här hos oss, i vårt arbetslag, i våra olika klasser, på vår skola, i vår bygd? Att låta elever och föräld-

rar göra detsamma i klassrum och i grupper på föräldramötet, ger ytterligare vinster. Att utifrån dessa diskussioner sedan observera i allt vidare cirklar, att reflektera, se likheter och olikheter samt fundera på orsaker ger fördjupad kunskap och gör det möjligt för oss att bidra till en rikare värld.

Könsmedveten blick

Genusstrukturer är socialt och kulturellt skapade mönster, så här finns inte något facit. Flickor är inte på något speciellt sätt och pojkar är inte på något annat vis. Vår fasta övertygelse är att flickor och pojkar blir på olika sätt, såväl inom som mellan grupperna. Spännande är att, när pedagoger börjar studera sina flick- respektive pojkgrepp upptäcker de att skillnaderna inom grupperna ofta är större än mellan grupperna.

Noterbart är att många som varit könsblinda och ansett sig ”se varje individ”, vid dessa observationer upptäcker att det finns ett behov av att utgå från individen i sitt sociala och kulturella sammanhang för att verkligen se individen. På Jämrumms hemsida (www.jamrum.nu) under Tips, finns en observationsövning som vi kallar Kulturanalys. Observationen fungerar oavsett ålder på barn, unga, vuxna eller gamlingar. Den visar på ett sätt att se, inte bara titta! Använder man den i arbetslaget, ges upphov till många och långa diskussioner som i sin tur ger god grund för en samsyn – en förutsättning för ökad måluppfyllelse.

Första steget, och det avgörande med jämställdhetsarbetet, är alltså att bli medveten om sin egen omedvetenhet, att upptäcka vilka attityder, normer och värderingar som finns inom mig, som styr mitt sätt att se.

Barn upplever, uppfattar och registrerar ständigt sin omvärld, vilket innebär att varje dag ger dem nya erfarenheter.¹⁷ Det kan åskådliggöras med följande dialog mellan två 2-3-åringar:

- Är du en kille eller tjej?
- Vet inte.
- Heter du då?
- Rolf.
- Då är du en katt.

Att uppfatta, erfara och rikta sitt medvetande mot människor, objekt eller olika företeelser är alltså barns naturliga förhållningssätt till sin omvärld. De testar, tolkar och drar slutsatser. I detta anpassar de sig och försöker att leva upp till omgivningens förväntningar. Att som pedagog arbeta med utgångspunkt i barnens erfarenhetsvärld innebär att låta denna tydligt framträda för dem – till exempel genom att synliggöra de tankar och föreställningar som finns inom barngruppen. Vilka förväntningar har omvärlden på barnen? Vilka föreställningar har vi i förskola/skola om barns könsmedvetenhet?

Pramling och Doverborg beskriver hur flera förskollärare tror att barns förståelse av sagor som läses för dem är densamma som vuxnas.¹⁸ Trots att pedagoger får förmodas känna till att barn tänker och förstår annorlunda än vi vuxna, verkar det vara lätt att glömma detta i det vardagliga mötet med barnen. Istället tas kanske ofta den egna, vuxna, utgångspunkten för given. Hur mycket av den vuxna utgångspunkten finns med då vi i förskola/skola könsocialiserar barnen?¹⁹

Ett sätt att inleda jämställdhetsarbetet på är att fundera över hur vi pedagoger bemöter barnen/eleverna, och hur vi ser på det de gör. Ett sådant reflektionsarbete kan göras utifrån övningen ”Stenen”.²⁰

”Stenen” bygger på att personalen ombeds ta med varsin sten till ett personalmöte. Var och en ska också välja ut och tänka på ett av de barn som hon/han har hand om. Det här är det enda man förbereds på. Under mötet får pedagogerna i tur och ordning beskriva sin sten. Det brukar bli många utförliga och fantasifulla beskrivningar. Sedan ska var och en beskriva det barn som valts ut, och här visar det sig ofta bli svårt. Är slutsatsen att det är lättare att se positiva sidor hos en sten än hos barnen? En variant på övningen är att mäta hur mycket tid som används inom personalen till att diskutera det negativa barnet gör kontra det

positiva. För gärna ett enkelt protokoll över vad som sägs om flickor respektive pojkar. (Bra exempel på protokoll och denna typ av papper-och-penna-teknik för observationer finner du längre fram här i skriften hos John och von Sabljar.) Försök att fundera över om ni värderar flickors och pojkars egenskaper enligt något tydligt mönster. Vad händer om ni låtsas att barnen har ombytt kön? Är det så att det som ses som negativt för flickor kanske inte upplevs lika negativt hos en pojke, och tvärtom?

Heta Stolen är en annan övning – en så kallad värderingsövning²¹ – som går att använda med såväl barn som vuxna. Alla sitter då på stolar i en ring där en stol lämnas tom. Övningsledaren står i mitten och har en rad olika påståenden förberedda. Påståendena läses upp ett i taget, till exempel ”Pojkar kan ha bästisar”. Varje deltagare tar ställning till påståendet på så vis att, om man håller med byter man plats och om man inte håller med, eller är osäker, så sitter man kvar på sin stol. Efter varje påstående frågar ledaren ett urval deltagare varför de gjorde sina val som de gjorde, och hur de då tänkte. Deltagarna har att välja mellan att delge sina tankar eller att ”passa”. Frivillig medverkan är A och O i övningen. Åldern på deltagarna och gruppens förmåga att fokusera bestämmer hur många påståenden som är möjliga att ta ställning till. Påståendena bör också anpassas så att de berör deltagarnas vardag. Utgå från så konkreta situationer som möjligt, och förklara att det är viktigt att säga vad man tycker. Något som ofta händer när övningen görs med barn är att, de tycker att det är roligare att byta stol än att ta ställning till påståendena. Så, gör gärna övningen efter ett fysiskt pass eller en skogspromenad då rörelsebehovet kan förmodas vara tillgodosett.

Lästips

Vi rekommenderar också följande kring olika dokumentationsmetoder:

Ingrid Pramling Samuelsson och Marita Lindahl (1999)

Att förstå det lilla barnets värld - med videons hjälp,
Liber, Stockholm.

Monica Hedenbro och Ingegerd Wirtberg (2000)

Samspelets kraft, Liber, Stockholm.

Hillevi Lenz Taguchi (1997)

Varför pedagogisk dokumentation?, HLS Förlag, Stockholm.

Pedagogisk dokumentation med hjälp av videokamera är mycket kraftfullt för att bli varse de sätt man bemöter barn/elever på. (Metoden beskrivs väl hos John och von Sabljar på annat ställe i denna skrift). I ursprungsprojekten i vårt län var det nog den metod som i många fall snabbast gav möjlighet till fortsatt utveckling.

ATT SE

Ytterligare en metod med bilden i fokus har ofta använts av Jämrum i samband med verksamhetsbesök och handledning. Den går ut på att handledaren deltar i skolans verksamhet under ett antal timmar, dokumenterar verksamhet, lokaler, pedagogiskt material etcetera med digitalkamera. Senare samma dag träffas arbetslaget, kopplar kameran till en TV, tittar igenom bilderna och noterar vilka man av någon anledning fastnar för utifrån skolans jämställdhetsuppdrag. Alla ser olika saker och inser att tolkningen av en bild ligger i betraktarens ögon. Vi ser inte verkligheten, vi ser en bild av verkligheten. Utifrån denna bild och de erfarenheter som pedagogerna bär i sin rygsäck hamnar man snart i väsentliga diskussioner. Ett av våra exempel från förskolan utgår från en bild Pether fotograferat av en tjej som frejdigt sparkar på sparkcykeln i en nedförsbacke, beundrad av två killar som också är på väg. Som fotograf och avsändare av budskapet tog Pether bilden smittad av flickans stolthet och goda självkänsla. En av deltagarna i arbetslaget valde däremot ut bilden utifrån våra tidigare diskussioner om vem av barnen i gruppen som har makt, vem som är maktlös, och om vad det för med

sig i framtiden om vi inte reflekterar över vad vi ser i förskolan. Förskolläraren sa, ”Den här bilden visar en fråga om makt. Här pågår en maktkamp mellan de två pojkarna om vem som ska bli kung på avdelningen nu när femåringarna slutat! Jag ser vem det blir. Det är han som har den orangea sparkcykeln. Den som använder den som är utan bräda, den har makt hos oss!” Ur denna reflektion följde sedan många viktiga jämställdhetsdiskussioner. I senare föreläsningssammanhang har Pether till exempel kunnat ställa frågan: ”Vilka orangea cyklar och andra maktfaktorer finns på er förskola/skola?” Eller, ”Vilka tecken finns på bestående maktlöshet?” Finns inte tillgång till handledare kan istället fotograf- och samtalsledaruppdraget rotera inom arbetslaget.

I ett globalt perspektiv kan det vara intressant att med barn/elever studera maktstrukturer utifrån skönlitteratur eller film. I grundskolans läroplan sägs att det ingår i ämnet att beakta genusperspektivet så att, förutsättningarna för utvecklingen av språket i såväl tal som skrift blir gynnsamma för båda könen. Att koppla detta till aktuell forskning kring flickors och pojkars skolresultat i ämnet svenska är också en ingång till jämställdhetsarbetet. Pisaundersökningen av läsförståelsen hos Europas 15-åringar år 2000 påpekade att, de svenska pojkarnas läsförmåga behöver uppmärksammas. Särskilt gäller det deras förmåga att relatera en text till egna erfarenheter, kunskaper och åsikter. Är denna förmåga bristfällig hos pojkar ges de inte heller

möjlighet att reflektera över egna och andras erfarenheter. Det blir då svårt att förstå andras åsikter, förhållanden och världsbild.

I kursplanen i svenska infördes 2000 ett nytt textbegrepp där det påpekas att, tillägna sig och bearbeta texter inte alltid behöver innebära läsning. Det kan även ske genom avlyssning, drama, rollspel, film, video och bildstudium. Ämnet utvecklar elevens förmåga att förstå, uppleva och tolka texter. Ett vidgat textbegrepp innefattar förutom skrivna och talade texter även bilder. Vad gör vi då med barnen/eleverna utifrån detta? Att utgå från frusna och rörliga bilder i ett jämställdhetsarbete är ofta en framgångsrik metod. Då arbetar man nämligen i analysen utifrån någon annan fiktiv eller okänd person och ett skeende. Men, i det efterföljande samtalet och reflektionen kommer vi automatiskt in i vars och ens subjektiva personligt relaterade tankar. I en tid då den som lever i en medelstor svensk stad dagligen möter 3000-4000 bilder är det viktigt att göra barn/elever/vuxna till medvetet kritiska bildkonsumenter som förmår ställa frågor som: Från vem? Till vem? Varför?

Jämrum väcker ofta nya tankar genom att med pedagoger studera reklambilder ur ett genusperspektiv. När pedagogerna sedan arbetar vidare med barn/unga och vuxna upptäcker många en helt ny värld. Upptäckten kan sammanfattas i ett par konstateranden. Reklambilder riktade till kvinnor i medier omkring oss handlar främst om utseende och avbildar oftast kvinnan som ett hjälpbehövande och passivt objekt. Undertonen är ”Svälj huvudet och byt kropp!” Reklambilden av mannen framställer honom oftast som aktiv och subjekt, här istället med undertonen ”Du kan och duger, men prestera mera!”

De som ger sig in i reklambildernas värld upptäcker att det är skillnad på att titta och se! Bildanalys hjälp finns kostnadsfritt på vår hemsida under Tips. Övrigt mediekritiskt analysmaterial finns, också kostnadsfritt, att hämta på www.flicka.gov.se och www.alltarmojligt.se. Bildmaterialet hämtar du i tidningar i din närhet samt ur exempel på bilder som anmälts för könsdiskriminerande reklam från www.etiskaradet.org.

På Svenska Filminstitutets hemsida (www.sfi.se), under rubriken Skolbio, finns tips och handledningar till många filmer att arbeta med ur ett genusperspektiv. Där presenteras också två böcker, ”Vad har mitt liv med Lilja att göra” och ”Först såg vi en film”. (Intressant arbete med filmen Lilja 4ever redogör för övrigt Andersson och Lundquist för längre fram i denna skrift.)

På Jämrum's hemsida presenteras under Tips en kompletterande genushandledning till filmen ”Kirikou och den elaka häxan” som är en mustig och färgstark afrikansk saga. Filmen är tecknad och handlar om kärlek, mod, ondska och förlåtelse. Den har inget utpräglat jämställdhetstema, men med både filmhandledningen, Jämrum's genushandledning samt en modig och medveten pedagog kan den bli ett utmärkt inslag i jämställdhetsarbetet för hållbar utveckling med ett globalt perspektiv.

ATT LÄSA

Att samtala med barn kring kön och genusstrukturer utifrån skönlitteratur är ett beprövat och framgångsrikt sätt att arbeta med värdegrundsfrågor även i ett globalt perspektiv. Att läsa och diskutera böcker med skriven text och frusna bilder från

Skål för kvinnoförtrycket!

När alkoholindustrin letar nya marknader i Asien, Afrika och Latinamerika hamnar kvinnorna i fokus – en ny grupp alkoholkonsumenter som lockas med västerländska ideal med tydligt riktad marknadsföring och reklam. Samtidigt upplever kvinnor världen över varje dag baksidan av alkoholen; genom berusade äkta män, misshandel, våldtäkter och förlorad inkomst.

Även om många kvinnor i så kallade utvecklingsländer inte själva är konsumenter, är deras koppling till alkohol i många fall ändå stark. Det är till exempel kvinnorna i Östafrika som brygger öl för att få pengar till familjen – och deras män som dricker densamma. Det är ölflickorna i Sydostasien som arbetar på ackord och dricker med kunderna. Och, det är kvinnorna på teplantagen i Sri Lanka, vars män går till arracksbaren efter arbetet, som förlorar halva dagsinkomsten där. Alkoholen blir en orsak

till, och/eller en följd av fattigdom och brist på delaktighet.

Skål för kvinnoförtrycket! är en utställning som tar upp alkoholen som hinder för utveckling och jämställdhet. Utställningen kräver bemanning och kombineras gärna med ett föredrag.

Den kan också användas tillsammans med brädspelet Quinna och med dokumentärfilmerna om kvinnor från Lake Victoria i Östafrika.

För mer information om utställningen Skål för kvinnoförtrycket!, spelet Quinna eller dokumentärfilmerna, kontakta IOGT-NTO-rörelsens Internationella Institut på tfn: 031-338 28 74, e-post: info.bistand@iogt.se eller www.bistand.iogt.se

Foto: IOGT-NTO

Ur utställningen
Skål för kvinnoförtrycket!

andra kulturer ger nya tankar, insikter och förståelse redan till små barn. Med hjälp av specialbiblioteket Barnängens Världsbibliotek kan du få förslag på många intresseväckande berättelser för barn i alla åldrar. Världsbiblioteket har särskilt satsat på skönlitteratur för barn och vuxna från Afrika, Asien, Mellanöstern och Latinamerika (se vidare www.macondo.nu). Dessutom erbjuds världsmusik, tidskrifter och programverksamhet. Att välja ”rätt bok” ur ett genusperspektiv är inte det viktigaste i jämställdhetsarbetet utifrån skriven text. Grundförutsättningen är en genusmedveten pedagog som kan ställa de rätta frågorna! Jämrum bistår på sin hemsida med ett analysformulär med frågor som kan anpassas till samtliga åldersgrupper i förskola och skola. Flera pedagoger vittnar också om att det gett nya perspektiv på deras egen läsning!

ATT LEKA

En annan ingång till att börja titta på sin verksamhet ur ett genusperspektiv är att studera hur barnens ”fria” val ser ut. Vilka leksaker använder flickor respektive pojkar? Var någonstans väljer de att leka, och med vilka leksaker? Vad väljer de att leka? Vart tar de vägen vid fri placering – väljer flickor och pojkar kamrater inom det egna könet? Följande observationsmetod blev aktuell för vår kollega, förskolepedagogen Kajsa Svaleryd, efter att denna episod utspelat sig på hennes arbetsplats. Barnen samlades en gång per dag vid en sagomatta för att dramatisera en fantasistund. Det var fri placering och pedagogerna noterade att flickorna satt för sig och pojkarna för sig, men tänkte inte mer på det. Tills en dag, då en pojke satte sig

med flickorna eftersom han lekt med dem på förmiddagen. En av de andra pojkarna i gruppen undrade lite föraktfullt om denne pojke blivit tjej eftersom han valde ”flicksidan”. Observationen ledde till att pedagogerna tog fram ett handlingsprogram för att förbättra kontakten mellan flickor och pojkar. Till exempel infördes en regel om att det vid sagomattan aldrig fick sitta fler än två av samma kön i följd. Regeln gav också utrymme för räkneövningar och matematiska diskussioner, och att barnen blandade sig i fler situationer än tidigare. För att upptäcka liknande tillfällen och se möjligheter till förändring, är det viktigt att på något vis först dokumentera vad som görs och vad som sker.

Ännu en bra övning för att träna detta är att be barnen rita och skriva om vilket yrke de skulle vilja ha när de blir vuxna. Låt dem sedan rita och skriva om vilket yrke de skulle vilja ha om de var av det andra könet. I en klass valde många pojkar först sysselsättningar som datatekniker och hockeyspelare, medan de sedan – då de skulle föreställa sig vara tjejer – valde ”fröken” eller hästskötare. Flickorna valde först kontorsarbete eller sjuksköterska. När de sedan skulle vara killar, valde de astronaut eller uppfinnare. En pojke kommenterade övningen med att, det var tokigt att alla valde annorlunda beroende på kön, eftersom man ju egentligen var samma person. Hans kommentar ledde till en öppen diskussion, vilken i sin tur ledde till att läraren bjöd in en kvinnlig pilot och en manlig hästskötare som barnen fick prata med. När övningen halvåret senare kördes på nytt, gjorde barnen fler otraditionella val och valde yrke inom ett bredare område.

Kvinnogrupper och hållbar utveckling i Tamil Nadu, Indien

I södra Indien, i delstaten Tamil Nadu, verkar den lokala organisationen CIRHEP, Center for Improved Rural Health and Environment Protection. Organisationen är medlem i Framtidsjordens nätverk i Asien. CIRHEP arbetar med en stark vision om att verka för en hållbar utveckling i området – att utveckla levnadsstandarderna för den fattiga landsbygdsbefolkningen, att kunna hjälpa den till bättre hygieniska förhållanden, god hälsa och återerövrade natur.

Genom att åstadkomma större ekonomiskt oberoende för kvinnor och en uppvärdering av traditionellt kvinnlig kunskap, vill CIRHEP bidra till ökad jämställdhet. Förhoppningen är att, kvinnors ökade delaktighet i resurshushållning och beslutsfattande ska bidra till en mer hållbar ekonomi och därmed utveckling.

Avskogning i området har lett till problem med jorderosion. Det beror till största delen på att byborna huggit ner skogen för att använda till bränsle och husbygge. Därför arbetar CIRHEP ur flera olika perspektiv för att minska trycket på naturen och leda in byarnas utveckling på en mer hållbar väg. Att endast plantera träd för att öka vegetationen är en kortsiktig lösning.

Om man ska lyckas på lång sikt krävs att man försöker se varifrån problemen kommer. Ett stort problem ligger i att folk inte har tillräcklig kunskap om hur naturen fungerar, och att fattigdomen pressar till ett ohållbart resursutnyttjande. Har man inte råd att köpa sig bränsle, tar man istället det trä som finns att tillgå – kanske utan att kunna tänka på de långsiktiga konsekvenserna.

För att bidra till ökad kunskap om naturen och skapa ett medvetande om den lokala miljön, arbetar CIRHEP med barnen i byarna. En naturskola har skapats. Undervisningen är anpassad till den indiska ekologin och till de miljöproblem som finns i området. Idag finns det naturskolor

i områdets alla byar, 1500 barn deltar i aktiviteterna och hälften av dem är pojkar. Ytterligare en viktig insats för att minska fattigdomens tryck på miljön är CIRHEPs arbete för ökad jämställdhet i handhavandet av hushållets resurser. Drygt 50 kvinnogrupper i området tar sig an ett gemensamt sparande. Så snart en grupp lyckats spara ihop ett kapital kan enskilda kvinnor börja låna av gruppen till låg ränta. I denna första fas lånar kvinnorna till stor del för den egna familjens utgifter som till exempel läke- eller utbildningskostnader.

Kvinnogrupperna utgör även ett viktigt forum för att träffas och utbyta erfarenheter. Tidigare var det svårt för en kvinna att gå utanför huset eller gården och träffa andra utan att mannen var med. Att kvinnorna nu kan träffas och diskutera utan männens närvaro är viktigt.

När väl en kvinnogrupp visat att den kan hantera sin ekonomi, kan CIRHEP gå i borgen för den och på så vis hjälpa till med att ansöka om investeringslån från en bank.

Så kan till exempel en kvinnogrupp få

ett lån för att arrendera mark. Tidigare var kvinnorna jordlösa och arbetade då som daglönearbetare med att plocka blommor. Nu finns det däremot grupper som bedriver egen ekologisk blomodling på arrenderad mark. Denna verksamhet har fallit så väl ut att kvinnorna kan betala tillbaka det 3-åriga lånet i förtid. Deras ekonomi har stärkts, deras självständighet – frihet från ockrare – likaså. Den stadigare hushållsekonomin bidrar till ett minskat utnyttjande av naturens marginaler. Och den nyförvärvade kunskapen ifrån kvinnogruppernas diskussioner och CIRHEPs kurser i till exempel bokföring och blomsterodling, har omsatts i arbete på de egna fälten. Nu väcks också förslag om att starta fler inkomstgenererande verksamheter, där kycklinguppfödning, svampodling, hantverksproduktion är några exempel.

**VILL DU VETA MER om CIRHEP och Framtidsjorden?
Kontakta www.framtidsjorden.se**

Källa: Tobias Karlsson, Per Magnusson och Karin Önneby – medarbetare i Framtidsjorden.

Foto: Framtidsjorden

Kvinna skördar neriumblommor från egen odling 2006.

Lärande för jämställdhet och hållbar utveckling

Hur kan denna typ av jämställdhetsarbete i förskola/skola kopplas till lärande för hållbar utveckling? Vad har jämställdhet och hållbar utveckling överhuvudtaget med varandra att göra? Undersökningar som gjordes av Skolverket i slutet på 90-talet visade att gruppen flickor hade större förståelse för begrepp som ”solidaritet” och ”demokrati” än vad gruppen pojkar hade. I Valfärdsbokslutet som kom 2001, framgick det att flickor och pojkar städade och diskade i lika stor utsträckning, men att pojkar oftare städade bara sitt rum och tog reda på bara sin egen disk, medan flickor lagade mat åt hela familjen och städade hela huset. Denna skillnad i hur ansvarfördelning för det vardagliga basarbetet grundläggs ger en indikation om hur ansvaret för hållbar utveckling riskerar kopplas till den kvinnliga sfären – en sfär som traditionellt knyts samman med det privata, hemmet, omvårdnad och omsorg. Att till exempel sortera sopor, vårda närmiljön och engagera sig i omvärlden kan riskera bli ytterligare omvårdnadsområden som kvinnor kommer syssla mer med än män. Eftersom aktuell forskning också visar att kvinnor i större utsträckning än män använder sin tid till obetalt arbete, finns risk att målet med hållbar utveckling undergräver jämställdhetsarbetet då omvårdnad och skötsel av hemmet traditionellt förläggs till en sfär med låg status. Härmed läggs börda på redan tyngda axlar. Denna problematik är helt uppenbar ute i världen, i synnerhet i fattiga samhällen – och då speciellt på landsbygden – där det visar sig att kvinnor tenderar vara mer indragna i omvårdnad av närmiljön än män²².

En pedagogs mod ligger i att våga se och förstå hur makt finns med och styr i det hon/han gör med elever i läroprocesserna. Vi utsätter elever för olika metoder och föreställningar om lärande alltmedan de står i en beroendeställning till oss. Vi ska stödja dessa individer i de val och den utveckling de genomgår i skolan. I den uppgiften kan vi använda vår makt till att öppna och visa på nya, gränsöverskridande och annorlunda vägar, till att ingjuta mod och styrka att våga välja den väg som ska bli den egna. Pedagogens arbete syftar till förändring genom lärande.

Maris möte med två sydafrikanska kvinnor lärde henne något viktigt om förändringsarbete, i detta fall om det arbete som syftade till att förändra det sydafrikanska samhället under det ohållbara apartheidsystemet. De två kvinnorna arbetade båda på en kvinnojour i Kapstaden. Den ena av dem var vit. Hon förklarade att arbetet mot apartheid aldrig hade fått sitt genomslag om inte den vita befolkningen hade delat med sig av sin makt. Därmed inte sagt att var och en i den vita befolkningen hade makt, men de vita som grupp var överordnade resten av befolkningen. Om delar av den vita gruppen inte givit upp de privilegier det innebär att ha all makt inom apartheid systemet inte kunnat rubbas. Idag utgör kvotering och positiv diskriminering en del av sydafrikanernas liv. Kvotering till studieplatser och arbeten görs inte bara utifrån könstillhörighet, utan framför allt sker den utifrån hudfärg. Vid ett senare möte med en grupp idrottslärare från Sydafrika diskuterade Mari detta med dem. Några av lärarna var personligt drabbade av kvoteringen såtillvida att de inte kunde avancera i sin karriär. Trots detta var de övertygade om att Sydafrika bara kan utvecklas om hela befolkningen görs delaktig, och om de som

utstätt kränkningar och diskriminering under apartheidsystemet kompenseras.

AKTIVT LÄRANDE

Ett sätt att arbeta med makt – över köns-, kultur, generationsklassgränser eller vilka gränser det vara månne – och bearbeta sitt eget förhållningssätt, är att i så kallade simuleringsövningar fundera över hur möten med medmänniskor sker. Simuleringsspel kräver inte att den som deltar ska ikläda sig någon roll. Istället utgår man från en händelse, en given situation som är verklighetsnära och som berör. I denna situation sätts deltagarna att agera och fatta beslut tillsammans. Mari har arbetat med simuleringar främst med gymnasieelever, och har då upplevt hur svårförklarliga händelser i världen blivit en del av elevernas begreppsvärld. Utifrån det som upplevts och analyserats i simuleringen har arbetet sedan nått nya dimensioner eftersom intresset för den ofta komplexa fråga som valts för simuleringen blivit förkroppsligad, den har lämnat en känsla efter sig. Metoden lämpar sig utmärkt för att starta läroprocesser

* Mat

I fattiga länder ansvarar kvinnorna för 60 till 80 procent av matproduktionen på landsbygden. Samtidigt förbjuder många regeringar kvinnor att förvärva och äga mark utan tillstånd från deras män.

Källa: Sida 2005, www.sida.se under Jämställdhet.

på områden som upplevs som komplexa och teoretiska – så till exempel frågor om jämställdhet och makt. Med viss modifiering passar denna form av aktivt lärande även mindre barn/elever. Simuleringsövningen ”Rafa Rafa” finns att hämta kostnadsfritt på Jämrumms hemsida och utgår ifrån hur vi bildar grupper och hur vi ser på och hanterar det som utgör normen.²³

ÄMNESÖVERGRIPANDE ARBETSSÄTT

Ett mera utvecklat – över ämnesgränser gripande – arbetssätt för att belysa jämställdhet och hållbar utveckling är det följande som sätter mat, konsumtion och hemarbete i fokus.

Samtidigt som skolans styrdokument betonar jämställdhetsperspektivet dras tid och resurser gradvis ner för frågor och ämnen som barn-, hem- och konsumentkunskap. Däremot skjuts resurser till för att möjliggöra för flickor att studera teknik. Budskapen är dubbla. Alla dessa kunskaper är ju vitala för både flickor och pojkar! Mångfalden behövs. Karin Hjalmskog vid Uppsala universitet, har också övertygande visat på vilken möjlighet att lära om jämställdhet för hållbar utveckling som ryms i ämnen som hem- och konsumentkunskap.²⁴ Därför vill vi här slå ett slag för skolarbete kring dessa frågor, som i förstone kan tyckas riktade till större barn. Men, vi tror att även små barn kan delta i denna typ av vardagliga, och därmed ganska självklara, uppgifter. De behöver då anpassas något till yngre åldrar. Återigen gäller det för dig att göra arbetet till ditt och din elevgrupps. Vi har kallat vårt exempel för ”En rättvisare värld”.

Aktivt lärande och simuleringsövningar

Aktivt lärande är en undervisningsmetod där deltagarna aktivt handskas med och påverkar problem. Enkelt förklarad är tanken att, elever och lärare skapar en gemensam upplevelse som används som utgångspunkt i undervisningen. Denna upplevelse analyseras utifrån tre perspektiv (a) den upplevda känslan i och efter övningen samt vad som faktiskt hände i övningen, (b) vilka likheter jag kan se mellan övningen och verkligheten och slutligen (c) vad kan jag lära mig av detta?

Oberoende av att det finns ett antal kategorier av aktivt lärande, till exempel simuleringar, rollspel, fallstudier, och så vidare, så är generellt de funktionsmässiga stegen gemensamma.

Dessa grundläggande steg är:

1. Förberedelser – när läraren förbereder lärandet, både material och deltagare.
2. Introduktion – när scenariot och regler introduceras.
3. Aktivitet – under vilken deltagarna interagerar och råmaterialet till erfarenhet skapas.
4. "Debriefing" – när deltagarna uppmuntras att dela med sig av och reflektera över sina erfarenheter i avsikt att

identifiera vad man individuellt och kollektivt har erfarit.

5. Uppföljning – när området i aktiviteten utvecklas vidare och om möjligt resulterar i ytterligare erfarenheter.

Grundtanken för en simulering är att verkligheten är för komplex för att förstå som den är. Den är också svår att förstå ur ett "utifrånperspektiv". Därför skapar de som skriver simuleringar en förenklad modell av verkligheten som deltagarna sedan studerar från insidan. Simuleringar utnyttjar bland annat gränsöverskridanden och inlevelse för tillägnet av nya insikter och kunskaper.

Vad skiljer simuleringar från andra aktiviteter som spel, rollspel och övningar? Först och främst är det inte den som leder

aktiviteten som bestämmer vad deltagarna gör, utan det är deltagarna själva som definierar sin aktivitet. Ledaren introducerar övningen, samt ger ramar och förutsättningar inom vilka deltagarna kan agera.

När man introducerar en simulering är det viktigt att betona att det är situationen som är simulerad. Den behöver inte ens efterlikna verkligheten. Det innebär att deltagarna inte ska spela roller, inte ska härma något beteende man tidigare har sett, ej heller använda sig av tävlingsbeteenden. Däremot förväntas ett deltagarbeteende som var och en kan ta ansvar för och som ligger i linje med deltagarnas funktionella roller.

Det pedagogiska kooperativet Simnet har utarbetat simuleringar som behandlar genus, konfliktlösning, global handel med mera.

VILL DU VETA MER?

Välkommen att besöka det pedagogiska kooperativet Simnets hemsida www.simnet.se

Kurser i simuleringsspel och andra aktivt lärande-metoder ges i samarbete med Den Globala Skolan, www.denglobalaskolan.com

Simuleringspel under en av Den Globala Skolans kurser i Aktivt lärande

”En rättvisare värld”

Du behöver som pedagog välja ingång för din elevgrupp. Endera gör ni övningen först och undersöker därefter, eller så börjar ni med en undersökning om hur jämställt hemarbetet är och sedan får var och en i en efterföljande övning känna på sitt eget ansvar och sin förmåga att klara arbetet i ett kök.

► Undersökningen

Vad behöver den som sköter ett hushåll veta? Gör en enkät med eleverna där de får svara på frågor som: vem lagar deras frukost?, vem dammsuger och städar hemma?, vem skjutsar på aktiviteter? Härifrån utgår sedan studiet av jämställdhet. Det är viktigt att inte skuldbelägga utan att visa på möjligheter och fördelar i att kunna klara sysslor som berör vårt ”lilla” liv. Nästa steg består i att titta på uppdraget ur ett hållbart perspektiv: varifrån kommer vår mat?²⁵, under vilka omständigheter tillverkas den – odling, tillsatser, livsvillkor för dem som producerat?, vilka möjligheter har vi att göra medvetna konsumtionsval?, vad är till exempel Krav- respektive rättvisemärkta varor för något?²⁶ Här går det också bra att studera konsumtion av kläder.²⁷

Eftersom mat och måltider handlar om vad vi äter, kommer övningen att representera något som angår alla. Här kommer aktiva val av matvaror att motiveras och kunskap om måltiden att redovisas. Hälsospekter kan lyftas in. Eftersom eleverna tilldelas mycket ansvar kommer deras sociala gemenskap att sättas på prov. Kostnads- och prisberäkningar kan göras till träning i konsumentekonomi. Diskussioner kommer att kunna föras kring hur mycket pengar man spar på att laga maten hemma jämfört med

att äta ute. Vilka redskap väljer eleverna att arbeta med i köket?, Vilken självuppfattning har var och en i förhållande till hemarbete? Hur ser man på flytten till och ansvaret för ett eget hushåll? Kopplingarna till jämställdhet och hållbar utveckling kan göras många och långa. En fundering kan till exempel vara: hur attraktiv, användbar, delaktig blir jag som sambo om jag har koll på hushållsarbetet eller ej?

► Övningen

Dela in grupperna genom utlottning av olika hushållssysslor. På så vis sprids rollerna slumpmässigt, vilket har två syften. Dels får var och en ta ansvar för en specifik syssla och dels är det utvecklande att kunna sätta sig in i en syssla/roll man kanske inte är van vid. Detta kan ses som ett medvetandegörande om ”den egna (köns-) kulturen”. En annan möjlighet är att tilldela roller som valts medvetet utifrån traditionella och otraditionella könsmonster, och att observera deltagarnas attityder för att sedan lyfta dessa iakttagelser i en utvärderingsfas. Genom att vi människor tilldelas ansvar och ges möjlighet att bli trovärdiga som kunniga och kapabla individer, lär vi för livet. För att knyta ihop säcken görs vid slutet av övningen en reflekterande sammanfattning. Eleverna, som håller till i fyra kök, kommer att ha fyra olika ansvarsområden för att göra bra måltider för en bra dag. En grupp kommer att ansvara för frukosten, en för lunchen, en för mellanmål och den fjärde gruppens huvudansvar för dagen blir middagen.

När eleverna kommer in i klassrummet får de dra en lapp för att se vilken grupp de tillhör och vilken roll var och en ska ansvara för. De olika rollerna är: tidtagare, sekreterare, uppmuntrare och

ordförande. Det vill säga att dessa fyra roller kommer att finnas i varje kök oavsett vilket ansvarsområde (mål mat) gruppen tillsammans har.

Här följer de olika moment som ska uppfyllas under lektionen:

- Grupperna ska utifrån sina kunskaper motivera varför ett visst mål mat (exempelvis frukosten) utgör en viktig del i att skapa "En rättvisare värld". Vad menas med begreppet "rättvis värld"?
- Varje grupp ska planera ett mål mat, använda sina kunskaper och det material som finns i hemkunskapssalen. Det finns givna livsmedel som hela gruppen får samsas om. Målet är att få med så många delar av matcirkeln som möjligt.
- Varje grupp bjuder en annan på sitt mål mat – det vill säga att eleverna som ansvarat för tillagande av frukost kommer att bjuda eleverna som har gjort lunch, lunch bjuder mellanmål, mellanmål bjuder middag och middag bjuder frukost. Momentet inkluderar dukning och efterarbete.
- Ett sensoriskt protokoll ska fyllas i.
- Det mål mat som har tillagats ska prisberäknas av varje grupp.
- Gruppen ska tillsammans välja X antal mål som kan vara förenliga med "En rättvisare värld". Valen ska vägas mot krav på att målen till exempel ska vara billiga, lätt- och snabblagade.
- Var och en fyller i en egen utvärdering.
- Redovisning: vad har vi lärt oss?

► Tidsåtgång

1 timme för presentation och genomförande av uppdraget. Maten ska vara färdiglagad och framdukad på ett trevligt sätt.

30- 40 minuter för att äta och att avsluta efterarbetet.

20- 30 minuter för redovisning.

Lämplig läxuppgift för äldre elever blir att skriva egna reflektioner utifrån jämställdhet- hållbar utveckling i "En rättvisare värld".

► Instruktioner till eleverna

Hela klassen ska tillsammans tillaga måltider för "En rättvisare värld". Ni har en timme på er att lösa uppgiften.

Alla har olika roller. De roller som finns är: ordförande som har huvudansvaret för gruppen, sekreterare som skriver ner all viktig information ni i gruppen kommer fram till, uppmuntrare som, liksom alla i gruppen, är positiv och stöttar om det dyker upp problem, och en tidtagare vars huvuduppgift är att se till att tidsschemat hålls!

Du och din grupp ska komma överens om vad som är en bra dag. Er grupp har huvudansvar för frukosten.

- Ni ska utifrån era kunskaper bestämma vad som är en bra frukost. Skriv ner varför det är viktigt att just äta frukost. Om ni anser att det finns nackdelar, skriv ner dessa!
- Tillaga vad ni anser vara en bra frukost. Den ska innehålla så många delar ifrån matcirkeln som möjligt.
- Alla i hela klassen ska ha tillgång till de livsmedel som finns, det gäller att komma överens! Er samarbetsförmåga och er sociala gemenskap kommer att tränas!

- Maten ska prisberäknas.
- Ni i gruppen ska komma på X antal frukostar som ni anser passa för en bra dag.
- Alla grupper kommer att dela med sig av sitt mål mat. Ni ska därför laga ert mål mat i 4 portioner. Vid redovisningen ska ni behålla en tallrik och dela med av de andra tre tallrikarna till de övriga tre grupperna. Till slut ska alla grupper på sitt bord ha en frukost, en lunch, ett mellanmål och en middag.
- Efter maten utvärderar ni er egen insats genom att fylla i ett formulär. (Utvärderingsprotokoll finns på www.jamrum.nu)
- Till slut viker vi 20-30 minuter till att redovisa vad varje grupp har kommit fram till.

► Uppföljning

Övningen kan följas upp och utvecklas till ett längre projekt där gruppen fortsätter med temat "En rättvisare värld". Dels kan man utveckla ett roterande schema så att alla grupper få prova på att laga de olika mål mat som förekommer under en dag, och att alla får prova på olika roller. Det kan ju förekomma olika livsmedel varje gång, vilket kan anpassas efter säsong. Svårighetsgraden kan förändras, till exempel genom att utföra sysslorna under en dag som är jättestressig. Hur blir det med hushållsarbetet dagarna före lön, eller på en lördag? Här finns utmärkta tillfällen till samarbete över ämnesgränserna. Idrott och hälsa – vad betyder bra mat för oss rent fysiologiskt? Om eleverna har språkval (engelska, spanska och så vidare) kan de sammanställa en kokbok på det främmande språket.²⁸

Utifrån perspektivet global hållbar utveckling finns möjlighet att integrera SO- och NO-ämnena.

Att jobba med jämställdhet är att ta sig an en av demokratins grundstenar. Det arbetet ger redskap för att se möjligheter och sedan kunna göra val i livet som inte begränsas av stereotypa, traditionella könsroller. Hjälp barnen att bli medvetna om vad som är möjligt i livet, om att val kan göras i större sammanhang än dem som utgår ifrån det kön vi har! Får de tillgång till många fler möjligheter och en stärkt självkänsla ökar förutsättningarna för dem att bättre förstå andra och att bidra till hållbar utveckling i ett globalt perspektiv!

* Rättvis handel

Många småföretagare i fattiga länder är kvinnor. Dessa företag skulle kunna växa genom rättvis och ökad handel med omvärlden, vilket också är viktigt för den ekonomiska utvecklingen i landet.

Källa: Sida 2005, www.sida.se under Jämställdhet.

R EFERENSER

- Doverborg, Elisabet och Inger Pramling (1985) Att förstå barns tankar, Liber, Stockholm.
- Doverborg, Elisabet och Inger Pramling (1995) Mångfaldens pedagogiska möjligheter, Liber Utbildning, Stockholm.
- Hirdman, Yvonne (2001) Genus – om det stabila föränderliga former, Liber, Stockholm.
- Hjälmeskog, Karin (2000) ”Hemkunskap – ett framtidsämne” i Säfström, Carl Anders och Svedner, Per Olov Didaktik – perspektiv och problem, Studentlitteratur, Lund.
- Svaleryd, Kajsa (2003) Genuspedagogik, Liber, Stockholm.

FOTNOT

- 15** Texten får mångfaldigas men ej ändras, och källan ska alltid uppges.
- 16** Hirdman 2001.
- 17** Doverborg och Pramling 1995.
- 18** Doverborg och Pramling 1985.
- 19** Doverborg och Pramling 1995.
- 20** Ur Svaleryd 2003.
- 21** För arbete med värderingsövningar och andra dialogskapande metoder, se bland annat ”Mångfald och dialog. Ledarhandledning”, Studieförbundet Bilda och Sensus studieförbund 2005, samt ”Du har huvudrollen i ditt liv”, Katrin Byréus 2001.
- 22** Se Albaecos rapporter om kvinnor, ekologi och fattigdomsbekämpning, www.albaeco.com/sdu
- 23** Se också det pedagogiska kooperativet Simnets arbete med simuleringsövningar www.simnet.se
- 24** Hjälmeskog 2000.
- 25** ”Mat på hållbar väg” – häfte 1 och 2, Världsnaturfonden och Naturväktarna 2005 resp 2006. Se särskilt ”En afrikansk matsäck” på s 22 i häfte 1!
- 26** www.rattvisemarkt.se eller www.varldsbutikerna.org samt www.krav.se
- 27** www.renaklader.org
- 28** Tips: Carola Magnusson med flera (2004) ”Manna – en medveten kokbok”, med recept på underbara rätter som inte bara är goda mot smälökarna utan också mot vår jord. (se på Svenska Naturskyddsföreningens hemsida www.snf.se)
- 29** Wilhelmina J. Donkoh, Jenda: A Journal of Culture and African Women Studies (2001) Yaa Asantewaa: A Role Model For Womanhood in the New Millennium
- 30** Worldwide Guide to Women in Leadership (www.guide2womenleaders.com)
- 32** I Allman and Tashjian (2000) “I Will Not Eat Stone”: A Women’s History of Colonial Asante.
- 33** Heidi Goethner Abendroth “Matriarkala samhällen – definition och teori” – föreläsning vid Societies of Peace 2nd World Congress on Matriarchal Studies
- 34** Wilhelmina J. Donkoh, ”Akan” – föreläsning vid Societies of Peace 2nd World Congress on Matriarchal Studies
- 35** se fotnot 32

Matriarkat i Ghana

av Björg Farstad

Organisationen Hoppets Stjärna arbetar bland annat genom sin interaktiva utställning "Barn av samma jord" med att levandegöra olika globala frågor för barn. Att arbeta med elever kring genusfrågor och hållbar utveckling är otroligt utmanande. Det kan göras till världens resa för både elever och lärare inom många ämnesområden. Det kan öppna upp för en helt ny syn och förståelse för nya samband. Hur hänger allting ihop, och har det alltid varit så? Om inte – hur kan det annars vara? Kan vi lära något av historien? Är det först nu – i vår tid – som kvinnor kan börja ses som jämställda med män? Låt oss här se på ett par exempel från Västafrika för att stimulera tankar runt dessa frågeställningar.

Sedan slutet av tjugohundratalet har jämställdhetsdebatten bland afrikanska intellektuella intensifierats. Den har bland annat lett afrikanska forskare att intressera sig för Afrikas historia ur ett genusperspektiv. Så har en del strävat efter att dokumentera kvinnliga afrikanska ledare bakåt i tiden.²⁹ Så långt tillbaka som kring 4500 år före Kristus kan man identifiera stora kvinnliga ledare i Egypten och många andra afrikanska länder³⁰. En kvinnlig ledare från senare tid är Edwesohemaa, "Queenmother" av Edweso i Ghana, Yaa Asantewaa. Hennes mod förlänade henne ett rykte långt utöver kontinentens gränser. Yaa Asantewaas liv och karriär visar på en kvinna med visioner, en statskvinna och politiker. Hon är ett bland flera afrikanska exempel som

kan ge diskussionen om jämställdhet och hållbar utveckling nya infallsvinklar.

Yaa Asantewaa levde 1850 – 1921 och tillhörde Akan, en av Afrikas äldsta folkgrupper och kulturer. Akan lever i dag främst i Ghana och på Elfenbenskusten, men har även många ättlingar i Europa och USA. 1896 gjordes Yaa Asantewaa till "Queenmother" och regent. Hon ledde sitt folk i motståndsrörelsen mot britterna. Kungen hade då blivit deporterad av de koloniserande engelsmännen. Yaa Asantewaa kombinerade sitt höga ämbete som "Queenmother" av Edweso med sina privata roller som mor, hustru och jordbrukare.³¹ Hennes karriär och livshistoria visar på betydelsen av kvinnliga ledaregenskaper frambragade av en matriarkal kultur.³²

Vad kännetecknar matriarkat? Abendroth beskriver dem som samhällen som bygger på moderskapet, en mors omsorg om medlemmarna, där fostran av nya generationer står i fokus och lokalsamhällets ekonomi ska vara balanserad och utgöra en grund för fred/frid. Matriarkat organiseras längs kvinnans släktlinje. Kvinnan har makt över resurserna. Hon fördelar dem till klanens medlemmar efter behov. Beslut tas utifrån konsensus som här kan sägas utgöra grunden för verklig jämställdhet och gräsrotsdemokrati.³³

Ser man på vilka religiösa värderingar som styr i dessa samhällen, visar det sig att Gudomen är kvinnlig. Hela universum är en gudinna, en stor moder som bringar fram allt levande. Varje individ – kvinna som man – är också gudomlig. Varje stjärna, varje liten sten och variation är rikedom. Med ett sådant synsätt på människa och natur befrämjas fredlig och hållbar samlevnad.

Donkoh beskriver kvinnligt ledarskap hos Ashante, av vilka Akan utgör en undergrupp. Här finns kvinnor som genom historien fungerat som diplomater, militära och politiska överhuvuden. Hos Ashante har kvinnorna högsta rang, men det sociala systemet bygger på nära samarbete med männen.³⁴ Akans

ledare kan vara både kvinnliga och manliga. Drottningen är den kvinnliga ledaren och fungerar som en moder för hela samhället. Hon utser de manliga ledarna och ger dem råd i till exempel kristider. Dessutom kan kvinnan bestämma i hemmets eller familjens angelägenheter. Akan tror att kvinnligt ledarskap befrämjar harmoni och balans i samhället.

Akans världsbild bygger på att alla människor består av tre element – blod, ande och öde. Blodet kommer från modern, anden från fadern och ödet bestäms av Gud vid födelsen. Alla medlemmar i gruppen/klanen tillhör en mor med vilken man har blodet gemensamt och genom vars blod familjen fortsätter leva. Fadern tros ge skydd genom sin ande, och även mod och styrka till barnen.

Matriarkat har inte bara existerat i det förflutna – de finns delvis fortfarande. Vi kan dra både praktisk och intellektuell erfarenhet och lärdom från dessa samhällen där livet tycks vara organiserat efter behov och i strävan efter harmoni. Vad säger de oss om jämställdhet och hållbar utveckling för framtiden?³⁵

VILL DU VETA MER om organisationen Hoppets Stjärnas arbete för att levandegöra globala frågor för skolbarn?

Se på www.starofhope.org samt www.starkids.cc. Här hittar Du filmer och en hel del gratismaterial framtagna för undervisningen.

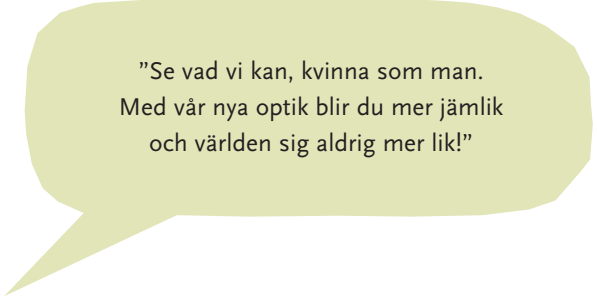
Foto: Hoppets Stjärna

Kul att få vara ghanaisk drottning, "Queenmother" under leken i utställningen Barn av Samma Jord!

ETT NYTT SÄTT ATT BETRAKTA VÄRLDEN

av Charlotta John och Pamela von Sabljar³⁶

”Se vad vi kan, kvinna som man.
Med vår nya optik blir du mer jämlik
och världen sig aldrig mer lik!”

Denna slogan togs fram av en grupp pedagoger när de tävlade i sjukamp i jämställdhet. Här kan du läsa om hur man anordnar en sådan tävling och om flera andra lektionsförslag och idéer för en genusmedveten undervisning. Vi kommer också att berätta om en metod för hur man tillägnar sig ett genuspedagogiskt förhållningssätt som vi utvecklat för och tillsammans med pedagoger. Den handlar om hur deras ögon öppnas och om den process de går igenom på väg mot att kunna erbjuda en skola på lika villkor där det skulle kunna se ut så här för eleverna:

BILDER AV FRAMTIDEN

Fatima är intresserad av konstruktion och design och drömmer om att få bygga hus. Hon går på byggprogrammet och har kurser med inslag av design och formgivning. Hennes lärare/coach är en före detta snickare som efter en arbetsskada omskolat sig. Han har också genomgått en obligatorisk genusutbildning som gör att han kan bemöta Fatima utifrån hennes behov, och inte stå fast i sina tidigare värderingar om tjejer som snickare.

Mattias har alltid varit intresserad av att sy och har valt textilslöjd när möjlighet funnits. Han har blivit retad för detta och därför utvecklat olika strategier för att dölja sitt intresse. Antingen har han uppträtt störigt på textillektioner eller i perioder valt bort ämnet för att inte bli utsatt och utstött ur pojkgruppen. Efter att ha läst grundkursen i genus förstår han varför det är så mycket svårare för honom att välja textilslöjd än det är för en tjej att välja träslöjd. Vetskapen om att det är ett strukturellt fenomen som inte handlar om honom som person har stärkt honom att bejaka det han innerst inne vill.

Att arbeta med jämställdhet är att ge sig in i något stort och spännande. Det handlar om att bryta mångåriga traditioner som, för oss som växt upp med dem, känns fullständigt naturliga. Vi ska alltså lämna det som upplevs som normalt och se på könsroller och mönster på ett nytt sätt. För detta krävs mod, sällskap och tålamod. Varför då utsätta sig för det? Jo, det som då hägrar i fjärran är ett samhälle där alla människor får växa upp, utvecklas och leva på lika villkor i en miljö där individen bejakas oavsett kön. I en skola på lika villkor får alla barn

utrymme att växa och bli respekterade. Det enskilda barnet, flicka eller pojke, får möjlighet att utveckla alla sina sidor bortom könsgränserna och kan forma sitt framtida liv fritt från könsstereotypa begränsningar.

Vi började vårt genusarbete med att försöka ändra på barnen, men rätt snart insåg vi att det är oss själva vi måste ta itu med. Tittar man närmare på varför barn och unga gör som de gör, så ser man att allt sker i ett samspel med andra och då särskilt med de vuxna förebilderna. Det är vi vuxna som är bärare av de mönster, strukturer, normer och värderingar som utgör vårt samhälle och vår kultur. Vid en ännu närmare granskning ser man att dessa strukturer går igen på de flesta håll i världen. Vi ser stora könsskillnader i andra delar av världen och upptäcker kanske inte alltid att det är samma strukturer både hemma och borta. Ibland är det enklare att överdriva vissa skillnader mellan olika kulturer för att slippa konfronteras med de större och mer obehagliga likheter som återspeglas världen över.

Genuspedagogik utgår först och främst från pedagogerna. Vilket förhållningssätt och vilka förväntningar de har på barnen, vilken medvetenhet och insikt som finns och vilken kunskap de har om genusstrukturer i samhället. De flesta jämställdhetsplaner handlar om att rätta till synliga beteenden. Vi går längre och säger att man parallellt måste ägna sig åt de osynliga värderingar och normer som leder fram till det som är synligt, det som vi kan mäta och räkna. Det är ett arbete som hela tiden utspelas på flera nivåer. I takt med elevernas stigande ålder kan man involvera dem mer och mer i detta arbete.

Nu följer en beskrivning av en konkret metod för aktivt genusarbete i klassen. Den är uppdelad i tre steg, där det första

handlar om att lägga en teoretisk grund och höja sin medvetenhet – helt enkelt att lära sig att se. Andra steget tar upp hur man konkret gör i sin vardag för att ha ett genusperspektiv på sin undervisning och sitt bemötande av eleverna. Det tredje går ut på att sprida kunskapen till hela verksamheten. För att få närmare instruktioner kring metoden och utförligare beskrivningar och exempel hänvisar vi till metodboken ”Elfte steget – vägen dit”³⁷. Vi avslutar med att ge olika lektionsförslag som har ett globalt perspektiv.

Steg 1 – Att lära sig att se

TEORI

Att ge sig i kast med genusarbete på sin skola är lättast och roligast om man gör det i en grupp och om man har sin rektor med sig. Det är också bra att inledningsvis ta hjälp av någon extern kraft för att få inspiration och idéer. Det finns en hel del utbildade genuspedagoger i landet som man kan vända sig till under arbetets gång.³⁸ För att skaffa sig en grund och förståelse är det bäst att börja läsa litteratur och ha diskussioner. Ett bra sätt att samla sina tankar är att skriva i en reflektionsbok. Litteraturen hjälper en att se strukturer i världen, samhället och skolan och att förstå den egna rollen i sammanhanget. Det räcker emellertid inte med en teoretisk medvetenhet. Det krävs mer för att få syn på sig själv och sitt handlande. Man måste bli medveten om sina värderingar och sitt förhållningssätt. Metoden utgår från pedagogens vardag och verklighet. Genuspedagogik, som mycket annat, lärs bäst genom att man får göra egna erfarenheter och dra lärdom av dem. Att se sig

själv som medskapare av traditionella könsroller leder till ibland smärtsamma insikter, och när man väl börjat betrakta världen genom genusglasögon finns det inte någon väg tillbaka – man ser strukturer och mönster i allt. Någon lärare har beskrivit det som att man får ”genusyrsel”. Och när man drabbats av det har också motivationen för att förändra väckts.

OBSERVATIONER

Vårt dagliga handlande sker utan att vi ägnar det så mycket tanke. Vi gör som vi blivit lärda, så som man gör i vår kultur, med våra värderingar. Det sker automatiskt och gör våra beteenden därför svåra att komma åt. Syftet med systematiska observationer är att se om flickor och pojkar får samma möjligheter att utvecklas under ledning av den vuxne i skolan. För att kunna upptäcka vad man gör och vad det leder till behöver det synliggöras. Det kan man göra med hjälp av protokoll och penna, bandspelare eller videokamera. Videoinspelningar ger mest, men kräver också mer mod.

Innan ni sätter igång bör ni som ska observera varandra ha en genomgång av metoderna och en diskussion om era förväntningar och farhågor. För den som är ovan kan det vara jobbigt att höra sin röst och se sig själv agera. Men tänk på att det är bara du själv som ska vänja dig, dina kollegor ser och hör dig så varenda dag! Som pedagog använder man sig själv som arbetsredskap och är därmed också mer utsatt. Det är viktigt att ha i minnet att det här inte handlar om att finna rätt eller fel utan om att bli medveten om nya möjligheter att handla.

Inför varje observation är det viktigt att först räkna ut hur

många flickor respektive pojkar det finns i gruppen. Om det till exempel finns 10 flickor och 6 pojkar och pojkarna pratar hälften av tiden, så har de mer än halva talutrymmet.

► Observation med papper och penna

Det är lättast att börja med ett observationsprotokoll. Man ber någon närvara under en lektion (kan vara en elev om hon/han är införstådd med uppgiften) och fylla i protokollet med streck för varje gång någon pratar eller gör något annat på schemat. Sedan sammanställer man och analyserar resultatet.

Antal elever	Flickor	Pojkar
Taltid		
Följdfrågor		
Negativ uppmärksamhet		

Efterhand kan man fylla ut protokollet med fler punkter exempelvis:

- Antal tilltal.
- Antal tillfällen till att avbryta.
- Antal tillfällen för utrymme till att prata spontant.
- Antal gånger en elev får höra sitt namn sägas.
- Antal tillfällen som eleverna får höra kommentarer om sin storlek, snabbhet och styrka.
- Antal tillfällen som eleverna får höra kommentarer om att de är snälla, duktiga eller visar hänsyn.

► Observation med bandspelare

Bandspelare kan man använda sig av i situationer när man vill analysera samtal. Bra tillfällen att spela in vid är diskussioner, gärna vid lite röriga tillfällen när man har sämre möjlighet att kontrollera sig själv. Lyssna sedan på:

- Ditt röstläge – skiljer det sig åt för tal till flickor respektive pojkar?
- Antal ord du säger – finns det något mönster med längre samtal och kortare kommandon i ditt samtal med flickor respektive pojkar?
- Fördelas uppmärksamheten olika mellan flickor och pojkar?
- Vad fångar din uppmärksamhet?

► Observation med videokamera

Videoinspelningar kräver en del för- och efterarbete. Men som vi redan sagt så ger de mest. Man både ser och hör. Små nyanser i kroppsspråket och miner kan bli synliga, och samspelet mellan pedagog och elev blir tydligt.

Så här kan man lägga upp arbetet:

1. Gör ett schema för inspelningarna. Tänk på att planera tillfällena och vem som filmar. Välj till att börja med situationer där du har en stor grupp elever med blandning av flickor och pojkar och där du är aktiv med eleverna. Filma både eleverna och pedagogen. Det är samspelet som är viktigt.
2. Titta först ensam på videoinspelningen för att bekanta dig med innehållet.
3. Titta tillsammans i gruppen under tystnad och skriv kortfattat ner era intryck och reflektioner.

4. Alla läser upp vad man har skrivit.

5. Filmen ses igen så att man kan titta med kommentarerna som hjälp.

6. Den filmade pedagogen har ordet.

7. Diskussion om vad som hände på filmen och vad man kan lära sig av det.

8. Ta färdiga frågor till hjälp i början – det underlättar när man ska analysera ur ett genusperspektiv.

När vi började använda oss av observationer såg vi de mer påtagliga sakerna först, som till exempel fördelning av taltid, var barnen befinner sig, vem/vilka som får mest negativ uppmärksamhet. Med växande erfarenhet blev kunskapen och medvetenheten större och förmågan att analysera ur ett genusperspektiv bättre. Man lär sig se de små, små nyanserna som exempelvis ansiktsuttryck, kroppsspråk, blickar, röstläge, ordval etcetera, och vilka egenskaper dessa förstärker hos flickor och pojkar. Inte ens de minsta detaljer i skapandet av könsrollsmönster är oviktiga eftersom de tillsammans skapar helheten.

I analysfasen kan det hända att man börjar försvara sig och ge bortförklaringar för att det är jobbigt att bli medveten om sitt eget förhållningssätt. Det är viktigt att ha i minnet att det här inte handlar om att söka rätt eller fel, att inte skuldbelägga. Fastna inte i förklaringar utan lär er av det ni ser i nuet. En så trygg grupp som möjligt bör byggas för att underlätta observationsarbetet. Gör därför gärna trygghetsövningar innan ni börjar.

MOTSTÅND

När man arbetar med genus, i synnerhet i observationsfasen, kan man mötas av motstånd. Då kan det vara bra att ta en diskussion i gruppen om vad som skapar motstånd och vad som hjälper för att montera ner det. Nedanstående kan utgöra utgångspunkter för diskussionen:

- Rädsla för förändring.
- Okunskap skapar rädsla. Om man är rädd för att misslyckas vågar man inte försöka.
- Bristande delaktighet.
- Tempot på förändringsprocessen – en del upplever att det går för snabbt.
- Ser inte vinsterna med förändringen.
- Jämställdhet har låg status.
- ”Förfluten smärta” – jobbiga erfarenheter från det förflutna som gör sig påmind. Något i nuet påminner om det gamla som väcks till liv, ofta utan att motståndaren själv förstår varför.
- Skilda värderingar och referenser – ”så här har vi aldrig gjort”.
- Bristande motivation.
- Bekvämlighet.

* Läskunnighet

Av världens 920 miljoner vuxna analfabeter är 65 % kvinnor.

Källa: UNFPA, 2005, Beijing at Ten: UNFPAs Commitment to the Platform for Action

Vad hjälper då mot motstånd? Först och främst behövs en stor portion mod och kunskap. Respekt, öppenhet och kommunikation är också viktiga inslag – att deltagarna lyssnar på varandra och bemöter de känslor som kollegorna ger uttryck för. Information är viktig för att öka delaktigheten samt att man betonar vinsterna med att ge sig in i ett krävande förändringsarbete. Skolan är ständigt utsatt för nya idéer och förändringar. Att säga nej till andra projekt under tiden man arbetar med genus minskar splittringen och arbetsbördan för pedagogerna och därmed också motståndet.

Steg 2 – Hur gör man?

När man har bilden något så när klar för sig kring vad som pågår i klassrummet och har börjat se sin egen del i det, så är det dags att lära sig strategier för att bryta mönster som hindrar eleverna i sin utveckling. Två centrala frågeställningar är då viktiga att ha med sig. När man ser obalanser och begränsningar ska man fråga sig 1. Hur kommer det sig? Hur kommer det sig att så många flickor är missnöjda med sitt utseende? Hur kommer det sig att fler pojkar råkar ut för allvarliga olycksfall och skador? Hur kommer det sig att flickorna har bäst betyg men sämst självförtroende? Hur kommer det sig att full kille ursäktas, medan en full tjej får skylla sig själv? Hur kommer det sig att det finns flest kvinnliga analfabeter i världen? Hur kommer det sig att yrkesarbetande kvinnor i världen tjänar i genomsnitt cirka 75 % av vad männen tjänar? Sedan ska man ställa

följdfrågan 2. Vad leder det till? För i svaren på denna fråga hittar man ledtrådar till hur och varför man ska arbeta för en förändring så att alla elever får möjlighet att utveckla hela sin potential som människa och inte begränsas av föreställningar om genus.

EXEMPEL Vi ser att pojkar på förskolan rör sig mer och har svårare att sitta still än flickor, samt att de får mer negativ uppmärksamhet.

– Hur kommer det sig?

Det finns en allmänt utbredd föreställning om att pojkar är aktiva och flickor passiva. Av den anledningen får pojkar först hjälp med påklädning för att snabbt komma ut, får gå först i kön, får avbryta eftersom de inte kan vänta på sin tur utan att bli stökiga. Allt för att skapa lugn i gruppen.

– Vad leder det till?

Att flickor överlag klarar skolan bättre eftersom de har tränats i att sitta still, göra rätt, lyssna och vänta på sin tur. Pojkar får känna sig som huvudpersoner, men de behöver mer specialundervisning, tillåts bryta mot regler men får mer negativ uppmärksamhet. Det leder också till att pojkar får mindre träning i närhet och att de inte utvecklar ett rikt känslspråk i samma utsträckning som flickor, vilket i sin tur gör att de har svårare att hantera konflikter verbalt och tenderar ta till våld istället.

KOMPENSATORISKT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

När man pratar om genus måste man göra generaliseringar, men när man ska arbeta med sina elever gäller det att gå från det allmänna och generella till individnivå. Kompensatorisk träning är ett förhållningssätt som man kan tillämpa i alla sammanhang. Det handlar om att jag som pedagog ska nå en genusmedvetenhet så att jag kan stärka sidor hos eleven som den inte fått träna så mycket på. Varje elev måste få utmana och utveckla sidor som just hon/han behöver, bortom könsstereotyper. Man brukar använda två begrepp för att beskriva den traditionella kvinno- respektive mansrollen: intimitet och autonomi. Detta begreppspar utgör grunden för det kompensatoriska förhållningssättet. Intimitet står för förmåga till närhet och att kunna sätta ord på känslor, lyhördhet, empati och omsorg. Autonomi står för självständighet, förmåga att göra sin röst hörd, att ta plats och våga experimentera och tävla. I vårt samhälle behöver vi var och en omfatta båda dessa fält. Först då kan kvinnor och män mötas i familjen, i arbetslivet och i världen på lika villkor. Har vi inte tränats i vidare roller kommer inte ändrad lagstiftning att få tillräckligt stor genomslagskraft. I skolan tränas flickor och pojkar i att utveckla traditionella egenskaper och roller. Man förstärker det

* Arbete

Yrkesarbetande kvinnor i världen tjänar i genomsnitt mellan 73 och 77 procent av vad männen tjänar.

Källa: The World Bank, 2001 och UNFPA, State of World Population 2005.

eleven redan är bra på. Målet med kompensatorisk träning är att låta flickor och pojkar utveckla de egenskaper och färdigheter som normalt inte uppmuntras.

KÖNSDELADE GRUPPER

Att dela in eleverna i flick- och pojkgupper kan vara ett sätt på vägen mot att utveckla fler kompetenser. Man måste emellertid ha klart för sig varför man gör indelningen och vad den ska leda till. Felaktigt använd kan den tvärtom motverka sitt syfte. Om man till exempel har tjejgrupper för att flickorna ska få vara ifred för stökiga pojkar och komma till sin rätt, och vid dessa träffar gör traditionellt kvinnliga saker som att sitta och ha nära, förtroliga samtal och kanske sy eller sminka sig – ja, då förstärks bara de traditionella könsrollerna.

I den kompensatoriska träningen kan det vara befogat att arbeta i delade grupper under en begränsad tid. Flickorna kan behöva få träna till exempel experiment i fysik och idrott utan att jämföra sig med pojkarna. Pojkar behöver få utveckla sitt språk och sin förmåga till närhet utan att känna sig underlägsna. När respektive könsgrupp har övat upp sina färdigheter sammanför man grupperna. Målet är alltid att flickor och pojkar ska kunna arbeta tillsammans – i skolan precis som i samhället i övrigt. Under en period arbetade vi med elever i skiftande åldrar för att öva oss i kompensatorisk träning.

Här följer tre exempel på hur lektionerna kunde se ut:

1. Flickor och pojkar delades i två grupper. Flickorna fick träna på att göra sin röst hörd genom att öva argumentationsteknik och

förbereda en debatt. Pojkarna bakade, dukade, gjorde fint och bjöd sedan flickorna på fika, och lyssnade på deras debatt.

2. En träsöldslärlare på skolan lät alla elever bygga fågelholkar. Med flickorna – som generellt sett behövde träna konstruktion, material- och hållfasthetslära – pratade hon om tjocklek på spik, vilken lutning man behövde ha på taket, val av verktyg och träslag och liknande. Till pojkarna – som generellt sett var rätt vana vid att bygga – ställde hon frågor om närhet och omsorg. Exempelvis om hur många ungar de trodde skulle födas där, ifall det behövdes något mjukt för dem att ligga på, om det behövdes en sittpinne med plats för två.
3. En lektion handlade om mod. Men, eftersom flickor och pojkar visade sig vara rädda för olika saker utformades deras uppgifter lite olika. Flickorna fick i läxa att gå hem och fundera ut något de var rädda för på skolan, och pojkarna skulle skriva en dikt. När eleverna kom tillbaka dagen därpå fick flickorna utmana sitt mod och göra alla de saker de var rädda för, bland annat att gå ner i den mörka källaren, gå in på fritids och klappa en orm, gå in i ett klassrum och säga något så alla tittar på en eller fråga vaktmästaren om extra linjal. Pojkarna samlades i klassrummet och tillfrågades om vem som ville börja läsa upp sin dikt för de andra. Det blev alldeles tyst, tills plötsligt en av pojkarna sa: "Nu ser jag – man kan träna mod på olika sätt!"

HANDLINGSPLAN

För att få struktur och överblick på sitt förändringsarbete rekommenderar vi att man upprättar en handlingsplan – en

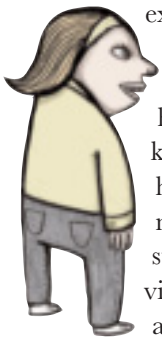
Schema för handlingsplan

DETTA vill vi ändra på!	VAD ska vi göra?	HUR ska vi göra?	VEM ska göra vad?	NÄR ska vi göra det?	UTVÄRDERING hur gick det?
Vi är inte medvetna om vårt förhållningssätt till eleverna i klassrummet.	Vi ska observera oss i arbetslaget med hjälp av videokamera.	Filma en lektion. Se sid. 51.	Anna ser till att utrustningen fungerar. Fredrik skriver schema över vem som filmar vem och när.	Utrustning och schema klara v. 9.	Arbetslagsmöte v. 13 Utvärdera!
Våra kolleger är genusarbete. ointresserade av genusfrågor.	Väck kollegernas intresse för vårt genusarbete.	Göra en leksaksanalys med efterföljande diskussion. Se sid. 57.	Sara skaffar leksakskataloger. Janosh förbereder genomgång av analysen. Fatima håller i mötet.	Hämta kataloger 15/2. Planera analysen 17/2. Personalmöte 24/2.	Arbetslagsmöte 3/3.
Mina elever behöver mer kunskap om genusfrågor.	Utmana deras föreställningar om kön och bidra till att höja deras kunskap om de strukturer som finns.	Ge dem en skrivuppgift på en lektion i svenska: "Om jag vore född till flicka eller pojke". Se sid, 70.	Jag genomför lektionen och håller i en efterföljande diskussionen utifrån deras texter.	Tisdag v. 14.	Fredag v. 14.

pedagogisk plan som tar sikte på hur vardagen ser ut för elever och personal, både i klassrummet och utanför. Planen är konkret och skiljer sig från en vision som snarare har mer övergripande mål. I handlingsplanen ska man sätta upp små konkreta mål som går att mäta eftersom det som är mätbart lättare blir gjort. När en viss tid gått ska man kunna se om planen fungerat eller ej och även förstå varför den inte fungerat, om så är fallet.

Steg 3 – Sprida och bevara

Sista steget i metoden går ut på att skaffa sig rutiner så att kunskapen stannar kvar i verksamheten, och kan spridas bland personalen. I det ingår att upprätta en pedagogisk jämställdhetsplan som omfattar hela verksamheten. Använd samma mall som för de enskilda pedagogerna eller arbetslagen, men ta istället gemensamma steg i den för hela personalen. Lägg in aktiviteter som berör hela personalstyrkan, och låt exempelvis en jämställdhetsgrupp ha ansvar för arbetet. I allt förändringsarbete är det viktigt med ledningens stöd. När det gäller jämställdhetsarbete är det stödet avgörande. Att ge sig i kast med genusfrågor upplevs många gånger som hotfullt och det finns många strategier som människor tar till för att slippa vara med. Ju högre upp stödet och kravet på att arbeta för en skola på lika villkor finns, desto bättre blir förutsättningarna för att lyckas.

SJUKAMP I JÄMSTÄLLDHET

Sjukampen passar bra att ha på en studiedag för personal, eller en temadag för elever. Övningarna syftar till att få syn på och reflektera över de genusstrukturer som finns runtomkring oss. Börja med att dela in deltagarna i olika lag (cirka 8–10 personer) och ge dem instruktioner för tävlingen. Här följer de olika grenarna:

1. Vems historia berättas på historielectionerna? Leta i skolans läromedel i historia. 1 poäng för varje kvinna ni hittar.
2. Vilka roller förmedlar våra sagor och berättelser? Gör om en saga så att traditionella könsroller byts och låt personerna agera mer gränsöverskridande. 20 poäng för en omgjord saga.
3. Tänk så många vetenskapsmän det finns! Men hur många är egentligen kvinnor? Sök rätt på kvinnliga vetenskaps-”män”. Använd böcker, dina egna kunskaper och Internet. 1 poäng för varje kvinna och 5 poäng för varje världsdel som är representerad av en kvinnlig vetenskapsman.
4. Sverige är ett av världens mest jämställda länder. Hur står det till i andra länder? Leta efter pågående jämställdhetsarbete runt om i världen. 1 poäng för varje projekt.
5. För att våga vara gränsöverskridande behövs en trygg omgivning. Skapa trygghet i ert lag med en fallövning. Stå i ring med en av er i mitten. Den som står i mitten ska ha fötterna som fastlimmade i golvet. Personen ska blunda och falla mot de andra i ringen. De ska i sin tur ta emot och putta personen åt olika håll. Man turas om så att alla får prova på

att stå i mitten. Nästa steg är att deltagarna ska turas om att falla ner från ett bord och tas emot av de övriga. De som tar emot ska stå på två led mitt emot varandra. De ska fatta varandras händer två och två, så att det bildas som ett brandsegel av armar. Den som står på bordet kan välja att falla med ryggen eller framsidan mot "brandseglet". Alla i laget ska prova. Fullgjord övning ger 20 poäng.

6. Gör en reklamsnutt för TV eller radio som är "tvärtom" vad könsroller beträffar. Till exempel: en kvinna gör reklam för whiskey och en man gör reklam för hårschampo. Reklamen ska visas upp som ett rollspel för publik och ger då 15 poäng.
7. Språk är makt! Utse några i laget som ska agitera för en ståndpunkt. Det viktiga är att man pratar på och verkar övertygande. De som deltar från varje lag får dra en lapp där det står något de ska argumentera för i 60 sekunder.

Nedan följer ett antal exempel på ståndpunkter:

- Det fanns en tid då män var duktiga på språk och kvinnor på matematik.
- Jag är kvinna/man och stolt över det.
- Förbjud bärandet av slöjor i skolor och på arbetsplatser.
- Feminister är jobbiga.
- Därför betar sig småflickor som tonårstjejer.
- Det var bättre förr.
- Det är naturligt att kvinnor tar hand om barnen.
- En gång önskade jag att jag var av det andra könet.

- Velourpappan är död – länge leve Järn-Hans!
- IT-tekniken är kvinnornas väg till framgång.
- Det är svårt att acceptera någon som är annorlunda.
- Fatima lyckas bättre i skolan än Erik.
- Därför bantar jag till badsäsongen.

Gren sex och sju redovisas inför alla gemensamt som en lustfylld avslutning på sjukampen.

Vi har samlat några förslag på lektioner som på olika sätt kan belysa strukturer i det lokala och globala samhället. De är tänkta att utmana elevernas perspektiv och öppna för intressanta diskussioner.

LEKTION 1: Leksaksanalys

Denna övning ger ett bra underlag för att tala om strukturer och vilka fack och roller vi lätt hamnar i, samt vad det leder till. Övningen är givande både för elever och personalgrupper, och kan provas på föräldramöten för att få igång en diskussion om genus.

Be eleverna samla och ta med leksakskataloger och gör eventuellt ett studiebesök i en leksaksaffär. Dela upp klassen i grupper och ge dem följande uppgifter:

1. Finns det leksaker som är speciellt riktade till flickor respektive pojkar och vilka är de i så fall?
2. Vilka färdigheter och egenskaper tränas med dessa leksaker? Vad ska man lära sig?
3. Vilka färger riktar sig till flickor respektive pojkar?

Miljoner elevers världsomröstning för demokrati och barnets rättigheter

av Magnus Bergmar

Meena Bai, 12 år, i Tharöknen i Pakistan har länge sett fram mot årets världsomröstning som bestämmer vem som tilldelas The World's Children's Prize for the Rights of the Child³⁹ (WCPRC) ena huvudpris. WCPRC är inte ett pris i första hand utan en empowerment-process som lär Meena och miljoner andra elever jorden runt om barnets rättigheter, demokrati och globalt kompiskap.

- Jag får gå i skolan. Mina storasystrar som inte fått det har alltid stöttat mig. Det känns inte som om barnets rättigheter har gällt oss. Här skickas barn i arbete hela tiden. Flickor och pojkar har olika regler, berättar Meena. Meena har hjälpt till att bygga valbåset av två sängar som ställts på högkant och försetts med väggar av färggranna skynken. Efter att ha stått i valkön och fått sin röstsedel av de elever som är valförrättare och har hand om röstlängden, går Meena in i valbåset. Här är många elever först i släkten att delta i demokratiska val där valhemligheten respekteras. När Meena stoppar sin röstsedel i valurnan, en gammal oljeburk, känns det stort för henne att veta att elever jorden runt deltar i samma val nästan samtidigt.

I april 2006 stod 14 000 Global Friend-

skolor med 10 miljoner elever i 80-talet länder bakom WCPRC, och de blir ständigt fler. Flera miljoner av dessa elever deltar i den årliga världsomröstningen. De största WCPRC-länderna är Indien, Sydafrika, Elfenbenskusten, Thailand, Kenya, Brasilien, Ghana, Moçambique och Sverige.

WCPRC-processen börjar med att eleverna utgår från och diskuterar sina egna erfarenheter av barnets rättigheter och hur dessa kränks i deras land. De formulerar egna krav på respekt för barnets rättigheter. Med hjälp av berättelserna i pristidningen, eller på priswebben när de har internet, upplever sedan eleverna priskandidaternas insatser. De kan även identifiera sig med de barn som priskandidaterna kämpar för. Så småningom börjar förberedelserna för världsomröstningen, med

allt vad som hör till ett demokratiskt val.

Världsomröstningarna ger Meena och barn som hon i Pakistan kunskap att välja sina elevråd i hemliga demokratiska val, med valkampanjer, valsedlar, valurnor och valkontrolleranter.

- När vi skulle välja styrelse till elevrådet hade vi också hemliga val och gjorde likadant som när vi röstade om vårt pris. Jag valdes till ordförande på vår skola. Vi har bestämt att vi, precis som pristagarna, ska arbeta för att fler barn i vår by ska få börja skolan. Vi har redan fått in en ny flicka, berättar Dau Bai, även hon 12 år.

Meena och hennes kamrater firar sin genomförda världsomröstning med te, kex och dans till byns spelmän. Det har varit en viktig dag för dem.

260 organisationer jorden runt stöder WCPRC, och även de blir ständigt fler. Bland beskyddarna av barnens WCPRC finns bland andra Nelson Mandela, president Xanana Gusmão, Östtimor, drottning Silvia, förra Unicef-chefen Carol Bellamy och Nobelpristagaren i ekonomi Joseph Stiglitz.

Meena Bai röstar i byn Taryano i Tharöknen i Pakistan. I bakgrunden köar skolkamrater för att få röstsedlar av valföretarna och gå in i valbåset, som är gjort av två sängar som ställts på högkant.

Med miljoner barns pris från Ystad till Haparanda

av Magnus Bergmar

Foto: Barnens Värld

Emma Gottfridsson, 10 år, lägger sin röst i en svensk skola.

varje år. Eleverna arbetar med The World's Childrens Prize for the Rights of the Child (WCPRC), som är världens största årliga empowerment-process.

WCPRC är ett upplevelseprojekt där eleverna upplever jämnårigas liv och identifierar sig med dem. Så upplever både flickor och pojkar bland annat hur flickor jorden runt får sina rättigheter kränkta just för att de är flickor, upprörs och kräver förändring.

– Skillnaden mot andra skolämnen är att när man arbetar med priset gör vi något som är alldeles verkligt, säger Mathias Darberg, elev i Vänge skola. Han arbetar

i Global Friend-skolor över hela landet sjuder det av elevernas engagemang för barnets rättigheter, demokrati och globalt kompisskap under perioden januari-april

med WCPRC i matte, engelska, svenska, bild – ja, i alla ämnen.

– Vi skulle ha behövt ha eleverna i skolan till fem varje dag, och helst i sju dagar per vecka för att kunna göra allt vi vill med barnens pris, säger läraren Carina Karlsson i Utmelandskolan, Mora.

Tidningen Globen, som kommit ut på svenska sedan 1990, finns numer på åtta språk.

– Globen är ett otroligt arbetsmaterial. Det har inte hänt tidigare att barnen sätter sig direkt och börjar läsa. En viktig orsak är att de känner det globala kompisskapet, säger Gun-Britt Gunnarsson, Österbyskolan i Österbybruk.

Sedan år 2000 är Globen och www.childrensworld.org det arbetsmaterial som skolor över hela landet – och jorden runt – använder i WCPRC-processen. Språkversionerna kan användas som läromedel i bland annat engelska. Skolorna får även ett faktablad om statusen för barnets rättigheter i Sverige. Det är i de egna erfarenheterna, känslorna och tankarna om barnets rättig-

heter samt i situationen i Sverige som processen startar.

– Oj, vad mina elever jobbar. De är så intresserade och går verkligen in för uppgiften. Det är sällan jag har sett dem jobba så och alla i klassen är "taggade". Att se mina elever så engagerade är en fröjd, berättar Kristina Karlstam i Karlstad.

WCPRC genomför lärarfortbildningar landet runt, ibland i samarbete med Den Globala Skolan. En grupp lärare körde 18 mil från Haparanda till Piteå för en kvällsupplevelse med WCPRC. Innan de tre timmar senare satte sig i bilen för att resa de 18 milerna tillbaka sa de:

– Tack för den här kvällen, den var värd varenda kilometer!

VILL DU VETA MER om World's Childrens Prize for the Rights of the Child, Global Friend-skolor och tidningen Globen?

**Kontakta: WCPRC,
Box 150, 647 24 Mariefred.
Tel. 0159-12900, prize@childrensworld.org
www.childrensworld.org**

► forts. lektion 1: Leksaksanalys

Låt eleverna redovisa sina resultat på tavlan och ha en diskussion om vad denna uppdelade leksaksmarknad leder till samt vilka roller och färdigheter flickor respektive pojkar tränar. Ofta drar eleverna själva paralleller till vår könssegregerade arbetsmarknad.

En förskollärare berättade en gång om en 6-årig pojke som ville ha sin Actionman (manlig plastdocka i barbiestil som utstrålar mod, styrka och hjältemod) med sig i klassrummet. Eftersom det inte var tillåtet att ha leksaker med sig till skolan, bad läraren pojken att stoppa dockan i ryggsäcken. Motvilligt gjorde han det, men efter ett tag sa han att Actionman måste få komma upp för han var så ledsen att han grät i ryggsäcken. Då svarade en kamrat att Actionman gråter inte. Det blev ett gyllene tillfälle för läraren att ta en diskussion om könsroller. Är det inte OK för tuffa killar att gråta? Vad gör de när de är ledsna? Visste barnen att det på 1700-talet var manligt att gråta. Furstar kunde gråta floder offentligt.

Man kan blicka bakåt historiskt och ut i världen. Vad lekte man med för 100 år sedan och vad leker barn i Indien och Moçambique med? Diskutera barns villkor här hemma och i andra länder. Hos oss går nästan alla i förskolan/skolan och har sedan fritid då man kan leka. På annat håll arbetar barn och får inte gå i skolan. Ta till exempel del av arbetande barns egna berättelser via Barnens Världs hemsida, www.childrens-world.org. Hur var det förr i Sverige, fanns barnarbete då?

LEKTION 2:

Historia

Den här lektionen handlar om vårt behov av förebilder. Förebilder fungerar som ett slags vision, de visar att något är möj-

ligt. Lektionen visar också på att sanningen kan se olika ut och att det är de som har makt och tolkningsföreträde som bestämmer vad som ska berättas för eftervärlden.

Utmana dina elever på en gissningstävling. Be dem komma på så många vetenskapsmän de bara kan. Be dem sedan att komma på så många kvinnliga vetenskaps-”män” som möjligt. Resultatet brukar bli mellan 5-15 manliga och 1-2 kvinnliga (Marie Curie och ibland någon till). Ställ frågorna ”Hur kommer det sig?” och ”Vad leder det till?” Diskutera:

- Varför säger man kvinnliga vetenskapsmän?
- Varför känner vi så sällan till alla de vetenskaps-kvinnor som faktiskt funnits/finns? (Gå in på www.astr.ua.edu/400ows för att hämta exempel) Berätta exempelvis om den engelska 1800-talsforskaren Ada Lovelace (Lord Byrons dotter) som ligger bakom det första datorspråket som fortfarande används.
- Om det här är ett historiskt fenomen, hur ser det då ut idag? Undersök de senaste årens nobelpristagare och räkna ut hur många som är kvinnor.
- Koppla till leksaksanalysen. Mikroskop, stjärnkikare, teknik-lådor hamnade troligen i listan över pojkleksaker. Hur ska vi göra för att få fler vetenskaps-kvinnor i framtiden?
- Analysera skolans läroböcker i historia. Vems historia är det som berättas? Vilka kvinnor nämns i böckerna. Vad gör de? Vilka syns på bilderna? De flesta historieböcker berättar männens historia. Bakom uttryck som ”människor” och ”folk” döljer sin nästan enbart män. Det är viktigt att förmedla en helare bild av historien och ta in både kvinnor och män i den.

– Undersök hur det såg ut på universiteten för flera hundra år sedan. Nu anses män mest lämpade för naturvetenskap och kvinnor för språk. Det finns hjärnforskning som säger sig stödja detta uttalande. Men, det fanns en tid då språkstudier istället ansågs så svåra att enbart män kunde klara av dem. Kvinnorna fick nöja sig med matematik. Från början fick bara männen studera överhuvudtaget. Det var blivande präster – manliga såklart, som studerade teologi och latin vid de få universitet som fanns. Nu finns det fler kvinnliga studenter än manliga vid universiteten till exempel i Sverige och Storbritannien, och det är samma trend i hela västvärlden. I de flesta fattiga länder har många familjer inte råd att låta alla barn gå i skolan, och då låter man oftast sönerna studera. På de flesta universitet i Afrika är det nästan bara män som studerar. Poängtera hur föränderliga könsrollerna är över tid. Berätta för eleverna om ett projekt stött av Svenska Afghankommittén som syftar till att öka flickors läskunnighet (se sid 64).

Lästips

Burton Nina (2005) "Den nya kvinnostaden",
Albert Bonniers förlag

Hildebrandt Johanne (2002) "Freja – sagan om Valhalla", Forum

Lindström Kristina (1997) "Flickornas historia", Alfabeta

Lindström Kristina (2002) "Flickornas historia Europa",
Rabén & Sjögren

LEKTION 3:

Jämförelse av könsroller mellan olika kulturer

Sverige är ett av världens mest jämställda länder. Vi har kommit långt i vissa avseenden. Vi har en lagstiftning som verkar för jämställdhet mellan könen och en del skolor och företag arbetar aktivt med jämställdhet. Det är lätt att slå sig för bröstet och tycka att vi är så mycket bättre än andra, och förfasa oss över hur andra kulturer behandlar sina kvinnor och män. Ägna en lektion åt att lyfta fram strukturer och titta på mönster och likheter, men även olikheter mellan olika kulturer.

Låt eleverna lista saker, företeelser de sett, varit med om och hört talas om som handlar om hur flickor och pojkar, kvinnor och män har det i andra kulturer. Nedan följer några exempel som brukar dyka upp, och hur man kan relatera dem till vår kultur.

- Det finns kulturer inom vilka det begås hedersmord på flickor som bryter mot familjens normer och värderingar, till exempel för att ha varit tillsammans med en svensk kille. Enligt en sådan kultur ska en flicka hålla på sig och vänta med att umgås med killar tills det är dags att gifta sig, och då med en man som är godkänd av familjen. I Sverige ska en tjej å ena sidan göra vad hon vill, kunna försörja sig och inte vara beroende av någon man. Å andra sidan ska hon vara sexig, snygg och ibland svag för att tillfredställa mannen. Dubbelheten är särskilt tydlig när det gäller sex. Tjejer uppmanas att ta för sig, men samtidigt får de inte vara med för många, för då får de stämpeln "hora" eller "madrass". Samma strukturer i båda kulturerna bottnar i värderingen att kvinnan ska hålla på sig och invänta den rätte mannen, medan mannen har frihet att prova sig fram.

- Könsstypning av flickor utförs i vissa kulturer för att kontrollera kvinnans sexualitet. Detta är enligt lag förbjudet i Sverige och personer som kommer i kontakt med stympade flickor måste rapportera det. Se Riksföreningen mot kvinnlig könstypnings hemsida, www.risk.se. I vårt land har vi en mer subtil, verbal "könsstypning". Flickors kön benämns nästan aldrig. Flickor får inte vara stolta över sitt kön – det är något "där nere" som man inte pratar om. Små pojkar kan leka med snoppen och vuxna har sällan problem med att se det eller prata om det. Det är ju så pojkar gör! Om en flicka leker med sitt namnlösa kön blir vuxna oftast generade och budskapet är tydligt – det där är något privat man inte pratar om. I vårt språk har vi uttryck som "Visa lite stake!" då man förväntar sig något kraftfullt och potent. Varför finns det inga ord som har en positiv anspelning på kvinnors kön? Vet elever om att "fitta" är ett gammalt ord som betyder fuktig ängsmark? Läs "Flickans lilla". Dela in eleverna i flick- och pojkgrupper och låt dem lista så många ord de kan komma på för flickors respektive pojkars kön. Diskutera resultatet och rösta eventuellt fram vilka två ord som ska användas i klassen.

Lästips

Forsberg Manne (2004) "Kukbruk", Wahlström & Widstrand

Scholtz Anna (2003) "Flickans lilla", Egmont Richters förlag

Waris Dairie (2001) "Blomma i Afrikas öken", Bra Böcker

Se även RISKs hemsida www.risk.se.

- I vissa kulturer är det en skam för familjen om man är homosexuell. På sina håll är homosexualitet förbjudet enligt lag och kan straffas med döden. Även i Sverige är våldsbrotten mot homosexuella – kvinnor och män – många, och det förekommer till och med mord på homosexuella just på grund av deras läggning. I Sverige tillåts numer homosexuella att ingå partnerskap, men värderingsmässigt ställer inte alla upp på det. Låt eleverna intervjuva olika personer om deras uppfattning i frågan: äldre människor, kompisar, besök kyrkan och fråga prästen. Diskutera svaren och jämför lagstiftning i olika länder. Diskutera hur det kommer sig att bög är ett skällsord bland eleverna.

Lästips

Byreus-Hagen Katrin & Snickars Kjell (1998)

"Risken finns – ett material för killgrupper", Folkhälsoinstitutet

Eriksson Peter (2006) "På Y-fronten intet nytt", Bokförlaget DN

Holmberg Carin (1999) "Det kallas kärlek", Anamma Böcker

Mendel-Enk Stefan (2005) "Med uppenbar känsla för stil – ett reportage om manlighet", Atlas

"På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet" (2005), SCB

Att garantera flickors skolgång i Afghanistan

av Maria Aschenbrenner

Det är inte många år sedan talibanerna styrde Afghanistan, med allt vad det innebar av begränsningar av det offentliga livsrummet för kvinnor och flickor. Bland de svåraste förbuden för dem att uthärda var att de inte fick gå i skolan eller arbeta. Talibanernas värderingar var inte tagna ur luften, utan de var djupt rotade framför allt hos landsbygdsbefolkningen. Dessa värderingar finns i stor utsträckning kvar än idag på olika håll i det mångkulturella Afghanistan där klyftorna mellan stad och land ökar alltmer.

Hur kan man då arbeta med genusfrågor på landsbygden i Afghanistan idag? För att få se ett exempel på detta fick jag i januari 2006 följa med Svenska Afghanistankommitténs (SAK) genusenhet på en "workshop" i staden Ghazni 15 mil söder om Kabul.

Bilen färdades genom det storslagna landskapet på en för afghanska förhållanden förstklassig asfaltväg genom områden där konservativa värderingar förhärskar. Därför måste jag som kvinna täcka håret även inne i bilen. Väl framme möttes vi av den afghanska gästfriheten med grönt te och karameller, männen i ett rum och kvinnorna i ett annat.

Sedan vi pustat ut efter resan samlades vi alla – såväl kvinnor som män – i ett svalt

källarrum. De som deltog i workshopen var SAKs skolkonsulenter, vars uppgift är att besöka de SAK-drivna skolorna och kontrollera att undervisningen sköts bra, ge tips, hålla utbildningar för lärarna. De undersöker också vad det är som gör att färre flickor än pojkar går i skolan, och vad man kan göra för att varken flickor eller pojkar ska hoppa av när de väl börjat skolan.

Nu hade ett nytt moment kommit in i deras ansvarsområde, nämligen att ge genusutbildning till lärare och elever. I den här regionen var de flesta konsulenterena män, stiliga herrar med stora turbaner och yviga skägg, alla klädda i den löst sittande tvådelade dressen shalwar kamiz. Detta var

deras tredje "workshop" i genusfrågor, och nu skulle de inledningsvis rapportera om hur de tillämpat vad de tidigare lärt sig innan den avslutande duvningen i genusanalys.

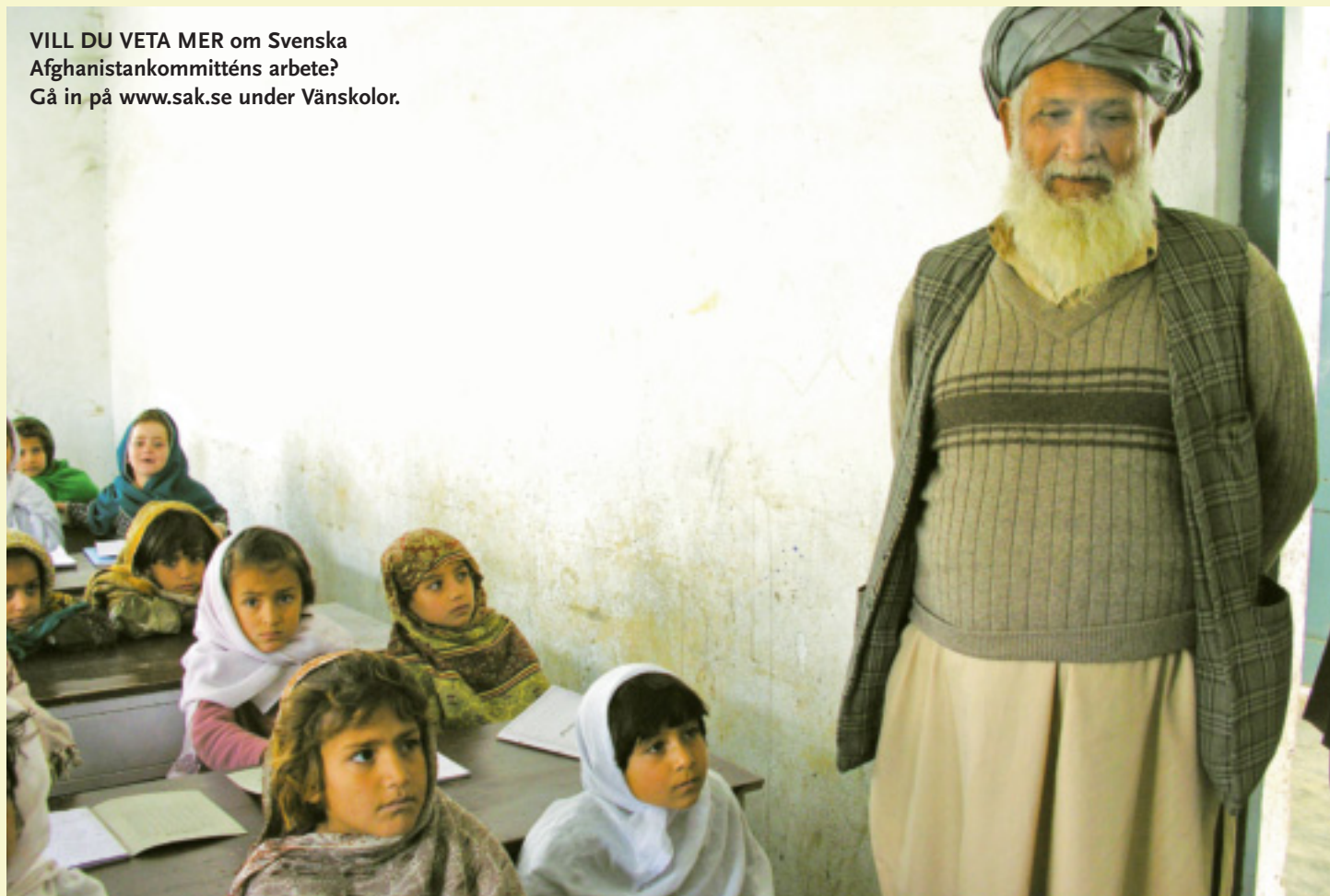
Männen – och de få kvinnorna – reste sig upp en och en och berättade. Ofta gav det upphov till glada skratt och kommentarer, till exempel då en av dem berättade att han plötsligt börjat förstå hur mycket arbete hans fru faktiskt uträttade hemma, så han hade minsann börjat hjälpa till med disken! Skrattsalvan var lång och vänlig.

En lång, vacker äldre man reste sig och berättade:

– I min by var den religiöse byäldsten helt emot att vi har en flickskola och han ville stänga den. Jag gick till honom och bad honom följa med till skolan. Det gick han med på. Vi steg in i klassrummet, där ett 40-tal nyfikna flickansikten tittade förundrat på oss. Jag ställde frågan till klassen: "Nå, flickor, vad vet ni om Islam?" En skog av händer viftade i luften. Några fick berätta, och sedan avbröt jag: "Oj vad ni är duktiga, var har ni lär er allt detta?" En flicka längst bak reste sig och sa: "Det har vi lärt oss i skolan, såklart!" "Men varför då? Varför har inte era föräldrar lärt er detta?" "Våra föräldrar! De kan ingenting om Islam, de kan varken läsa eller skriva, så det är vi som får förklara för dem!"

Den flickskolan stängdes aldrig.

**VILL DU VETA MER om Svenska
Afghanistankommitténs arbete?
Gå in på www.sak.se under Vänskolor.**

Flickor i SAK-stödd skola tillsammans med sin lärare på den afghanska landsbygden.

- Någon har sett ett reportage om dubbelarbetande kurdiska kvinnor. De sliter på åkrarna och har hela ansvaret för hemmet och barnen, medan männen träffas på barer och sitter i timmar och pratar med varandra. Hur fördelar vi ansvaret mellan arbete och familj i Sverige? Varför har vi många fler sjukskrivna kvinnor än män? Hur står det till med svenska kvinnors dubbelarbete? Låt eleverna intervjua tio yrkesarbetande par om hur mycket tid de var och en lägger ner på hushållsarbetet. Jämför resultatet med statistik från SCB. För att utveckla diskussionen utifrån ett globalt perspektiv kan man studera det Sida-stödda projektet "Men as Partners" (se sid 68).

Det är lättare att se strukturer och intressera sig för dem i andra kulturer. Då handlar de nämligen inte om oss. Förklara för eleverna att de patriarkala strukturerna finns så gott som överallt, graden varierar men inte arten. Vi har kanske kommit längre i vår demokratiseringsprocess och frigörelse för kvinnan. Därmed har de patriarkala strukturerna utjämnats en del och blivit svårare att upptäcka. Hur var det i Sverige för hundra år sedan? Be elever som har gamla släktingar i livet att intervjua dem om hur det var att vara flicka eller pojke. Vad fick de göra och vad var förbjudet? Vad uppmuntrades man till som liten?

LEKTION 4: Kvinnor och våld

Diskutera innehållet i faktarutan till höger om misshandel. Hur många är en tredjedel av alla kvinnor i världen? Vad har vi för syn på våldtäkt i Sverige? Berätta om hur våldtäkter används

systematiskt i krig.⁴⁰ Titta på den korta dokumentären "Överlevare" där tre sydafrikanska kvinnor berättar om hur de tagit sig igenom erfarenheten av att ha blivit våldtagen.⁴¹ Hur ser lagstiftningen ut i Sverige? Vad är en våldtäkt enligt lag? Kan

* Misshandel

När kvinnor har makt över sin egen kropp minskar fattigdomen. En tredjedel av alla kvinnor världen över har blivit slagna eller sexuellt utnyttjade. När kvinnor har makt över sin egen kropp kan de själva välja när, hur och med vem de har sex. Det är en mänsklig rättighet samtidigt som kvinnorna kan skydda sig från oönskade graviditeter och hiv/aids.

Källa: Sida 2005, www.sida.se under Jämställdhet.

👁 Lästips

Drakulic Slavenka (2000) "Som om jag inte var där", Nordstedts förlag

Jeffner Stina, (1997) "Liksom våldtäkt, typ. Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt", Uppsala Universitet

"JämOs handbok mot könsmobbing" (2000), www.jamombud.se

Wennstam Katarina (2002) "Flickan och skulden", Albert Bonniers förlag

Wennstam Katarina (2004) "En riktig våldtäktsman", Albert Bonniers förlag

man bli våldtagen av sin egen man? Gör värderingsövningar med eleverna för att få igång diskussioner. Är ett nej alltid ett nej? Gör övningar med eleverna där de får träna olika slags nej – ett nej som sägs med ögonen, ett nej som viskas tyst, ett nej som sägs högt och bestämt och ett nej som förstärks med fysisk handling. Förslag på olika värderingsövningar finns i JämOs skolhandbok som kan laddas hem från nätet.

LEKTION 5

Media

Det är tacksamt att arbeta med sådant som utgör en del av de ungas vardag utanför skolan. Media är en viktig formare av ideal och förebilder.

- Fråga vad eleverna brukar titta på för TV-program, och gör tillsammans analyser av dessa. Hur framställs kvinnor respektive män? Vad har de för röster? Jämför till exempel de kvinnliga rösterna till ett tecknat program. De ”goda” kvinnorna talar ofta med tunna, ljusa röster, medan de ”onda” använder sitt buktöd och talar mer kraftfullt. Diskutera hur skönhetsideal hänger ihop med användandet av rösten. När kvinnor förr använde korsetter och snörde åt kunde de inte andas djupt och tala med kraft. Lyssna på nyhetsrapporteringen och tänk på hur kvinnor med makt använder sina röster (om det förekommer några sådana!). Piper de fram sitt tal?
- Låt eleverna undersöka några dagstidningar. Be dem ringa in alla kvinnor som nämns med en färg, och alla män med en annan. Räkna hur ofta vart och ett av könen förekommer.

Kvinnor får ungefär en tredjedel av utrymmet i nordisk press. Titta på bilderna. Vad gör kvinnorna och vad gör männen och hur ofta förekommer de på bild? Ställ återigen frågorna: ”Hur kommer det sig?” och ”Vad leder det till?”. Dela in klassen i grupper som representerar olika länder och låt dem besöka biblioteket för att titta i utländsk press. Be eleverna ta med sig utländska tidningar hemifrån, ifall de har sådana. Hur ser könsfördelningen i dessa tidningar ut, bland journalisterna och fotograferna, i reportagen och på bilderna? Finns det reklam? Hur ser den ut?

- Låt eleverna ta med olika reklambilder och analysera vad dessa förmedlar för syn på kvinnor och män. Använd gärna bilder ur något av de nya livsstilsmagasin som kommit.

Diskutera bilderna utifrån följande frågor:

- Vad fångar betraktarens uppmärksamhet? Vad ser du först, vad tänker du spontant på när du ser bilden?
- Vad gör personen på bilden?
- Är hon/han aktiv eller passiv?
- Ser hon/han stark eller svag ut?
- Ser hon/han bestämd eller osäker ut?
- Ser hon/han frisk ut?
- Framställs personen på bilden som ett subjekt?
- Hur tror ni att bilderna kom till? Vilka anvisningar fick den avbildade personen av fotografen?

”Men as Partners”

Nya könsroller och attityder ska minska våld och hiv/aids i Sydafrika

av Annika Forsberg Langa

– Jag har sett på nära håll vilken skada traditionella könsroller gör. Kvinnor miss-handlas, hiv/aids sprider sig och familjer slås sönder. Jag bestämde mig för att göra något åt det, berättar Rraphakisa Botha som jobbar heltid inom organisationerna South African Men’s Forum och Men as Partners Programme (MAP).

– Det här är nästan som med apartheid. Många kämpade tills de dog och fick aldrig uppleva friheten, säger Rraphakisa. Ändå är han övertygad om att förändring är på väg. Men det kommer att ta tid. Patriarkatet har djupa rötter i Sydafrika och våldet är utbrett. Och än idag trycks det skolböcker i Sydafrika som slår fast att mannen är familjens överhuvud.

En investering för samhället

MAP:s arbete, som Sida stödjer, går ut på att utmana attityder och beteenden som äventyrar kvinnors och barns hälsa och säkerhet.

Fokus ligger på att göra männen till bättre pappor och partners. I projektet ingår också jämställdhetsutbildning för aktivister som arbetar för att minska hiv/aids genom Treatment Action Campaign (TAC).

– Att jobba med jämställdhet är en investering för samhället som helhet. Utan de rigida könsrollerna skulle antalet mord sjunka drastiskt och takten på spridningen av hiv/aids sakta av, säger Dean Peacock, chef för MAP.

En ny mansroll minskar fattigdomen

När en fjärdedel av den sexuellt aktiva

befolkningen är hiv-smittad är det dags att tänka om, menar Dean Peacock.

– Hur många människoliv den traditionella mansrollen krävt, och fortfarande kräver, vågar jag inte gissa, säger han. Uppfattningen om att ”riktiga män” gör det utan kondom inskränker kvinnors möjligheter att förhandla sig till säkert sex och bidrar till den snabba spridningen av hiv.

Varje år kommer mellan 2 000 och 3 000 män till MAP:s veckolånga kurser, som bland annat inkluderar blöjbyten och matlagning. Dörrarna är öppna för alla, men Dean Peacock föredrar att arbeta med organiserade grupper, som fackföreningar och kyrkor. Inom MAP:s ramar finns ett antal stödgrupper som sammanträder varje vecka och där män som brottas med sig själva får tala ut.

"Det dröjde flera år innan jag vågade göra hushållssysslor när andra såg på. Nu gör jag det för att provocera fram diskussion och förändring", säger Rraphakisa Botha som arbetar i organisationen Men as Partners

► forts. lektion 5: Media

Avslutande samtal:

Vilka könsroller förmedlas? Hur påverkar reklambilderna betraktaren? Diskutera också hur den traditionella kvinnorollen håller på att förändras. Objektsrollen omfattar nu alla. Även män ska lägga ner tid och pengar på sitt utseende. I livsstilsmagasin för män förekommer till exempel tips på hur man sminkar bort baksmällan, hur man ska göra sig fräsch inför våren och så vidare. I det konsumtionssamhälle vi lever i finns det pengar att tjäna på att ingen duger som den är – vare sig kvinna eller man.

Lästips

"Allt är möjligt" (2003) Nätverkstan

Björk Nina (1996), "Under det rosa täcket",
Wahlström & Widstrand

"Drömprinsen och glamourgullet" (1998) Konsumentverket

LEKTION 6:

Om jag vore tjej/kille istället

Ge eleverna en skrivuppgift. Diskutera sedan utifrån deras texter.

Uppgift: Föreställ dig att du hade varit född till tjej istället för kille eller tvärtom. Berätta hur ditt liv hade sett ut då.

Diskutera sedan: Vem skulle du vara? Vad skulle du göra? Vem skulle du umgås med och hur skulle du se ut? Vad tror du skulle vara särskilt bra och särskilt dåligt med att vara tjej eller kille? Varför? Finns det drömmar i texterna som eleverna inte tror kan gå i uppfyllelse beroende på deras kön? Vågar de utmana sig själva? Skulle det ha sett annorlunda ut om de varit födda i

någon annan del av världen – Irland, Tanzania, Afghanistan till exempel?

LEKTION 7: Flickpojke – pojkflicka

Be eleverna diskutera i mindre grupper: Vad är en pojkflicka? Vad är flickpojke? Vilken värdeladdning har de olika orden? Vad tänker man? Vad känner man? Är det OK att en:

Flicka

– tränar ishockey?

– vill bli läkare?

– klär sig i blå snickarbyxor?

Pojke

– dansar balett?

– vill bli vårdbiträde?

– klär sig i rosa och spets?

Förklara för eleverna att indelningen beror på rådande maktstrukturer av överordning och underordning där det är mer accepterat för de i systemet underordnade, tjejerna, att närma sig makten än omvänt.

Lästips

Fridh Christian, Sjögren Magnus, Söderström Peter (2003)
"Normal, eller?", Sensus studieförbund

Hirdman Yvonne (2001) "Genus – om det stablas
föränderliga former", Liber

Filmtips

"Billy Elliot" 2000

"Boys don't cry" 1999

"En öm kyss" 2004

HELDAGSUPPLÄGG:

Byt roller för en dag (fortsättning på lektion 7)

Låt en flicka och en pojke byta roller för en dag, eller alla i hela klassen. Låt dem klä sig som det andra könet och försöka leva sig in i den rollen så långt det är möjligt. Diskutera efteråt vad de gjorde när de spelade flicka respektive pojke. Vad var annorlunda? Vad gjorde de nu som de inte kan göra när de är sig själva? Vad är det som hindrar dem? Hur kändes det för dig som lärare att behandla en flicka som pojke och vice versa? Vad gjorde du annorlunda? Vad innebär det att vara flicka, att vara pojke?

LEKTION 8:

Ett nytt sätt att betrakta världen – möjligheternas glasögon

Gör den här lektionen när du och dina elever skaffat er kunskap om genusstrukturer. Ta med dig ett par gamla glasögon eller låt eleverna tillverka egna ”möjlighetsglasögon”. Uppgiften är sedan att, med all den kunskap och medvetenhet eleven har fått, nu ta fantasin till hjälp och beskriva – muntligt eller skriftligt – hur världen ser ut när den blivit jämställd och vi lever i ett hållbart samhälle. Beskriv till exempel:

- Din familj.
- Ditt klassrum och skolgården.
- Skolpersonalen – vad gör de?
- En dag på jobbet.
- Hur en dagstidning ser ut.
- Ett avsnitt av ”Big Brother” eller ”Bamse”.

Diskutera vad eleverna ser. Vad skiljer från dagens situation och synfält? Vad behöver vi göra för att drömmen ska bli verklighet?

Lästips

Elvin-Nowak Ylva & Thomsson Helene (2003) ”Att göra kön”, Albert Bonniers förlag

Josefsson Helena (2005) ”Genus – hur påverkar det dig?”, Natur & Kultur

Kjellberg Karin (2005) ”Snacka om jämställdhet”, Rädda Barnen

NORMal, eller?

Ett projekt för förändring av killar och män – utvägar till ett jämställt och mera hållbart samhälle

av Christian Fridh, Magnus Sjögren och Peter Söderström (Texten delvis hämtad ur Lärarnas Tidning 2004, reporter Maria Lannvik Duregård)

Oskar är en liten och viktig kille på sex år. Han växer just nu upp i ett av världens mest jämställda länder. Oskar kommer antagligen att växa upp och göras till en NORMal kille för att om många år bli en NORMal man. För oss är det ett problem att normala killar görs till normala män. Problemet handlar om det samhälle som Oskar och andra killar växer upp i och formas av. Tyvärr är det så att i ett av världens mest jämställda länder hör könsdiskriminering och homofobi till vardagen. Vi drömmer om att Oskar och alla andra småkillar får leva i ett samhälle där hela deras person får blomma ut, utan att begränsas av förväntningar på hur normala killar och män bör vara.

Vår analys av vad som hindrar killar att få bli hela människor är långt ifrån lika vacker som vår dröm. Vi födda med snopp, hindras systematiskt av en orättvis maktstruktur som gör män och killar till de NORMala. Tjejer och kvinnor tvingas att kämpa i en orättvis omvärld med både hinder och uppförsbackar som inte existerar för oss. Könsdiskriminering är norm. Sverige är trots allt tal om jämställdhet våldsamt ojämnt. Enligt undersökningen Slagen Dam har 46 % av de tillfrågade kvinnorna utsatts för någon form av våld, 20 % utsätts för någon form av sexuellt våld före 15 års

ålder. I Sverige är kvinnor och män olika inför lagen. Domstolsväsendet friar regelmässigt våldtäktsmän. Kvinnor och flickor sexualiseras i reklam, massmedia och populärkultur. Den kvinnliga kroppen är ett huvudsakligt säljargument för den manlige konsumenten.

Kampen mot sexism och strävan efter jämställdhet anses fortfarande vara en kvinnofråga. Men, det är lika lite en kvinnofråga som rasism är en fråga för invandrare. Det handlar om oss alla, om mänskliga rättigheter och demokrati, om möjligheter till ett mer hållbart samhälle. I vårt förändrings-

arbete inom projektet NORMal bland killar och män, har vi fått anledning att fundera över manlighetens utvägar.

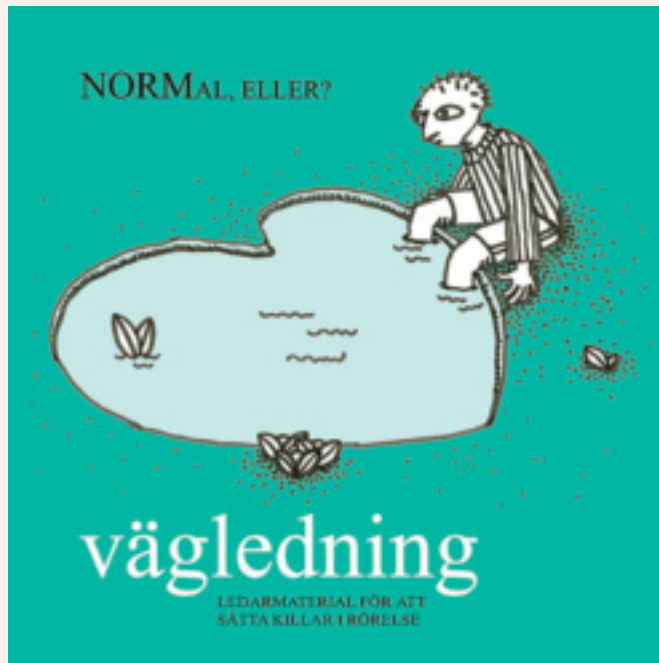
Manlighet kan fungera som ett skydd. Utan den blir tillvaron öm och kännbar. Vi vill leta efter manlighetens utvägar för att nå ett tillstånd där killar och män får vara i rörelse. Manlighetens utvägar handlar om mänsklighetens framtid och ett jämställt, mer hållbart samhälle.

Vi tröttnade på att jämställdhetsdebatten är så ensidig: jämt talar man om att ändra flickorna, man startar tjejgrupper och tjejprojekt för att stärka tjejerna. Men, så fort man börjar tala om killarna, då vet ingen vad man ska göra. Det är också ett uttryck för könsmaktsordningen: killars position är orörlig, medan man med tjejer kan experimentera hur mycket som helst. Med könsmaktsperspektivet som grund beslöt vi oss därför för att skriva boken "Vägledning" där vi berättar öppenhjärtigt om vår resa – med framgångar och misslyckanden – i projektet "NORMal – eller?" som bland annat syftade till att starta killgrupper för pojkar i åttan.

Det fanns flera svårigheter när vi satte igång vårt arbete. Många var skeptiska. En mamma sa: "Det är väl inget att snacka om hur det är att vara kille. Det är bara att köra ner huvudet i sanden och köra vidare." Men, med stöd av tillräckligt många lärare och en entusiastisk kurator lyckades vi gå igång. Vi fungerade som handledare och började tillsammans med pojkarna i våra killgrupper titta på maktstrukturer och sätta ord på dem. Vi delade snart flera aha-upplevelser. När vi exempelvis sett filmen "Girlfight" frågade vi om killarna kunde tänka sig ha en flickvän som var starkare. "Nej", svarade en kille, "då skulle hon ju kunna göra vad hon ville med mig." Vi frågade då vad han trodde att tjejerna tyckte.

Att dela upp killar och tjejer för sig är delvis tveksamt. Det måste vara en tillfällig strategi med motivet att förändra för att sedan återföra. I en blandad grupp blir könsrollerna lätt traditionella och flickorna fungerar ofta som stötdämpare. I en köns-segregerad grupp blir däremot mönster väldigt tydliga.

Den värld pojkar av i dag lever i är stenhård, hierarkisk och homofobisk där de

med stor makt och hög status ger sig på dem med lägre status. Vi betraktar det som en lågintensiv terror som möter killarna i skolan: hela tiden finns ett hot om att bli utsatt för olika former av våld om du är kille. Det är inte mer synd om killar än om tjejer. Det är samma system som riktar sig åt två håll: killar står för våldet mot både tjejer och killar – särskilt mot pojkar som bryter normen. Förutom att det styr rasterna

stör det ständigt pågående maktspellet också undervisningen. Lärare borde våga ta ett grepp på killarna och prata om sexism, homofobi och tjejers och killars lika rättigheter. Fast, först måste lärarna börja med sig själva. Många lärare är egentligen ganska omedvetna om könsmaktordningen. Om en kille slår en tjej, kan läraren säga: "Det är bara för att han tycker om dig." Då godtar man ju våldet. Istället måste en lärare/vuxen våga blotta sig, vända blicken inåt för att uppnå förändring i praktiken och inte bara genom ord vara en förebild för sina elever.

Varje resa börjar med ett steg, och varje förändring mot ett mer jämställt samhälle grundar sig på enskilda människors förhållnings-

sätt och deras handlingar i praktiken.

VILL DU VETA MER om arbetet med killgrupper? Kontakta Christian Fridh på Röda Korsets Ungdomsförbund, christian.fridh@redcross.se eller hör av dig till Sensus Studieförbund som gett ut "NORMAL, eller? Vägledning – ledarmaterial för att sätta killar i rörelse" (2005) samt studiematerialet "Utväg – makt och kön" (2005), www.sensus.se

Lärdomar

Jämställdhet är ett kunskapsområde som till stor del handlar om att bli medveten om det omedvetna. Mönster och strukturer i både det stora – världen, samhället och skolan – och i det lilla – familjen och de nära relationerna – blir tydliga, och man ser sin egen del i skapandet av dessa. Insikterna berör en både yrkesmässigt och privat. När man väl har fått sina genusglasögon kan man inte sluta se. Ibland är det jobbigt att se, man värjer sig. Man kommer att möta motstånd och det krävs en del för att framhärda. För en pedagog finns inga genvägar. Man måste bli medveten om sina värderingar och sitt eget förhållningssätt för att kunna utöva en medveten genuspedagogik. Det går inte att förhålla sig till genusfrågor enbart på ett intellektuellt plan. Denna kunskap måste beröra – självinsikt gör ofta ont. Pedagoger vill gärna få idéer på uppgifter och allehanda knep och tips för att arbeta med jämställdhet i klassrummet. Men en medveten genuspedagogik handlar inte först och främst om att jaga exempel, utan om att skaffa sig ett medvetet förhållningssätt. Har man det, så kan man utifrån sin elevgrupp och sina ämnesområden själv skapa hur många genuslektioner som helst. Det krävs mod både hos den som förmedlar och den som tar emot inom detta kunskapsområde. Mycket motstånd, försvar och hotfullhet är i omlopp när denna kunskap förvärvas. För en handledare gäller det att se förbi pedagogens rädsla för självbespeglning då hon/han ropar efter alltför verktyg, och istället envetet driva processen vidare. Det är betydligt enklare för barn och unga att ta till sig ny kunskap om genus och strukturer båda hemma och i andra kulturer.

Det ingår i alla pedagogers uppdrag att aktivt motverka traditionella könsroller. I förarbetet till den nya gymnasieskolan betonas att jämställdhet ska göras lika icke förhandlingsbart som arbetet med övriga demokratifrågor. Detta är lättare sagt än gjort. Det kräver nämligen kunskap och medvetenhet. Arbetet försvaras av att alla tycker något om jämställdhet, medan få ser det som ett kunskapsområde. Jämställdhet förblir också lätt en privat fråga. Det gäller att förstå varför jämställdhet är fundamentalt viktigt, som rättighet och som en aspekt av hållbar utveckling. För oss träder fyra områden fram där vinsterna med jämställdhet blir tydliga.

Jämställdhet är:

1. en fråga om demokrati, makt och värderingar. Det handlar om allas lika möjlighet att kunna göra sin röst hörd och vara med och påverka.
2. en arbetsmiljöfråga. Skolor som aktivt arbetat med jämställdhet har ett bättre klimat med mindre könsmobbing och trakasserier.
3. en hälsofråga. Flickor mår idag generellt sett mycket sämre än pojkar och har sämre självförtroende. En medveten genuspedagogik betonar vars och ens värde som människa och rätt att ta plats och synas. Förtryck motarbetas, och både flickor och pojkar mår bättre.
4. en resultatfråga. Elever som har fått utveckla alla sina sidor och inte begränsats av traditionella föreställningar om kön

lyckas bättre inom fler områden och blir säkrare och tryggare som personer. Det handlar helt enkelt om att få göra och försöka bli det man vill. Dessutom är jämställdhet ekonomiskt lönsamt eftersom det bidrar till lägre sjukfrånvaro och eftersom folk mår och presterar bättre på en jämställd arbetsplats.

I skolan kan barn och unga ges möjlighet, som kanske ingen annanstans, att bryta gamla könsmonster och därigenom stärka sina förutsättningar att möta och forma morgondagens samhälle och tillsammans skapa nya bilder av framtiden här och ute i världen.

* Hälsa

Varje minut dör en kvinna på grund av komplikationer i samband med förlossning eller graviditet, och ytterligare 20 kvinnor blir skadade eller handikappade.

Källa: UN Millennium Project, 2005, Who's Got the Power: Transforming Health Systems for Women and Children.

FOTNOT

37 John & Sabljar, "Elfte steget – vägen dit", 2003.

38 För förteckning över genuspedagoger i landet, kontakta Myndigheten för skolutvecklings jämställdhetsgrupp – se www.skolutveckling.se

39 WCPRC är ett globalt empowerment-program för barn och ungdomar, som implementerar FNs konvention om barnets rättigheter och stärker barn jorden runt så att de kan göra sin röst hörd och kräva respekt för sina rättigheter. Programmet har skapats och byggts i Sverige av Barnens Värld och har av den svenska regeringen utsetts till ett Nationellt

Millennieprojekt. Det finns för närvarande (2006) 1200 svenska Global Friend-skolor. Totalt 2250 svenska skolor arbetar med pristäldningen och/eller priswebben. WCPRC har sina rötter i det kommunikationsprojekt för barn – Barnens Värld – som skapades av svenska UD, Sida med flera under FNs Barnår 1979.

40 Drakulic, "Som om jag inte var där", 2000.

41 "Överlevare – sydafrikanska kvinnor talar ut om våldtäkt", 12 min dokumentär från 2005. Kan lånas via www.nbv.se under Internationellt.

GENUSDIDAKTIK FÖR HÅLLBAR UTVECKLING – VÄGAR MELLAN VISION OCH VERKLIGHET

av Pernilla Andersson och Ulrika Lundquist¹²

”Jag kom att tänka på saker som jag inte tänkt på tidigare och det var lite obehagligt faktiskt. I slutet av projektet kände jag mig besviken på mig själv och min skolgång, och ångrade att jag inte engagerat mig i jämställdhetsfrågor tidigare. Det känns därför extra bra att jag är så engagerad idag.”

Ur en gymnasieelevs projektloggbook.

När en elev upplever sig ha lärt något nytt som leder till breddade perspektiv på omvärlden och fördjupad tillit till de egna handlingsmöjligheterna, då är livet i skolan som bäst. Här följer några glimtar ur vårt och elevernas lärande för hållbar utveckling.

Begreppet hållbar utveckling ”tar sin utgångspunkt i en helhetssyn på människors och samhällets behov, förutsättningar och problem. Den bärande principen är att ekonomiska, sociala och miljömässiga förhållanden och processer är integrerade – de är varandras förutsättningar och stöd”.⁴³ Hållbar utveckling har tre dimensioner: en ekonomisk, en social och en miljödimension. Den ekonomiska framhålls som en förutsättning för utveckling. Men, man kan konstatera att inget land kan uppnå hållbar ekonomisk utveckling om miljön försämras, om välståndet inte fördelas rättvist eller om ingen tillväxt sker i det så kallade mänskliga kapitalet. Social utveckling kan därför ses både som ett resultat av och en förutsättning för ekonomisk utveckling. Den sociala dimensionen av hållbar utveckling lyfter fram vikten av

att resurser, inflytande och makt fördelas på ett rättvist, jämlikt och jämställt sätt, att alla människor får tillgång till social service och att individen känner trygghet och delaktighet. Slutligen handlar miljödimensionen om att värna om ekosystemens tjänster och återhämtningsförmåga, vilka är en förutsättning för långsiktig social välfärd och ekonomisk utveckling.⁴⁴

Jämställdhet är en central fråga för världens utveckling idag. Den skär likt ett viktigt analysverktyg genom alla ovan nämnda tre dimensioner. Arbetet för ökad jämställdhet måste ta det stora perspektivet, helheten, alla dimensionerna i beaktande. Kvinnor och barn är extra utsatta för sexuell exploatering i ekologiska katastrofområden. Det finns ett påtagligt samband mellan kvinnors läskunnighet och barnaöverlevnad. Landägande kvinnor är i högre grad fria från våld och sexuella övergrepp än kvinnor utan eget ägande. Demokratisk och ekonomisk utveckling gagnas av minskade skillnader mellan kvinnors och mäns rättigheter⁴⁵.

Lärande för hållbar utveckling kan inte ”bara” lära om jämställdhetens och ojämställdhetens konsekvenser världen över, utan måste också manifesteras jämställdhet på lärandets alla nivåer, här och nu.

För att sammanfatta detta kan man säga att den miljömässiga dimensionen utgör en yttre gräns, medan den sociala dimensionen är att betrakta som ett delmål och den ekonomiska dimensionen ett medel för att det övergripande målet, hållbar utveckling, ska uppnås.

Att i ämnes- och arbetslag diskutera och konkretisera sambanden mellan hållbar utvecklings tre dimensioner är ett viktigt första steg för att utveckla ett lärande för hållbar utveckling. Lärande för hållbar utveckling kännetecknas av demokratiska arbetssätt, kritiska förhållningssätt, ämnesövergripande samarbete och en mångfald av pedagogiska metoder. Vi vill i våra metodexempel här visa hur vår tolkning av intentionerna i hållbar utveckling ser ut i ett konkret klassrumsarbete. Men först tittar vi på vad jämställdhet innebär i det svenska skolsystemet.

Skolan och jämställdheten

Propositionen för gymnasieskola 2007 klargör vidden av skolans genusperspektiv. Den sträcker sig från läroplanens värdegrundsmål till att påverka kunskapsinnehåll, våra didaktiska val angående arbetsmaterial och arbetsmetod, arbetsmiljön vi etablerar i klassrummet, läraren som norm, ledare och komponent i interaktionen med elever, bedömningen och betygsättningen av kunskap. Att arbeta med jämställdhet och de stora framtidsfrågorna handlar om ett kontinuerligt återerövrande i varje lektion, i varje kurs, i varje klassrum. Det är ett arbete som till sin natur aldrig blir färdigt, som är komplext och svårt, men samtidigt så belönande, utmanande och levande.

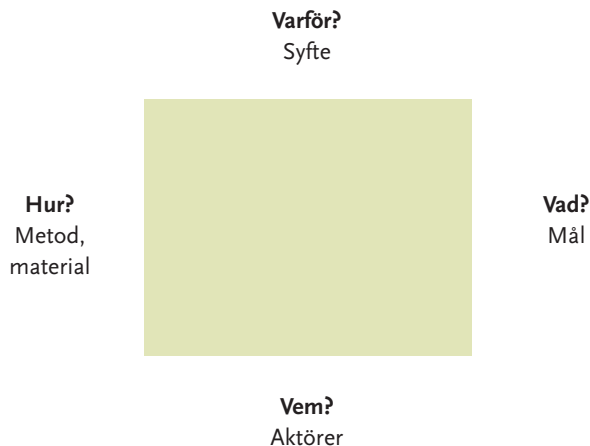
Alla aspekter av vad som utgör våra lärandemiljöer och lärandesituationer i skolan, liksom skolan själv som organisation, måste således präglas av genusmedvetna val för att vi ska kunna nå en bit på väg mot en jämställd skola. Genus och jämställdhetsfrågor skär genom allt vi gör i skolan och genom oss själva, vår egen praktik och vårt eget beteende i mötet med andra. Du har kommit en bra bit på väg i jämställdhetsarbetet om du är medveten om hur komplext detta genusmaskineri är – att könsidentiteter skapas i de ofta omedvetna handlingsmönster som läraren själv är en del av att omsätta. De största utmaningarna mot ett verksamt jämställdhetsarbete är myterna om det jämställda Sverige, om individualismen och om den egna objektiviteten⁴⁶: ”Här på vår skola behandlar vi varandra som individer – rättvist och jämlikt.” Genusmedveten blir du om du förmår förhålla dig granskande gentemot dessa myter, utvecklar dig professionellt tillsammans med andra och vågar

se hur makt och kön samverkar på olika nivåer i skolans verksamhet.

Det didaktiska rummet

För att analysera de komplexa aspekter som samverkar i läranprocessen kan modellen ”Det didaktiska rummet” nedan vara till hjälp. Vi lärare använder de didaktiska frågorna mer eller mindre medvetet, för att iscensätta konkreta lärandesituationer i undervisningen. Det gör vi genom att välja innehåll, organisation, arbetssätt och redovisningsformer för lektioner eller moment.

Det didaktiska rummet

I en målstyrd skola är syftes- och målbeskrivningarna fastställda av skolans nationella styrdokument, på läroplans-, program-, ämnes- och kursnivå. Det överordnade genusperspektivet innebär bland annat att

- Eleverna ska ”ges bättre möjligheter att upptäcka och motverka diskriminerande och ojämställda förhållanden i samhället”.
- Ett genusperspektiv på undervisningen ”ska synliggöra och motverka sådant som medverkar till att konservera otidsenliga föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt”.⁴⁷

Förtroendet till vår förmåga som lärare är stort, eller hur? Stort är också ansvaret som vilar på våra och skolans axlar. Hur kan jag som ämneslärare integrera ett genusperspektiv i syftet och målen för mina ämnen? Vilket utrymme finns inom ramen för ämnesundervisningen att rusta eleverna till kritiskt granskande och jämställdhetssträvande medborgare i samhället? Hur gör jag det som bevarar genusstrukturer i samhället synligt inom ramen för min ämnesundervisning – och hur lägger jag upp undervisningen så att mina elever får möjlighet att motverka dessa krafter? Liknande frågeställningar kan leda läraren vidare i tolkningen av syftes- och målbeskrivningar, så att integreringen av genus i ämnet konkretiseras. Olika ämnen har mer eller mindre lätt att hitta stöd i kursmålen för genusperspektivet, men ändå är det ett ansvar som vi alla ska dela. Samarbeta över ämnesgränserna är ett nära nog nödvändigt medel för att nå de överordnade perspektiven på läroplansnivå. Att det sedan

också är berikande och tryggt att arbeta tillsammans med kollegor kring komplexa frågor utgör en viktig bonus.

De övriga två väggarna i det didaktiska rummet är situationsbundna och specifika. Vem? kräver reflektion och självkännedom av dig i din yrkesutövning. Vem är jag som lärare och vilken effekt har det på min pedagogiska praktik? Vad innebär det att alla elever ska ha rätt att vara delaktiga och utöva inflytande på undervisningen? Hur mycket har jag själv i min lärarroll reflekterat över vad genus och jämställdhet innebär? Vad krävs av mig som yrkesperson beträffande dessa värden och ställningstaganden? Vi lärare är inte fria att komma fram till personliga svar rörande dessa frågor, utan är skyldiga att verka för en utjämning av maktförhållanden mellan könen utifrån kunskap och verktyg som vilar på genusteoretisk grund. Hur kan jag bli medveten om hur jag själv manifesterar, skapar och återskapar genus i mitt klassrum? Vi vet alla att lärarjobbet är ett relationsyrke, där vi är inlemmade i mängder av sociala kontakter, i kommunikation och interaktion. Vi kan omöjligt granska dessa relationer opartiskt. Här utgör kollegahandledning⁴⁸, observation och reflekterande logg nödvändiga arbetsredskap för pedagogisk utveckling. (Om dessa metoder kan du läsa i avsnitten som skrivits av Arnberg och Richardsson respektive av John och von Sabljar).

För att komma närmare ett svar på frågan Vem

är min elev? krävs arbetssätt och – metoder som är maktutjämnande och respektfulla. Ett slags lyssnandets och samtalandets pedagogik där undervisningen utformas tillsammans med eleverna, utifrån deras frågor, behov och förförståelse. Således utgör frågan Hur (ska mina elever och jag arbeta för att nå målen)? en nyckel till den elevkännedom som läraren når. Den tolkning läraren gör beror till stor del på hur väl elevernas behov, förförståelse, progression och process i lärandet kan bedömas. Att lära känna sina elever är resultatet av ett aktivt

och medvetet arbetssätt, en strävan efter att elevernas röster, berättelser och bidrag varsamt görs till lärostoff i det mångstämmiga klassrummet. Ser vi på metodfrågan ur detta perspektiv är det tydligt vilken avgörande roll genus har för vårt arbete, om vi vill sträva efter en jämställd skolverksamhet för alla elever.

Arbetssätt och arbetsmaterial för den enskilda lektionen/arbetsmomentet präglas också av vilken ämnes-, kunskaps- och människosyn vi vilar på. Den kunskapsyn som ser lärande som en social verksamhet i ett kollektivt och kommunikativt sammanhang för ofta fram dialogen som metod för lärande. Det är ett demokratiskt och därmed maktutjämnande sätt att gemensamt söka kunskap på. Det stämmer väl överens med den feministiska pedagogiken som bland

annat ska vara värdestyrd, ständigt ompröva grunderna för kunskapstradition, baseras på jämlikhet, icke-hierarki och demokrati.⁴⁹

I ett icke-hierarkiskt klassrum äger inte du som lärare eller heller någon annan facit till ”Den rätta tolkningen”. Kunskapsarbetets mål är istället att formulera, pröva och respektera olika svar på komplexa och existentiellt centrala etiska frågor. I ett icke-hierarkiskt klassrum är dialogen det sätt vi förhåller oss till varandra och innehållet i lärandet på. Dialogen är ett ömsesidigt givande och tagande. Den utgör ett möte med välvillig tolkning och en gemensam strävan att tillsammans bygga upp en helhet. I ett dialogiskt klassrum lyssnar man till olika rösters synpunkter, erfarenheter och inlägg. Demokrati innebär reellt inflytande och verklig delaktighet, i beslut såväl som process. I ett dialogiskt klassrum förflyttas centrum från läraren till eleverna, vilket kräver tillit, rättvisa, respekt och ordning. Hot mot ett icke-hierarkiskt klassrum är maktförskjutningar mellan olika grupper av människor, som till exempel grupperingar baserade på kön, klass och etnicitet. I sådana rum bevakas makt och hierarkisk position exempelvis med hjälp av härskartekniker.⁵⁰ Det dialogiska klassrummet kräver också ett starkt ledarskap, trots sin maktutjämnande målsättning, för att alla ska känna trygghet, tillit och ges utrymme, så att jämställdhet kan levas, och inte bara läras.

Hur ser en sådan klassrumsmiljö ut – konkret? Hur ser arbetsmetoder ut som når så jämlika förutsättningar och samarbetsformer som möjligt? Vi vill i det följande ge några exempel från vårt arbete för jämställdhet och lärande för hållbar utveckling.

Konkret klassrumsarbete

I vår tolkning av hur målen i lärande för hållbar utveckling kan nås, har vi valt ett ämnesintegrerat och tematiskt arbetssätt. Detta dels för att få med de olika dimensionerna av hållbar utveckling, dels för att kunna arbeta verklighetsanknutet och analytiskt. Vi har velat stärka elevernas vilja, kunskap och förmåga att påverka sin omvärld till det bättre. Vi har också organiserat arbetet så att hjärta, hjärna och handling ska stimuleras för ett så mångsidigt kunskapsarbete som möjligt. Vi tror starkt på vinsten av att börja med en känslomässig upplevelse – att tänka med hjärtat. Därför arbetar vi ofta med berättelser i olika former, författares eller elevers, när vi öppnar ett tematiskt arbete. För att väcka engagemang i människorätsfrågor är film och litteratur utmärkta sätt att identifiera sig med någon i en annan livssituation än den egna.

Ämnesövergripande arbetssätt är vanligare inom förskola och de lägre stadierna i grundskolan. I de senare klasserna i grundskolan och i gymnasiet förekommer ämnesövergripande samarbete mer sällan.⁵¹ Den organisatoriska utmaningen är ofta större av gymnasieskolan, med fler lärare som undervisar varje klass. Den organisation som vi själva arbetar i gör det svårt att få tillräckligt med tid för att planera ämnesövergripande projekt. För oss har arbetet möjliggjorts av en gemensam grundhållning i människosyn, kunskapssyn och synen på skolans roll i samhällsutvecklingen. Tillit och respekt för varandras olika kompetens är också viktigt för samarbetet.

De exempel som vi tar upp kan med lätthet integreras i de reviderade kursplanerna för samhällskunskap, historia, svenska

och religion i Gy07. Ett framgångsrikt ämnesövergripande samarbete bygger på att kursplanemålen tydliggörs både för samarbetande lärare och för eleverna. Vi har inte arbetat med schemabrytande aktiviteter utan jobbat inom ordinarie schema. Utifrån en löslig planering försöker vi jobba flexibelt med hänsyn till en levande process, där elevernas intressen, frågeställningar och fokus leder riktningen. Vi har arbetat utifrån kursplanemålen i samhällskunskap, historia, svenska och religion för att tydliggöra hur temaarbetet är förankrat i respektive kurs, så att ämnesspecifik progression, bedömning och betygsättning möjliggörs samtidigt som helhet och ämnesintegrering kan nås. I arbetet med World Development Chart har vi även samverkat med lärare i matte och data. I arbetet med filmen Skicka vidare dessutom med lärare i företagsekonomi. Exempelna presenteras i den progressionsordning som vårt arbete med eleverna har visat sig fungera bra inom. De är tänkta att omväxlande fokusera hjärta, hjärna och handling.

1. Din historia

– samarbete mellan svenska och historia.

Vi startar höstterminen med temaarbetet Din historia, där elevens historia får möta skolämnet historia samtidigt som eleverna får tillfälle att på ett lekfullt och strukturerat sätt presentera sig själva för lärarna. Inom historieämnet ges uppgiften att genomföra enskilt och skriftligt, och det är bara läraren som läser texten. Det är viktigt att klargöra för eleverna att de bara berättar det de vill, och att till exempel adoptiv- eller fosterföräldrar och andra vuxna förebilder kan vara nog så viktiga som biologiska

föräldrar. För elever med en trasslig barndom eller med andra jobbiga upplevelser bakom sig kan arbetet röra upp starka känslor, vilket är viktigt att vara medveten om. Samtidigt är det vår uppfattning att, den historia som är ens egen ska vara efterfrågad och värdesatt i ett respektfullt sammanhang. Som lärare kan man efter att ha läst allas historia göra en sammanfattning där man lyfter fram gemensamma eller liknande händelser som länkar samman elevernas historia med skolämnet historia. Det kan röra sig om arbetsförhållanden på orten, hur många barn varje generation har fött och hur utbildningsnivån har förändrats mellan de olika generationerna. Här kan man lägga ett särskilt fokus på hur villkoren för kvinnorna har förändrats över de senaste 100 åren.

► Din historia⁵²

1. Fundera över din egen historia. Välj ut tre händelser som du tror har haft stor betydelse för din personliga utveckling. Varför just dessa?
2. Diskutera med dina föräldrar kring viktiga händelser och förhållanden i deras liv som på olika sätt kommit att prägla din uppväxt, dina erfarenheter och åsikter.
3. Fundera över hur din egen historia i olika avseenden har påverkats av samhällsutvecklingen. Välj ut tre händelser eller förhållanden ute i samhället som du tror har haft stor betydelse. Varför just dessa?
4. Kvinnors historia glöms ofta bort. Undersök i din egen historia: Vilken kvinna i din släkt är den första att gå i skolan,

och under hur lång tid gick hon i skola? Vilken kvinna är först med ett avlönat arbete? Vilken kvinna får rösta för första gången? Hur har antalet barn per familj förändrats över åren och varför?⁵³

5. Gör ett släktträd som sträcker sig några generationer tillbaka i tiden och där det framgår var dina släktingar tidigare bodde, vilken utbildning de hade och vilka yrken de ägnade sig åt. Du kan också lägga till hur många barn varje generation bestod av. Gör en sammanställning och diskutera resultatet. Vad kan man dra för slutsatser av historiens förlopp under den period som undersökningen omfattar?

Parallellt arbetar eleverna i svenska med sagans form och skriver en existentiell saga – Sagan om mig själv. Sagan är en lekfull text med följande obligatoriska inslag: eleven ska själv vara huvudperson men som litet barn och ges ett sagonamn, gärna med någon symbolisk innebörd eller en klurig omtolkning av det egna namnet. Eleven får välja tre viktiga personliga positiva egenskaper som huvudpersonen i texten ska ha, och som ska synliggöras tydligt i sagan. Vidare ska huvudpersonen möta tre utmaningar, som hon/han klarar genom att använda sig av sina goda egenskaper. Utmaningarna kan gärna skildras i symbolisk form, till exempel genom gestalter, gåtor eller annat som ska övervinnas.

Genom att klara utmaningarna ska huvudpersonen tillägna sig tre viktiga lärdomar som ett barn måste kunna för att bli en god och stark människa – en hjältinna/hjälte. Sagorna bearbetas sedan ur ett genusperspektiv:

► Sagan om mig själv – genusbearbetning

- Finns det likheter och skillnader mellan egenskaper och lärdomar som flickgestalter respektive pojkgestalter ges i sagorna? Varför då?
- Hade sagan blivit annorlunda om du fått skriva om en huvudperson av annat kön än ditt eget? På vilket sätt?
- Vilka könsstereotyper finns i sagor för barn i allmänhet? Inventera och gör en granskning av vanliga sagoböcker tillsammans med eleverna eller som en elevfördjupning i par.⁵⁴
- Skriv en tvärtom-saga som ger flickan/pojken mer annorlunda drag än vanligt!
- Läs Joanna Rubin Drangers serierböcker Askungens syster och diskutera. Rita själv en nytolkning av en traditionell saga, och förändra huvudpersonens handlingar enligt Drangers idé!
- Se utdrag ur filmerna Shreck I och II, och samtala om budskap och tematik.

Ett exempel på en tvärtom-text från rörelsen för kvinnlig rösträtt är ett flygblad från 1915 med rubriken ”Därför är vi emot rösträtt för män”. Ett av flygbladets argument för att stoppa mäns möjlighet att välja i val är: ”Därför att män är alltför känslamma för att rösta. Detta visas inte minst av deras uppförande vid fotbollsmatcher och politiska möten, samtidigt som deras medfödda tendens att ta till våld gör dem speciellt olämpliga för regeringsuppgiften.”⁵⁵ Tänk om Alice Duel Miller, som 1915 författade detta flygblad, hade fått vara med när FN:s

säkerhetsråd år 2000 antog resolution nr 1325, som uppmanar medlemsländer att säkerställa att kvinnor representeras på alla beslutsnivåer i arbetet för att förebygga, hantera och lösa konflikter!

I anslutning till elevernas egen historia arbetar vi vidare med uppgiften Alternativa släkträd. Den behandlar allt det som påverkar oss utöver det vi föds med. På tavlan tar vi upp sådant som påverkar oss att bli de individer vi är – på gott och ont. Vi identifierar tillsammans positiva krafter som är goda källor som vi är stolta över att låta oss påverkas av, och vilka negativa influenser som vi bör vara uppmärksamma på. Läraren tar emot elevernas förslag och breddar eller ställer handledande frågor för att utveckla och fördjupa förslagen. Här är eventuella könsskillnader i resultatet bra att notera och uppmärksamma eleverna på, samt fördjupa genom att samtala om anledningar till och bakomliggande faktorer. De positiva och viktiga influenserna i livet får eleverna sedan individuellt illustrera i bild under rubriken Mitt alternativa släkträd, som presenteras inför klassen. Eleverna väljer till exempel att ta med kamrater, musik, idrott, föräldrar och skola. Religiös tro, klädstil, förebilder, viktiga platser och eventuella andra hemländer än Sverige blir också uppmärksammade av eleverna som viktiga i formandet av deras identitet. De individuella alternativa släkträden sätts upp i klassrummet, och vi går tillsammans runt för att vaska fram de viktigaste gemensamma dragen i vad som påverkar oss i omgivningen till att bli de människor vi är. Eventuella skillnader mellan eleverna med avseende på kön noteras av läraren, men i arbetet med våra elever fokuserar vi denna gång på alla slående likheter som tydliggörs av

jämförelsen – likheter som löper över klass-, köns-, religions- och etnicitetsgränser i den mångkulturella gruppen. Likheterna blir till en aha-upplevelse för oss alla, inte minst för eleverna, som liksom i så många andra sammanhang grupperar sig efter upplevda och överdrivna uppfattningar om olikheter, inte minst på grund av kön.

2. Lilja 4ever

Valet att använda Lukas Moodyssons film Lilja 4ever (2002) är grundat på dess utmärkta skildring av trafficking med många jämställdhets- och människorätsfrågor som väl kan förstås i filmens komplexa samhälleliga- och miljömässiga sammanhang. Lilja 4ever är också flitigt visad på skolbiografer i landet och finns att tillgå med institutionella rättigheter. Det känns angeläget att inspirera till att använda filmen på ett sätt där både det omskakande budskapet och den angelägna samhällsfrågan bearbetas noggrant i undervisningen. Filmen är svart och utan hopp, men samtidigt unik i sin förmåga att hos publiken väcka engagemang och vilja att förändra, vilket vi ger exempel på längre fram. Filmen är trots några år på nacken fortfarande högaktuell, inte minst då nya bordeller planläggs inför fotbolls-

* Trafficking

Varje år blir omkring 800 000 människor utsatta för trafficking över gränser. Uppåt 80 % av dem är kvinnor och flickor och de flesta utnyttjas i sexhandel.

Källa: UNFPA, State of the World Population, 2005.

VM (som skedde till exempel 2006) och bemannas med importerade kvinnor från öst. Lilja är 16 år och lever med sin ensamstående mamma i en fattig och sammanfallande rysk stad någonstans i forna Sovjet. I en nedåtgående spiral mot katastrofen får vi följa när Lilja sviks av vuxenvärlden i slag efter slag. Hennes mamma träffar en amerikansk man som hon reser bort med. Vid avresan lämnas dottern ensam kvar. Lilja överges och har ingen chans att försörja sig. Livet verkar äntligen förändra sig till det bättre när hon träffar och förälskar sig i den till synes framgångsrike Andrej. Han visar sig dock vara människohandlare som under löften om en gemensam framtid i det rika Sverige säljer Lilja till prostitution. Utgången är given i denna långsamt och skickligt berättade tragedi, och Liljas självmord i slutet har verklighetsbakgrund i ett autentiskt fall med en ung flickas död i Sverige. Filmen väjer inte undan det obarmhärtiga i handling, men strålkastaren sätts på de utnyttjande männen, på det tysta medgivandet och det omgivande samhällets blindhet, som gör utnyttjandet av Lilja möjligt. Filmens varsamma bildspråk leder heller inte till något sexualiserat effektsökeri. Den visar istället stor respekt för skådespelaren och omvärldens alla Liljor genom att konsekvent filma männen ur flickans synvinkel, istället för det omvända. Valet av perspektiv skonar också publiken så att vi tryggt kan visa filmen för gymnasieelever.

Vi såg Lilja 4ever på en av de subventionerade filmvisningarna för skolungdomar, och jobbade sedan vidare med filmens budskap. Det skedde först individuellt i loggbok, och sedan genom att filmen diskuterades i mindre grupper i klassen.⁵⁶

Det är ingen svårighet att få igång en diskussion, men till

hjälp får eleverna ett urval av frågor att koncentrera sig på. Här är några exempel:

- Beskriv de svek som Lilja är utsatt för och som slutligen leder till hennes död.
- Kan man välja att bli prostituerad?
- Varför köper män sex?
- Lukas Moodysson har i en intervju hävdad att "människohandel är den yttersta konsekvensen av ett kapitalistiskt samhälle, det krävs ett ekonomiskt gap för att människohandel ska uppstå". Diskutera detta påstående.
- Vad har det svenska samhället och svenska företag för ansvar för att fattiga människor drivs in i människohandel?

Efter en gruppdiskussion runt dessa frågor befinner sig eleverna i ett virrvarr av tankar som behöver struktureras för att inte stanna vid frustration och hopplöshet. En god hjälp för att uppnå denna struktur är en analysmodell som vi använt och som numera också används i ett flertal läroböcker i samhällskunskap för gymnasiet. De frågor och svar som eleverna har efter diskussionen ovan kan placeras in i denna modell.

Analysmodell i fyra steg

Det är ofta svårt att skilja fakta från egna åsikter och man måste räkna med att ens egna och andras värderingar påverkar hur man beskriver orsaker och konsekvenser av ett problem. Det är viktigt att bli medveten om sina värderingar och se hur de påverkar en analys av ett problem. Här består lärarens ansvar i

att handleda samtalet så att reflektionerna breddas och nyanseras, så att både respekt för de enskildas bidrag ges och att fokus på värdegrundsmålen för skolan tydliggörs.

► **Steg 1: Beskrivning av problemet**

Att se filmen Lilja 4ever är det första steget in i modellen som handlar om att beskriva problemet. Frågor som man kan ställa sig här är, vad vet vi säkert?, och vad tror vi att vi vet? Det är i detta första steg viktigt att eleverna känner engagemang för problemet.

► **Steg 2: Orsaker**

I steg 2 forskar man vidare om orsakerna bakom problemet. Här kan man med fördel dela in orsakerna på olika nivåer, vilket underlättar när man senare ska kunna komma fram till lämpliga åtgärder och tydliggöra vem som har ansvar för vad.

Individnivå: Attityd hos män som köper sex. Desperation hos de som säljer sex – brist på andra inkomstkällor.

Nationell nivå: Brist på socialt skyddsnät (Ryssland)
Immigrationspolitik (Sverige)

Global nivå: Ekonomisk ojämlikhet mellan länder. För att belysa hur de tre olika dimensionerna av hållbar utveckling hänger samman kan man också ta upp miljöförstörelsen effekter på människors försörjningsmöjligheter i Ryssland. Filmen utspelar sig delvis i miljöer där man ser spår av nedlagda industrier och vad som kan klassas som ekologiska katastrofområden.

► **Steg 3: Konsekvenser**

Vad är konsekvenserna för individer, grupper, nationer eller kanske hela världen?

Individnivå: Mänskligt lidande.

Nationell/Global nivå: Gynnar organiserad brottslighet.

► **Steg 4: Åtgärder**

Åtgärder kan riktas både mot orsakerna till ett problem och mot konsekvenserna av ett problem. Beroende på vad man anser orsakerna och konsekvenserna vara så är lösningar och föreslagna åtgärder olika, vilket kan tyckas vara självklart men i klassrumsdiskussionen sällan är det.

Individnivå: Vi kan reagera på individnivå - problemet försiggår runt omkring oss, det kan till och med försiggå i grannlägenheten och då kan man agera genom att larma polisen.

Nationell nivå: Förändra lagar och regler

Global nivå: Verka för att avskaffa ojämlika handelsregler

Ibland har man tur som lärare. När vi första gången jobbade med Lilja 4ever undersökte vi om något hänt på lagstiftningsområdet i Sverige angående människohandel. Det visade sig då att samma dag som vi jobbade med analysmodellen pågick omröstning i Sveriges Riksdag om ett nytt lagförslag. Detta förslag hade vuxit fram som en reaktion på filmen Lilja 4ever. Filmens genomslagskraft visade sig alltså i såväl luttrade parlamentarikers snabba respons, som i våra elevers starka engage-

mang för att bekämpa fortsatt människohandel. Här fick vi chansen att arbeta med ett traditionellt och tungt arbetsmoment i samhällskunskap, ”Ett ärendes gång i riksdagen”, på ett verklighetsförankrat och högaktuellt sätt. Även svagare elever kunde, med hjälp av det starka engagemanget, sätta sig in i lagstiftningsprocessen i Sverige och läsa utskottsprotokoll parallellt med riksdagens arbete. ”Kan vi inte åka dit och heja på dom?”, frågade Jafar när förslaget gick till beslut i Sveriges Riksdag. Vi har nu en grå pärm som heter ”Ett ärendes gång – Lilja 4ever” som används under steg 4 i analysmodellen – Åtgärder. Med slumpens hjälp väcktes hos eleverna en respekt för den demokratiska beslutsprocessen och för politikernas arbete.

De genusperspektiv som filmen kräver är många och svåra. Det är viktigt som lärare att både öppna upp för värderingar, reflektioner och samtal kring skilda synsätt på till exempel pornografi, utan att fördenskull tappa fokus på de värderingar som skolans verksamhet ska vila på. Vi är inte värdeneutrala i skolan. Vi ska arbeta gentemot ökad respekt för och kunskap om människorättsfrågor och solidaritet med utsatta. Jämställdhet mellan kvinnor och män kräver att ingen människa ska användas som medel för någon annans mål. Att arbeta för andras förbättrade villkor innebär till syvende och sist att vi alla måste ta

* Fattigdom

Kvinnors fattigdom gör dem ofta beroende av män som kräver sex i utbyte mot ekonomiskt stöd.

Källa: Sida, 2005

ställning till vilka fördelar och vilken makt vi är villiga att ge ifrån oss för de missgynnades bästa. Det vidgade fattigdomsbegrepp som Sida använder – ”att inte ha makt eller resurser att påverka sin egen livssituation”⁵⁷ – ställer krav på samhällsförändring även för många människor här i Sverige. Flera av våra elever kommer från omständigheter som enligt denna definition kan betraktas som fattiga. Och den tysta, blinda majoriteten i Lilja 4ever – den är svensk verklighet. Hur kan vi reagera på detta?

Vi arbetar vidare med ett urval av följande frågor:

- Vilka genusstrukturer ligger bakom prostitution och människohandel?
- Vad beror det på att vissa människor tar sig rätten att använda andra som medel för sina egna behov?
- Vilka samband finns mellan prostitution, pornografi, Big Brother, www.snyggast.se, sexualiseringen av det offentliga rummet, synen på våldtäkt och våld mot kvinnor?
- Pornografi och prostitution leder till ett utnyttjande av både kvinnor och män. Vilken syn på kvinnlighet och manlighet bygger prostitutions- och pornografidebatten på?
- Vilka rättigheter ska skydda barn från att hamna i Liljas situation? Vilka andra kränkningar är vanliga och vilket lagligt skydd har barn och unga rätt till i vårt land?

Spela roll – ett enkelt sätt att lyfta stora frågor

I kunskapsspelet "Quinna" får deltagarna möjlighet att diskutera kvinnors villkor i världen genom globala frågor om hälsa, utveckling, lagar, religion, historia, förebilder etcetera. Samtidigt får de möta tio kvinnor från olika delar av världen, alltifrån 19-åriga studenten Zuhra från Afghanistan till 62-åriga hemmafrun Dika från Bosnien. Spelet består av en blandning generella och personliga frågor. Syftet är att på ett enkelt sätt lyfta såväl stora som små frågor rörande jämställdhet i världen. Varje gång deltagarna svarar rätt på en fråga får de en pusselbit till en bild på den kvinna som de spelar. Den som först lägger färdigt sin pusselbild vinner. Spelet riktar sig till tjejer och killar från 13 år och kan spelas av 2-10 deltagare.

"Quinna" lanserades 2004 av åtta ungdomsorganisationer under en sommarturné och har sedan dess spelats av kvinnor och män i olika åldrar på såväl Regeringskansliet, Hultsfredsfestivalen som i svenska fångelser. NBV bedriver också löpande studiecirklar om jämställdhet runt om i landet där spelet används.

Foto: Christin Voigt

Ungdomar spelar spelet "Quinna" i Alexandria, Egypten november 2005.

Sedan 2006 finns en arabisk-engelsk version av spelet som utvecklats i samarbete med libanesiska, egyptiska och tyska kvinno- och ungdomsorganisationer. Den internationella versionen kallas "Zoom in, Zoom out" och ska kunna användas av ungdomar i Europa och Mellanöstern samt inte minst i ungdomsutbyten och som del i språkundervisning. Såväl den svenska versionen "Quinna" som den arabisk-engelska

versionen "Zoom in, Zoom out" finns att låna på NBV:s avdelningskontor runt om i landet tillsammans med filmer och övrigt studiematerial.

För mer information, kontakta NBV (Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet), info@nbv.se
Theresia Thylin, Projektledare
(theresia.thylin@nbv.se, tel: 0733-726319)

Manscentra gör männen till bättre partners i Ukraina

Ukraina håller på att utvecklas och lämna fattigdomen bakom sig. Men det finns många hinder i vägen för utvecklingen; människans alkoholism och låga livslängd, kvinnornas utsatthet för våld, barnens otrygga uppväxt i splittrade familjer. Därför har en grupp engagerade män, med stöd från Sida, startat manscentra för män i kris.

Idag finns manscentrum på fyra orter i Ukraina. Där kan blivande pappor få föräldrabildning och män i kris få stöd. I projektet utbildas även poliser i hur de ska agera när de ingriper mot våld i hemmet. Målet är att förändra stereotypa könsroller, och minska alkoholismen och våldet. Nu pågår liknande arbete vid manscentra i Ryssland och Moldavien.

Källa: Sida, 2006.

Foto: David Dahmen

Män som alltid värnat om sina förväntade mansroller släpper loss i Olegprojektet.

► forts. 2. Lilja 4ever

Ett fördjupat arbete med Barnkonventionen och skolans lagverk är mycket viktigt och givande, till exempel genom värderingsövningar, eget skrivande om rättigheterna, forumspel, med flera elevaktiva metoder. Vi har bland annat arbetat med en övning ur MOD-materialet *Födda Fria*⁵⁸ där alla rättigheter i FNs Allmänna Förklaring om de mänskliga rättigheterna finns i form av spelkort. Eleverna arbetar i grupp, och beslutar tillsammans om att ta bort fem kort, det vill säga avskaffa fem rättigheter, för att strax därefter besluta om avskaffandet av ytterligare fem rättigheter. Valet av vilka rättigheter som ska bort leder till djupa och intressanta frågor om mänskliga rättigheter och rättigheternas dignitet. I anslutning till detta arbete passar det att se en film, framtagen av studieförbundet NBV 2004, ”I nöd och lust”, som jämför flickors/kvinnors villkor vad gäller reproduktiv hälsa i Sverige, Indien och Tanzania.

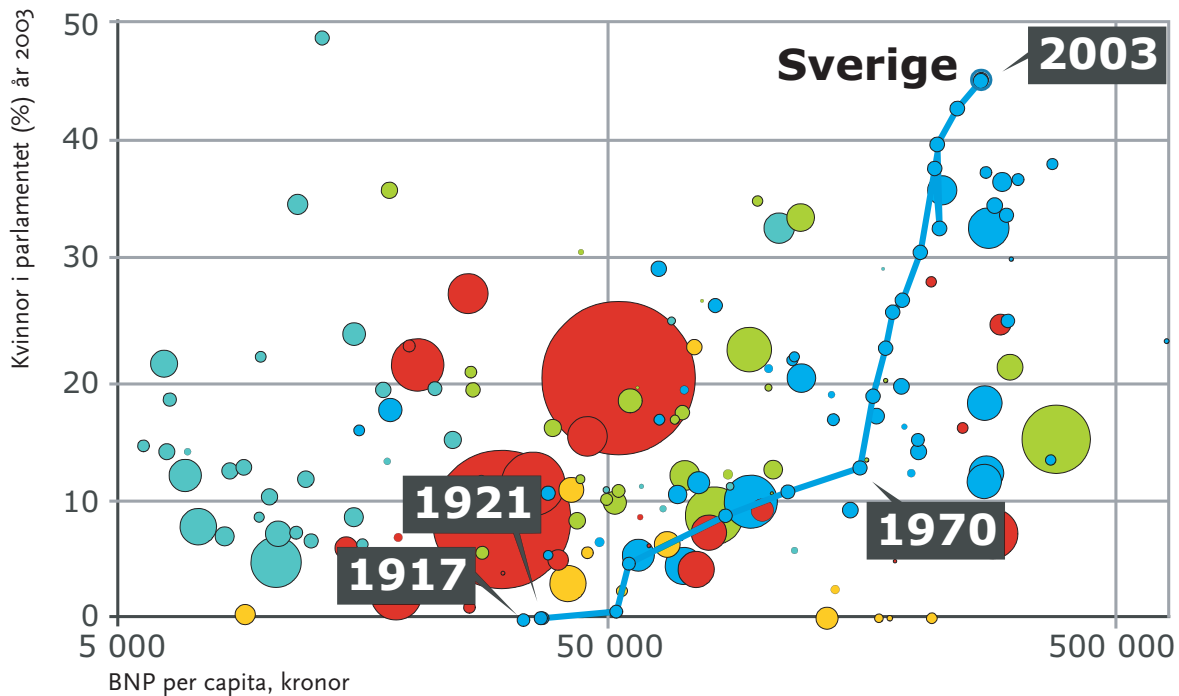
Mycket bra artiklar finns i antologin ”Vad har mitt liv med Lilja att göra?” från Svenska Filminstitutet. För arbete med sexualisering av reklam och könsstereotyp reklam och populärkultur ges stöd i mediekritiska nätverket Allt är möjligt lärarhandledning på www.alltarmojligt.se. Vi har också arbetat vidare med reklamanalys och tvärtom-reklam, med mycket bra effekt i både process och resultat. ROKS (Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige) hemsida har bra information om mäns våld mot kvinnor. Stina Jeffners avhandling ”Liksom våldtäkt, typ” utgör mycket viktig referensläsning för alla lärare. Avslutningsvis skriver och samtalar vi om hur en jämställd relation mellan kvinnor och män i kärleksrelationer och rörande sexualitet ska vara. Här finns bra stödmaterial från till exempel Lafa, Röda tråden.

3. Att arbeta med rörlig statistik – Gapminder

Efter att ha jobbat med Din historia och Lilja 4ever är eleverna förberedda för att se de strukturella faktorer som påverkar en människas livssituation och handlingsutrymme. Den förhärskande uppfattningen om oss människor som självständiga, fria, rationellt handlande individer är vid det här laget mer nyanserad. Den har granskats på ett mångsidigt sätt, och eleverna är nu mogna att gå vidare för att syna historiska, ekonomiska, strukturella och politiska samband bakom människors livssituation i olika tider och på olika platser i världen.

Utifrån vår gemensamma historia, som vi kunnat summera efter introduktionsuppgiften Din historia, läser vi om Sveriges historia under 1900-talet med fokus på den ekonomiska och sociala historien. Här kan en film från studieförbundet NBV (2004), ”Med egna medel” – passa väl in med sina jämförelser av svenska, indiska och tanzanska kvinnors ekonomiska villkor. Extra spännande blir detta med hjälp av Gapminders⁵⁹ olika program, till exempel World Development Chart (WDC) och Kvinnor i parlamenten, som erbjuder statistikstudier i rörlig grafik. Hör du till dem som vanligtvis tycker att grafer och statistik är tråkigt och svårt, ber vi dig att ge det ytterligare en chans. Under första lektionen när vi visar hur man använder Gapminder-programmet, brukar eleverna luta sig allt längre fram. En efter en ropar de ut olika länder när de i de rörliga graferna granskar jämförelser mellan exempelvis läskunnighet i olika länder från andra världskriget och framåt: ”Kan du visa Iran också och så... Pakistan också!”. I programmet WDC finns tillgänglig statistik från alla tänkbara områden som har tagits fram så långt tillbaka som är möjligt. För Sverige finns statistik

Gapminder – Kvinnor i parlamentet

■ Afrika

■ Amerika

■ Arabländer

■ Asien

■ Europa

Viktigt påpeka att det inte finns något samband mellan pengar och parlamentarisk jämställdhet.

Källa: www.gapminder.com

från mitten av 1800-talet, medan statistik från många så kallade utvecklingsländer finns först från 1980-talet. I Gapminders presentation *Kvinnor i parlamenten* är det kvinnor och politisk makt som står i fokus. I och med bredden av tillgänglig statistik är det möjligt att studera flera samband av relevans för hållbar utveckling: koldioxidutsläpp, utbildningsnivå, ekonomisk tillväxt och så vidare.

Sedan är det dags för eleverna att själva använda programmen. En viss inkörningsperiod behövs innan alla funktioner har utforskats och kan hanteras av var och en. Efter ett par lektioner brukar dock skolans datortorg vara fullsatta, och många har svårt att slita sig från att göra ytterligare någon statistisk jämförelse. Den genusmedvetne läraren kan då gå omkring och nöjt konstatera att eleverna utan svårighet ”analyserar orsakssammanhang bakom historiska förändringsprocesser”, för att citera gymnasiets kursplan i Historia A – till råga på allt ur ett könsperspektiv.

* Män

Män ligger bakom mer än 90% av allt våld i världen. Krig och väpnad konflikt är i sin tur de helt centrala orsakerna bakom en stor del av fattigdomen i världen. Ur ett utvecklingsperspektiv bör man ställa sig frågan, hur många krig och väpnade konflikter hade kunnat undvikas om de dominerande formerna för manlighet hade sett annorlunda ut, det vill säga om alla pojkar hade vuxit upp utan inflytande av dominanta, aggressiva och våldsamma manliga förebilder och normer i såväl kultur som vardagsliv.

Källa: Sida, 2005.

Effekter av våld och krig kan man tydligt se i WDC. Vi har låtit våra elever välja ett land som de studerar närmare med hjälp av frågorna nedan. De har sedan fått redovisa sina resultat i grupper för att de ska kunna jämföra resultaten med varandra. Grupperna har därefter gjort en gemensam Power-Point-presentation som har förevisats hela klassen. Andra källor som de använt är Nationalencyklopedin och Landguiden. I ett senare skede fördjupas elevernas kunskaper i ett konfliktarbete, ett samarbete mellan samhällskunskap, historia, religion, där orsakerna bakom aktuella konflikter granskas.

Fördjupande genusfrågor att arbeta vidare med:

- Hur har kvinnors och mäns situation förändrats i respektive land under 1900-talet till exempel vad gäller utbildning, arbetsliv, tillgång till preventivmedel, antal födda barn, förväntad livslängd och så vidare?
- Hur har yttre händelser, exempelvis krig, politiska beslut eller ekonomiska kriser påverkat kvinnors och mäns villkor? Enligt Gapminder-programmet *Kvinnor i parlamenten* är det tydligt att ett lands ekonomi inte är avgörande för kvinnors representation. Vad avgör då?
- Har krig och våld sin grund i manlighetsnormerna? Skulle ett matriarkat leda till mindre våld/krig? Eller är våld och makt två sidor av samma mynt? Testa sambandet mellan kvinnors representation i parlamenten och länders inblandning i konflikter.

- För breddning, läs: Stephan Mendel Enks ”Med uppenbar känsla för stil” och Gerd Brantenbergs ”Egalias döttrar”.

Man kan genom gissningstävlingar avslöja vår ibland skeva bild av omvärlden. Inventera exempelvis vilket land som eleverna tror har högst läskunnighet bland kvinnor i ett visst åldersspann. Jämför sedan med statistiken i WDC. Hur många gissade rätt? Varför stämde det (inte)? Vad är det som påverkar vår bild av världen?

Vi går vidare med ett mediesvep, där bilden av omvärlden genom tidningar och nyhetsrapportering analyseras under en veckas granskning. Vad fokuseras som nyheter? Hur skildras bevakningarna? Vilken bild av världen leder urvalet till? Varför görs detta urval? Vilka individer syns i rapporteringen – kvinnor, män, barn, ungdomar, nationellt ursprung/etnicitet, maktposition i samhället, representanter för religioner...? Vilka människor får störst medieutrymme – på vilket sätt och varför? Vad får det för konsekvens?⁶⁰

* Utbildning

Utbildning förbättrar familjens ekonomiska möjligheter. Eftersom utbildade kvinnor har bättre förutsättningar att få betalt för sitt arbete ökar familjens inkomst. Dessutom ökar produktiviteten. En studie i Kenya uppskattar att skördarna kunde öka med upp till 22% om kvinnliga bönder fick samma utbildning och inflytande som män.

Källa: Sida, 2005.

4. Zenit – Att gå i någon annans skor

Ett annat sätt att möta världen på hemmaplan är genom att besöka Zenit, ett Sida-finansierat ungdomsprogram, tillsammans med klassen. Det kan göras antingen genom ett fysiskt besök hos Zenit i Stockholm eller i Malmö, eller genom att besöka webben och där agera i spelet Zenit City. Det finns två olika spel under Zenit City, där det ena fokuserar jämställdhet, demokrati och mänskliga rättigheter. Spelet lyfter också fram andra frågor, till exempel hälsa, hiv/aids och utbildning. Det är upplevelsebaserat, och den som spelar interagerar med händelseförloppet genom att göra olika val utifrån en viss roll. Rollfigurerna är personer som lever med helt andra förutsättningar än eleverna gör i vanliga fall. I rollen som den unga kvinnan Rebecka måste eleven till exempel välja mellan att lägga sina sista pengar på medicin till sin sjuke make eller att betala sonens skolavgift. Informationsmaterial och en lärarhandledning finns till spelet. Länkar till olika fördjupningsområden kommer automatiskt upp när eleven slutfört spelet. Den fråga som i vår klass verkligen satte igång en diskussion var ”Beror Rebeckas situation i första hand på att hon är fattig eller att hon är kvinna?”. Eleverna diskuterade länge huruvida en ekonomisk kris drabbar kvinnor och män lika hårt eller inte. Detta tydliggjorde frågor om makt och underordning. Zenit ger en upplevelse av en annan människas livsvillkor. Ett annat lättillgängligt sätt att väcka just denna identifikation och medkänsla med en annan människa är att läsa skönlitteratur. Att på djupet läsa en god berättelse kräver inlevelseförmåga, att kunna överbygga sitt eget jags gränser för en stund och istället dela någon annans livsöde. Läsning stärker en slags social fantasi, en förmåga som lägger grunden till den nödvändiga

Interaktiva spel, utställningar med mera – Zenit, ett globalt forum för unga

Vems ansvar är det egentligen att minska orättvisorna i världen? Zenit är till för dig som är nyfiken på världen och på vad du kan göra för den. Vi finns i Stockholm, Malmö och på webben.

Studiebesök: Zenit erbjuder grundskolans skolår 8-9 och gymnasiet kostnadsfria studiebesök där vi arbetar med värderingsövningar, rollspel och metoder som uppmuntrar till diskussion.

Under rollspelet Zenit City tvingas besökaren välja och ta ställning till svåra frågeställningar för att på så vis skapa en känslomässig koppling till och förståelse för de ämnen vi diskuterar.

Exempel på ämnen som besökaren får reflektera kring och diskutera tillsammans med våra informatörer är jämställdhet, mänskliga rättigheter, fattigdom och global rättvisa. Vi vill under ett studiebesök nyansera, engagera och aktivera. Besöket tar cirka 2 timmar.

Välkommen att höra av dig till oss för mer information och bokning!

Zenit City på webben: Din man dör i aids. Sen förlorar du ditt jobb. Vad gör du? Zenit City kan också spelas på webben och tar

upp aktuella frågor som jämställdhet, aids och mänskliga rättigheter. Spelet bygger på verkliga händelser och erfarenheter från olika länder i världen. Som spelare går du in i en roll och gör olika val. Konsekvenserna av dina val kan bli både oväntade och dramatiska.

I vår lärarhandledning ger vi förslag på hur spelet kan användas i undervisningen. Det har tagits fram för att öka intresset och förståelsen för global utveckling bland unga i Sverige. Det är också tänkt att fungera som en tankeväckare och ett hjälpmedel för dig som vill starta diskussioner i klassrummet. Spelet kan du använda inom flera ämnen både på högstadiet och i gymnasiet. Spelet, lärarhandledningen och fördjupningstexter hittar du på <http://www.zenit.sida.se>

Röster från hela världen om jämställdhet: Är Sverige mer jämställt än andra länder? Har tjejer och killar samma möjligheter i livet? Spelar jämställdhet någon roll för att ditt land ska utvecklas? Läs ungas röster från

Albanien, Kenya, Sverige och Indien – och tyck själv till på <http://www.zenit.sida.se>

Har du koll på världen?: Vilket är världens mest jämställda parlament? Svara på tio slumpvisa frågor och du får veta hur det ligger till med din omvärldskoll på <http://www.zenit.sida.se>

Introduktion till jämställdhetsläget i världen: Visste du att 77 procent av världens flickor går i grundskolan och att var åttonde svensk man har köpt sex? Zenit har tagit fram en presentation av jämställdhetsläget i världen. Den består av värderingsövningar, statistik och exempel på jämställdhetsprojekt. Använd den som en introduktion för att diskutera jämställdhetsfrågor ur ett globalt perspektiv. Ladda ner presentationen kostnadsfritt på <http://www.zenit.sida.se>

ZENIT Zenit på Malmö Museer,
telefon 040-34 43 94
zenit@malmö.se
Zenit i Kulturhuset, Stockholm,
telefon 08-508 315 40
zenit@kulturhuset.stockholm.se

medkänsla som krävs för att verkligen vilja bidra till en annans förbättrade livsvillkor, trots att ens eget liv kanske är tryggt och välmående. Läsning möjliggör också en resa i tid och rum, där världen kan föras in i klassrummet på unika sätt.

Vi har haft förmånen att också i verkligheten kunna resa med eleverna på fältstudier, bland annat till Sydafrika. I syfte att förbereda eleverna på mötet med allt det som en studieresa medför, reser vi först dit i litteraturen. Eleverna läser dikter, noveller eller romaner från samtida översatta författare från de länder som ska besökas. Vi arbetar också med reflekterande logg i klassrummet och i närmiljön, för att träna observation, reflektion och analys i tre separata steg. Ett viktigt inslag är

* Våld mot kvinnor

Enligt en uppskattning från WHO kommer minst var femte kvinna i världen att utsättas för våldtäkt eller våldtäktsförsök under sin livstid. Var tredje kvinna kommer att bli misshandlad, i de flesta fall av en familjemedlem eller av någon hon känner. Våldet skördar lika många offer bland vuxna kvinnor som cancer, och skapar lika stor ohälsa bland kvinnor som trafikolyckor och malaria tillsammans.

När kvinnor begränsas av våld och rädsla för våld motverkar det deras möjligheter att studera, arbeta och bidra till demokratisk och ekonomisk utveckling. Enligt en studie i Nicaragua behöver 63% av barnen till misshandlade kvinnor gå om ett år i skolan, och de slutar skolan fyra år tidigare än andra barn.

Källa: Sida, 2005.

också att tydliggöra likheten mellan människors drömmar, längtan och behov världen över, och att sätta vår egen ”osynliga” majoritetskultur i Sverige under lupp, snarare än att granska enbart andras. Här kan med fördel ett genusperspektiv läggas in, till exempel genom att eleverna får läsa texter med huvudpersoner av motsatt kön och notera likheter mellan sig själva och huvudpersonen i texten, reflektera över huvudpersonens val och livssituation och så vidare. Då den reflekterande loggen tillämpas före en fältstudieresa får våra elever göra ministudier i närmiljön i svenska eller religion, där antingen kommunikationsmönster, sociala vanor eller ritualer, heliga platser och beteenden knutna till dessa, observeras. Här är det intressant att tillsammans med eleverna konstatera allmänmänskliga likheter, men också problematisera skillnader till exempel med avseende på kön.

5. Skicka vidare – Om den osjälviska människan

Så är det slutligen dags för elevernas sista arbete i den process som vi spunnit fram likt en röd tråd kring jämställdhet och hållbar utveckling. Vi väljer återigen en utmärkt film för sammanhanget – Skicka vidare (Pay It Forward, 2000) som vi arbetar med genom utvalda scener. Filmen är baserad på en bok med samma namn, skriven av Catherine Ryan Hyde. Vi samarbetar här mellan ämnena samhällskunskap, företagsekonomi och religion.

Det finns tematiska samband mellan Lilja 4ever och Skicka vidare, som ytterligare förstärker fokus på budskapet om jämställdhet och hållbar utveckling i vårt arbete. Filmerna har en styrka i att handla om tonåringar, en flicka respektive en pojke, som i vissa förhållanden delar livsvillkor med varandra trots

stora skillnader i miljö och omständigheter. Fattigdomen och utsattheten är inte lika stor för Trevor som för Lilja, men den finns där, liksom vuxenvärldens svek och barnets alltför stora ansvar inför sin livssituation. Bilden av skolan och möjligheterna för skolan som kraft i samhället kan diskuteras i båda filmerna. En manlig makt som förtrycker finns med i båda berättelserna, och mödrar som i olika grad sviker på grund av egen utsatthet och maktlöshet. Där Lilja är utan hopp väcker dock Trevors historia tro på mänsklighetens goda, trots det tragiska slutet på filmen.

Skicka vidare är berättelsen om 12-åriga Trevor Mc Kinney som bor tillsammans med sin dubbelarbetande och alkoholberoende mamma Arlene. Trevors pappa är frånvarande, men ett ständigt orosmoment på grund av sitt våldsamma beteende. När vi först möter Trevor ska han just börja highschool och där också träffa filmens tredje viktiga person – samhällskunskapsläraren Mr Eugene Simonet. Bilden som skildras av skolan och världen kring Trevor är inte särskilt ljus. Den magre, allvarligt tänkande pojken sätter temat för filmen i de allra första sekvenserna: Vilka chanser har du som liten ensam individ – ett barn – att påverka dina livsvillkor, att ta makten över ditt liv, när du är föremål för andras förtryck och maktutövning? Genom mötet mellan Trevor och Mr Simonet får dock alla inblandade chans att ompröva sina liv och möjligheter att påverka.

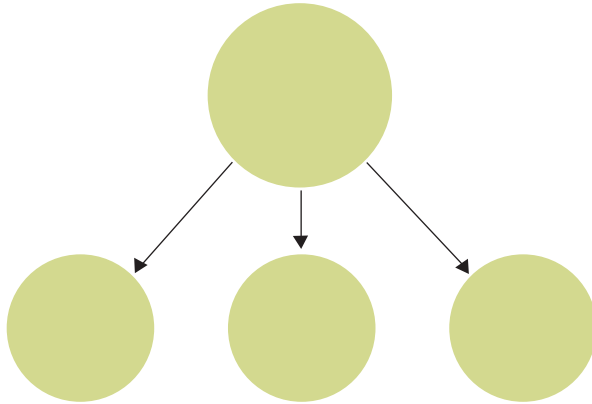
Filmen rymmer en mängd olika mänskliga frågor att arbeta vidare med. Här väljer vi två perspektiv som har med hållbar utveckling och jämställdhet att göra. I filmens första scen, där det första mötet mellan Mr Simonet och Trevors klass skildras, får eleverna en uppgift att arbeta självständigt med under terminen. Uppgiften lyder: "Come up with an idea that can change the world and put it into action." Eleverna protesterar först och tycker att uppgiften är omöjlig. Men den okonventionelle läraren säger: "How about possible? The realm of possibilities is in your minds..."

Detta talar omedelbart till Trevor i hans livssituation. Trevors tar sig an uppgiften att genom en handling förändra världen på ett sätt som utvecklar sig till ett pyramidspel av altruism, en slags kedjereaktion av goda handlingar:

Trevors uppgift:

“Think of an idea for world change, and put it into action.”

Trevors lösning:

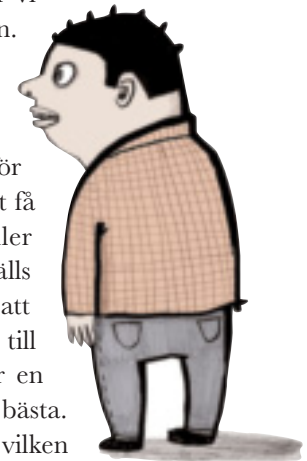
You see, I do something real good for three people. And then when they ask how they can pay it back, I say they have to Pay It Forward. To three more people. Each. So nine people get helped. Then those people have to do twenty-seven. Then it sort of spreads out, see. To eighty-one. Then two hundred forty-three. Then seven hundred twenty-nine. Then two thousand, one hundred eighty-seven. See how big it gets?”

Genom loggboksskrivande och samtal i grupper får eleverna pröva Trevors idé och också diskutera om osjälviskt gott är en naturlig del av människan eller inte. Vi samlar olika uppfatt-

ningar om vad som är grund för mänskligt handlande och jämför elevernas bidrag med olika teorier om detsamma från etiken, livsåskådningen och ekonomisk teori. Syftet är att visa på komplexiteten hos människan och utmana den vanligt förekommande bilden av henne som rationell, individuell, biologiskt betingad och egoistisk.

I nedstående tabells första rad presenteras olika synsätt på människan utifrån ekonomisk teori. Till vänster placerar vi neoklassikerna med den renodlade rationellt handlande människan som drivs av vinstmaximering för egen del. I mitten placerar vi ekonomer som ger en mycket bred definition av vad som är rationellt och därmed förklarar det mesta av mänskligt agerande som rationellt. Längst till höger finner vi ekonomer med en radikalt annorlunda och i enlighet med ny forskning mer nyanserad syn på människan (se sid 100). Under ekonomerna, i tabellens tredje rad, placerar vi teorier om människan utifrån etiken.

Från vänster, för likheten med neoklassikernas syn, sätter vi begreppet etisk egoism – alltså uppfattningen att allt människan gör egentligen görs för egen vinnings skull, till exempel för att få gentjänster, en positiv självbild eller sociala belöningar. Längst till höger ställs däremot den etiska uppfattningen att människan kan handla oegennyttigt, till och med till priset av sitt eget liv för en moralisk plikt eller en medmänniskas bästa. Nyckelorden i sista raden tydliggör på vilken

grundläggande människosyn dessa etiska teorier vilar. Vårt mål är att visa eleverna hur modeller av människan alltid innebär förenklingar, som måste granskas och revideras med tiden.

Synen på människan – Olika sätt att förklara varför vi handlar som vi gör

Ekonomisk teori	Neoklassiker	Ex Douglass North	Ex Ernst Fehr Amartya Sen Hodgson
Nyckelord	Rational economic man	En mycket vid definition av vad "rationellt" är	Ifrågasätter begreppet rational economic man på djupet
Etisk teori	Etisk egoism	Konsekvensetik	Altruism är möjlig och naturlig Utilitarism Sinnelagsetik
Nyckelord	Biologisk människosyn	Pragmatism	Humanistisk människosyn

Den här genomgången av hur vi i olika sammanhang beskriver människan öppnar också för ett annat av filmens teman: närstående våld och hur det drabbat Trevor, hans mamma och även Mr Simonet som barn. En av Trevors goda gärningar handlar om att få Arlene och Mr Simonet att träffa varandra och förhoppningsvis bli förälskade i varandra. Hans stora rädsla för att pappan ska komma tillbaka, med sitt missbruk och våldsamma beteende, är ett av skälen till denna önskan. När Trevors farhåga besannas förhindras Arlenes och Mr Simonets trevande relation, och utan kraft att stoppa det hela låter

Arlene Trevors far flytta in i huset igen. I ett gräl berättar Mr Simonet sina egna personliga upplevelser av misshandel i barndomen, och anklagar Arlene för att inte våga se hur hennes brist på handlingskraft drabbar också Trevor.

Temat om våld i närstående relationer i filmen behöver bearbetas, breddas och nyanseras i arbetet med eleverna. Vi vet att vi i våra klasser kan ha ett par elever med Trevors erfarenheter. Filmen skildrar hur barnet påverkas men också tar ansvaret för att finna en lösning. Skildringen av Arlene som dubbelarbetande ensamstående mamma med alkoholproblem, med i sin tur erfarenheter av övergrepp, är en gripande gestaltning men också riskfylld på så sätt att hon är stereotypen för den av våld i hemmet drabbade kvinnan. Vi behöver här tydliggöra hur frekvent våld i hemmen är i Sverige idag, och hur detta våld gränslar klass- och etnicitetsgränser. Varför gör du ingenting? frågar Mr Simonet Arlene, precis som vi som ser filmen också gör. Här kan vi luta oss mot de tidigare etablerade teorierna bakom mänskligt handlande, och pröva dem mot kunskaper om vilka strukturer som ligger bakom våldet, och att moral, rationalitet och biologi står sig slätt för att förstå denna fråga. Varför riktar vi frågan till offret, och hur ser vi därmed på kvinnlighet och manlighet när det handlar om våld från män som drabbar kvinnor och barn? Varför slår männen? Vad kan det finnas för förklaringar till det våld som män utövar, och som förutom kvinnor och barn, drabbar även andra män?⁶² Genom att utgå ifrån det känslomässigt starka och oförsvarliga i att bruka våld mot den man älskar, kan flera viktiga andra uttryck för maktmissbruk mellan könen och dess effekter introduceras i samtalen med eleverna. För att hitta förslag på åtgär-

der och lösningar för detta globala samhällsproblem är analysmodellen från Lilja-exemplet ett viktigt redskap.

Nationalekonomin har alltid utgått ifrån en självisk och rationell modell av människan. Ny forskning visar att den inte riktigt stämmer. Det vi länge misstänkt vara en realitet finns det nu empiriska belägg för: människan har en alldeles obegriplig vilja att dela med sig. Ekonomen Ernst Fehr har funnit dessa resultat i sin forskning i samarbete med hjärnforskare. De är banbrytande såtillvida att det nu alltså finns empiriska belägg för att den mänskliga altruismen har två sidor. Dels har vi en tendens att osjälviskt belöna andra, och dels bestraffar vi osjälviskt dem som bryter mot samhällets oskrivna och skrivna regler. Dessa egenskaper, hävdar Ernst Fehr, är unika för människan jämfört med andra varelser och utgör det artspecifika drag som gör att vi kan leva i stora samhällen.⁶³ En hållbar utveckling kräver just osjälviskt handlande och hänsynstagande till såväl människor, djur som natur. För att kunna rusta unga människor till att agera hållbart, är det därför viktigt att vi inte låter en teori om människan som egoist lura oss och dem att tro att altruism inte är möjlig. Risken är annars att egoismen blir en självuppfyllande samhällsprofetia.

Det är viktigt att våga ifrågasätta vedertagna ”sanningar” som biologism och den vinstmaximerande homo economicus. Båda dessa ”sanningar” används ofta som argument mot jämställdhet och mot vinsten av att handla oegennyttigt. Den biologiska synen på människan bygger ibland på den felaktiga uppfattningen om egoismens betydelse för individens överlevnad enligt evolutionen. En helt och hållet biologisk syn på könen kan leda till politiska argument om att samhället där-

med behöver bygga på en ”naturlig” skillnad i livsvillkor, rättigheter och möjligheter för kvinnor och män, eftersom kvinnor och män i grunden anses vara mer olika än lika.

Vår utmaning som lärare består i att verka för att förändra världen till det bättre, enligt målen i lärande för hållbar utveckling. Det innebär att vi tillsammans ska “come up with an idea that can change the world and put it into action” i klassrummet. Här avslutar vi sista lektionen i vårt tematiska arbete med eleverna, och lämnar också dig med uppmaningen att tänka, inte ”Det här är svårt...kanske inte möjligt”, utan: ”How about possible...?”

R EFERENSER

- Berge, Britt-Marie (2000) Action research for gender equity. Liber.
- Björkhem, Barbro red (1994) Rätt att rösta: 1919-1994. Så fick kvinnor politiskt inflytande. Stockholm. Sveriges Riksdag.
- Jeffner, Stina (1998) Liksom våldtäkt, typ: om ungdomars förståelse av våldtäkt. Brevskolan.
- Kåreland, Lena (2006) Modig och stark - eller ligga lågt: skönlitteratur och genus i skola och förskola. Natur och Kultur.
- Lauvås, Per (1997) Kollegahandledning i skolan. Studentlitteratur.
- Lilla genushäftet, Maria Hedin (2005) Rapport från Högskolan i Kalmar.
- Mendel-Enk, Stephan (2005) Med uppenbar känsla för stil: ett reportage om manlighet. Atlas.
- Nyström, m fl (2004) Perspektiv på Historien B. Gleerups Utbildning.
- Regeringens proposition 2003/04:140, Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan.
- Rubin Dranger, Johanna (2005) Askungens syster och andra sedelärande berättelser. Bonnier.
- Ryan Hyde, Catherine (2002) Skicka vidare. Wahlström & Widstrand.
- Sida (2004) Perspektiv på fattigdom
- Sida (2005) Den Globala Utmaningen – en rapport om jämställdhet och utveckling, Birger Östberg.
- Sida (2006) Miljö – kunskap för hållbar utveckling.
- SOU 2004:104, Att lära för hållbar utveckling.
- Svaleryd, Kajsa (2002) Genuspedagogik: en tanke- och handlingsbok för arbete med barn och unga. Liber.
- Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av Gro Harlem Brundtland (1988): Vår Gemensamma Framtid. Stockholm. Prisma/Tiden.
- Östling, Robert, Den oekonomiska människan, DN 2006-01-18, Stockholm.

OTRYCKT MATERIAL

- Filmer:
- Lilja 4ever
- Med egna medel, i serien Kvinnors villkor, NBV.
- I lust och nöd, i serien Kvinnors villkor, NBV.
- Skicka vidare, (Pay It Forward)
- Schreck I och II
- Webbsidor:
- www.sfi.se
- www.gapminder.org
- www.mod.nu
- www.alltarmojligt.se
- www.roks.se
- www.lafa.nu
- www.ecpat.se
- www.sida.se

FOTNOT

- 42** Texten få mångfaldigas men ej ändras, och källan ska alltid uppges.
- 43** SOU 2004:104 s. 10
- 44** SOU 2004:104 s. 33f
- 45** Sida 2005.
- 46** Se vidare Lilla genushäftet, s. 3.
- 47** Regeringens proposition 2003/04:140 Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan, s. 31.
- 48** Lauvås, 1997.
- 49** Berge, 2000.
- 50** Baserat på Berit Ås, bland annat i Svaleryd, 2002.
- 51** SOU 2004:104 s. 91
- 52** Nyström m fl, 2004
- 53** Se vidare filmen Med egna medel, NBV.
- 54** För egen fördjupning: läs Kåreland, 2006.
- 55** Björkhem, 1994.
- 56** Filmhandledning till Lilja 4ever finns på www.sfi.se.
- 57** Sida 2004.
- 58** Födda Fria – om våra mänskliga rättigheter. Metodpärm för lärare, MoD med flera (1997).
- 59** Programvaran är gratis, sponsrad av Sida, och kan laddas hem från www.gapminder.com. Även andra program än WDC är användbara.
- 60** Se vidare tips på www.alltarmojligt.se
- 61** Wahlström & Widstrand, 2000.
- 62** I vårt arbete med eleverna har vi använt kvinnojourernas kunskap från sitt arbete, likväl som Stephan Mendel Enks bok om manlighetsfostran – Med uppenbar känsla för stil. Dilemmasagan ”Greven och grevinnan” ur MOD-materialet Födda fria väcker också livliga och fördjupade diskussioner om rättigheter och skyldigheter mellan män och kvinnor inom äktenskapet.
- 63** DN 2006-01-18, författare Robert Östling, doktorand i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm

”Young Men as Equal Partners” – om sexuell hälsa och jämställdhet

I många av världens länder lever människor i fattigdom och med mycket dåliga kunskaper om sexualitet och reproduktion. De har ofta svårt att få tillgång till preventivmedel, bra vård och rådgivning. Det gäller särskilt kvinnor och framför allt de unga kvinnorna. Det är vanligt i många länder att kvinnor som blir oönskat gravida fördöms och hänvisas till illegala och osäkra aborter eller tidigt mödraskap. Det preventiva arbetet är obefintligt och kvinnors sexualitet och lust är ofta präglad av skuld, skam och moralism.

RFSU har en lång tradition av internationellt arbete. Elise Ottesen Jensen, som grundade RFSU, var 1953 en av initiativtagarna till IPPF (International Planned Parenthood Federation), den globala familjeplaneringsorganisationen. Historiskt sett är det inte länge sedan Sverige befann sig i en liknande situation som många utvecklingsländer gör i dag, där fattigdom och brist på kunskap påverkar den sexuella och reproduktiva hälsan.

RFSU startade sitt internationella arbete för tio år sedan med ett skolflickscenter i Tanzania för unga gravida kvinnor som blivit avstängda från skolan, och har sedan dess arbetat med olika projekt i utvecklingsländerna.

Young Men as Equal Partners (YMEP) – startade som projekt 2000 och syftade till att nå pojkar/unga män, 10–24 år, med information om sexuell hälsa och rättigheter samt jämställdhet. YMEP ville skapa förutsättningar för samtal mellan könen på dessa områden samt minska förekomsten av könssjukdomar inklusive hiv/aids och oönskade graviditeter.

Tidigare hade sexualupplysning i huvudsak riktat sig mot kvinnor. Inom YMEP ville man pröva ett nytt grepp.

– Vi vet från Sverige att män vill vara delaktiga. Men många var skeptiska. Man sa att män inte är intresserade. Det tycker jag är djupt orättvist både mot kvinnor och män. Och en uppfattning som bara

cementerar könsroller, säger Stefan Laack, projektledare för YMEP på RFSU.

Det stod tidigt klart att det var nödvändigt att nå alla nivåer i samhället för att förankra projektet. Alla som hade med ungdomar att göra måste informeras och i bästa fall godkänna verksamheten, präster som lärare, centrala likväl som lokala beslutfattare

Pojkar och unga män lärde sig kommunicera med flickor och unga kvinnor. De respekterade den flicka som själv hade kondomer med sig. Prestationsångest och press på att ha samlag minskade. En majoritet såg det som viktigt att tala med partnern om preventivmedel. Antalet besök på medicinska kliniker ökade. Unga kvinnor berättade också att det sexuella våldet minskade. Onani blev mer tillåtet som ett sätt att tillfredsställa sig själv. Färre såg onani som ett hälsofarligt beteende.

– Jag är väldigt tacksam för denna diskussion och nu kan jag sova i natt utan att vara rädd, sa en pojke. Eller, som en av de manliga lärarna uttryckte det efter att han

Grupparbete. Män inom YMEP-projektet diskuterar manlighet under en workshop i Moshi, Tanzania.

börjat arbeta med den handbok i sexualupplysning som YMEP tagit fram:

– I början var det verkligen svårt för mig att ta upp frågor om sexualitet. Jag höll min undervisning i skolan på lördageftermiddagar, och försökte följa handbokens alla delar. Det var inte lätt att tala om onani. Men, säger han med ett stort leende, nuförtiden kallar mina elever mig för Mr. Masturbation.

Mest betydelsefullt var kanske att inställ-

ningen till unga män förändrades. Förut ryckte man på axlarna eller klandrade dem. Nu lärde man sig ta dem på allvar. Då kan man också förändra de destruktiva försvarsattityderna hos många unga män och det förakt för svaghet som är så vanligt i manliga kulturer över hela världen.

YMEP-projektet avslutades efter tre år, men kommer nu att genom ett samarbete med olika organisationer få en fortsättning i Tanzania, Zambia, Uganda och Kenya. Sida

finansierar det nya projektet under fyra år, som startat 1 juli 2005 och planeras pågå till 30 juni-2009. Lärare, hälso- och sjukvårdspersonal kommer att utbildas, liksom ungdomsinformatörer.

VILL DU VETA MER om YMEP och RFSUs internationella arbete? Ta kontakt via www.rfsu.se

Källa: RFSUs utvärdering 2004 av YMEP samt Stefan Laack på RFSU.

FEMINISTISK PEDAGOGIK I DET GLOBALA RUMMET – NÅGRA REFLEKTIONER KRING OMÖJLIG UNDERVISNING

av Fredrik Bondestam⁶⁴

När det går dåligt går det lite bättre

Varje gång jag undervisar går det dåligt, fastän det går ”bra”. Under mina år som lärare och forskare på universitetet, som föreläsare och utbildare i skolor, har jag blivit mer och mer varse hur illa det faktiskt går. Det är egentligen upplyftande, rent av glädjande faktiskt, att äntligen inse det fullt ut. Det är först då som det blir möjligt att på allvar förhålla sig till frågor om vad jag vet om

hur min undervisning fungerar, för vem den i så fall fungerar, och vad jag egentligen vill uppnå med min undervisning. Särskilt relevanta blir frågorna när de kopplas till det feministiska pedagogiska fältets kunskaper om hur makt och skillnad strukturerar pedagogiska situationer. Det är vad den här avslutande reflektionen ska göra.

Tendensen att undvika, tysta ned, förskjuta och ignorera frågor om makt, skillnad och undervisning är vanlig. Jag skulle säga legio bland lärare. De själva ser inte saken så alls, för de flesta är ”för”

jämställdhet, ”för” mångfald. Inte minst jag själv är väldigt bra på att använda strategier för att undvika att veta det jag känner på mig, det jag av erfarenhet inte kan undgå att märka. Dessa strategier är uttryck för motstånd mot en kritisk, feministisk, eller postkolonial kunskap i allmänhet. Men jag tror också att de handlar om rädsla. Rädslan för att erkänna att jag inte vet som lärare – vi tror ofta vi ska vara raka motsatsen. Rädslan för att jag inte kan tillräckligt – jag har ju faktiskt utbildat mig för det jag gör. Rädslan för att inte få bekräftelse för min gärning – vilket jag får varje gång jag undervisar ”som vanligt”. För egen del är det även, eller kanske främst, en rädsla för att jag faktiskt redan vet, att jag redan kan och det väldigt bra, att jag egentligen får alldeles för mycket bekräftelse. Utgångspunkten här att det går riktigt dåligt följer därför också av att jag gång på gång upptäcker att det går riktigt bra, alldeles för bra. Det verkar som om alla elever är nöjda (ibland helt liknöjda visserligen), att jag ser alla, att alla lär sig det jag vill, att alla är delaktiga. Det tycks vara alldeles för möjligt att undervisa, inte minst som en konsekvens av tendensen att inte på allvar förstå hur undervisningen egentligen fungerar, att den i själva verket tycks mer eller mindre omöjlig. I alla fall om det med undervis-

ning menas att lära sig mer tillsammans, utan att det sker på bekostnad av någon eller något.

Vad är lite bättre?

Om det alltid redan går dåligt, är i det närmaste omöjligt att undervisa i den här betydelsen, hur kan det då ändå gå bättre, och vad kan bättre vara i så fall? Som lärare ställer jag mig ofta följande frågor när det gäller jämställdhet, eftersom det är mitt huvudsakliga kunskapsområde, för att försöka närma mig denna omöjlighet:

- Hur ser jag på tjejer och killar när det gäller vem som sitter var, vem som säger vad, hur de bemöter varandra, hur jag bemöter dem, hur de lär sig, hur mitt sätt att undervisa fungerar?
- Hur ser eleverna mig som man och lärare? Skulle undervisningen fungera annorlunda om jag var kvinna? Hur vet jag att det är betydelsefullt?
- Hur vet jag att det jag vill undervisa om är relevant, tillgängligt och inspirerande för båda könen?
- Om jag tar upp frågan om kön med en klass i någon bemärkelse, hur vet jag då att det sker på ett bra sätt, och vad är det som är bra egentligen?
- Om jag inte tar upp frågan om kön med klassen, hur vet jag då att det är bra, och vad är då bra egentligen?
- Vad är att arbeta för jämställdhet? Hur vet jag att världen blir rikare av ett sådant arbete?

Det första jag brukar tänka är att jag inte alls tänker på de här frågorna inför, under eller efter min undervisning. Jag känns vid dem någon gång då och då, men ägnar dem inte någon vidare ansträngning. När jag väl tänker på dem, verkligen lägger märke till dem och tar dem på fullaste allvar, tycks jag leta efter svar med en gång. Efter ytterligare en stunds kritisk eftertanke upptäcker jag att jag faktiskt inte har en aning. Då har jag ändå skrivit en bok i ämnet.⁶⁵ Det här är också frågor som jag vet att många lärare i varierande utsträckning förhåller sig till, eller rättare sagt, ofta tvingas förhålla sig till på ett eller annat sätt. Det tvingande följer av att varje pedagogisk situation alltid redan är i grunden paradoxal, heterogen, global, och genomsyrad av makt och skillnad. Som lärare kan jag inte annat än dras in i situationen, anamma ett särskilt sätt att bemöta den.

Det här är fyra centrala aspekter i all undervisning idag, och de utgör även det nav kring vilket texten cirkulerar i det följande. De är dessutom särskilt angelägna problem för forskning och praktik inom en vid feministisk och pedagogisk tradition som jag relaterar till genomgående. Däremot är det aspekter som sällan diskuteras kritiskt i pedagogisk litteratur eller i undervisning på utbildningar för blivande lärare. Samtidigt är det så att varje gång en lärare inte låter frågor av det här slaget inverka på hur hon eller han strukturerar sin undervisning så fungerar den inte. Läraren kommer rent konkret att utesluta vissa elever, förlöjliga andra, tysta ner några, undgå att ge somliga återkoppling, förneka en viss grupp rätten att tala samtidigt som läraren med självklarhet förväntar sig och uppmuntrar en annan grupp att göra det. Det sker oavsiktligt, oavlatligt och obemärkt. Vidare återskapas i huvudsak negativa föreställningar

om olika skillnader, ofta på bekostnad av föreställningar om en viss grupp och inte sällan på bekostnad av enskilda individer inom någon av dessa föreställda grupper. Om läraren antar utmaningen att arbeta med kön på något sätt riskerar det ändå att återskapa dylika föreställningar, och att skapa nya idéer om kön som inte med nödvändighet är bra. Slutligen, arbetar en lärare endast med kön utesluts aktivt att andra skillnader strukturerar den pedagogiska situationen, vilket de gör.

Frågan om vad som är lite bättre söker därför inte sitt svar. Den vill blott uppmärksamma läraren på det oundvikliga i att ställa frågan i sig. Lösningen på undervisningens omöjlighet är kanske inte att göra den möjlig, utan istället att försöka förbli med det omöjliga i sin praktik. För att sammanfatta reflektionen så här långt, kan följande konstateras:

- Varje pedagogisk situation är alltid redan paradoxal, heterogen, global, och genomsyrad av makt och skillnad.
- Det enda en viss pedagogisk situation har gemensamt med alla andra pedagogiska situationer är, trots den föregående punkten, att de inte har något gemensamt. Varje situation är helt och hållet unik, kan inte vara annat än särskild, och det ställer enorma krav på pedagogiken och den faktiska undervisningens upplägg, innehåll och genomförande.
- Undervisning som fortsätter "som vanligt" misslyckas på en rad olika sätt som en konsekvens av de föregående punkterna.

Här framträder således oförenliga storheter, vilka formerar sig till en pedagogisk paradox på metanivå. Det är just en para-

doxal och bedövande utmaning lärare måste anta, åtminstone om det ska finnas anledning att tro på att förskolan, grundskolan, gymnasieskolan och utbildningar av lärare inom dessa verksamheter kan bidra till idén om att jämställdhet gör världen rikare.

Några nyanser i det omöjliga

Texten är så här långt ett exempel på ett perspektiv som försöker uppmärksamma och förhålla sig till makt och skillnad som en paradoxal fråga i undervisning. Att utgå från att till exempel kön spelar roll, utan att veta hur. Att försöka motverka negativa konsekvenser kopplade till kön, utan att på förhand veta vilka de är och hur de kan motverkas, utan att veta att förändring sker i önskad riktning.

Frågor om betydelse av kön i undervisning är inte bara angelägna i sig, de är också utmärkta ingångar för att vidga perspektivet eftersom de så tydligt sätter fokus på andra utmaningar lärare alltid redan står inför. Rummets heterogenitet är en sådan. Varje elevgrupp är sammansatt av erfarenheter som alla bottnar i en mångfald av skillnader, av vilka flera är knutna till makt i någon mening. Elever identifierar sig med ett särskilt

* Kvinnor i utbildning

När kvinnor får möjlighet att utbilda sig och arbeta ökar deras självständighet, och de kan bidra ekonomiskt till både hushållet och det egna landets utveckling. På så vis blir både kvinnor och män rikare.

Källa: Sida 2005, www.sida.se under Jämställdhet.

kön, men inom varje könskategori finns en uppsättning olika positioner. I praktiken går det att konstatera relativt enkelt att det finns tysta, stökiga, empatiska, lyssnande, eller dominerande elever av båda könen.⁶⁶ Detsamma kan sägas gälla andra kategorier, som klass, etnicitet, religion, sexualitet, ålder, geografisk härkomst (landsbygd/storstad), och ytterligare andra skillnader som är på plats i varje pedagogisk situation. I en viss elevgrupp är det kanske kopplat till hög status att tillhöra ett visst kön, en viss klass, en viss etnicitet, och så vidare. I en annan grupp är dessa och andra skillnader fördelade på ett annat sätt. Utmaningen är att se alla skillnader i en samtidigthet, att undersöka hur de samverkar eller motverkar varandra, att ge akt på vad svensk genusforskning kommit att kalla för intersektionalitet – de axlar av maktskillnader som strukturerar ett samhälle och hur de korsar, understryker, överröstar varandra, förhandlas fram och omförhandlas på nytt, i praktiken.⁶⁷

Resonemanget underbygger så här långt den inom det genuspedagogiska fältet väl etablerade tesen att likabehandling aldrig är likabehandling. Men här ges även ytterligare en dimension: olikabehandling är aldrig rättvis behandling om det med rättvis menas sådan behandling som inte utgår från, återskapar, eller exploaterar en skillnad på bekostnad av någon eller något. Ett exempel kan belysa vad som står på spel här. Under sångsamlingen på förskolan, vilken generellt sett kan sägas vara en gemensam, varm, inspirerande och glädjeric stund, genomsyras själva situationen ändå alltid redan av skillnad, makt och paradoxala erfarenheter. Fenomen som tyst/talför, blyg/modig, yngre/äldre, plats bredvid lärare eller ej, tilltal/frånvaro av tilltal, återkoppling/frånvaro av återkoppling, och så vidare är knutna till kön när det gäller självuppfattning hos eleverna och lärarens förförståelse och faktiska agerande.⁶⁸ Men här är det uppenbart så att även andra skillnader spelar in och avgör varje elevs självdefinition och fortsatta position och erfarenhet i elevgruppen. Vem jag tillåts vara, vem jag tillåter andra att vara, är de grundläggande erfarenheterna i situationen som alltid formuleras och omformuleras. Varje gång lärare och elever utgår från att alla är lika inskränks möjligheter att utforska de gränser som upprättas i praktiken och som bygger på spelet med makt och skillnad. Varje gång de utgår från att olikhet föreligger löper de risken att återskapa gränser som likaså bygger på spelet med makt och skillnad.

Vems är perspektivet?

I detta exempel, liksom i pedagogiska situationer i övrigt, står dessutom frågor om hållbar utveckling och ett globalt perspek-

tiv i utbildning på spel. Det följer av att skolans verksamheter inte endast är isolerade företeelser, aldrig bara kan vara lokala händelser utan sociala, ekonomiska, politiska eller ekologiska konsekvenser. All undervisning är snarare ständigt involverad i ett indirekt eller direkt upprätthållande av naturliggjorda skillnader på global nivå – mellan nord och syd, väst och öst, rik och fattig, ägande och icke-ägande, samt rörlig och orörlig i geografisk och teknologisk bemärkelse – och understöder inte sällan en exploatering av dessa skillnader till förmån för den egna situationens självklarhet. Det senare följer av att merparten av all undervisning i svenska skolor idag utgår från det ”centrum” läraren befinner sig i; en mestadels etniskt vit, västerländsk, medelklassformerad, i huvudsak heterosexuell och likabehandlingsinriktad utgångspunkt. Utan att alls vilja förta betydelsen av alla de lärare, elever och undervisningsmoment som aktivt försöker omsätta just denna problematik, kvarstår faktum att skolan genom sitt sätt att fungera i praktiken främst får som konsekvens att frågor om makt och skillnad framstår som i huvudsak oproblematiska.⁶⁹

Globala erfarenheter strukturerar således pedagogiska situationer. Diaspora, folkmord, migration, våld, religion och kultur är alla exempel på erfarenheter som finns i klassrummen, och är också ofta de exempel som förmeras i undervisning eller i pedagogiskt ”nydanande” litteratur om hur skolans globala situation bör förstås. Samtidigt innebär just ett sådant förhållningssätt nästan uteslutande att ett förbehållslöst fokus på ”de andra” anammas. Ett vi-och-dom-perspektiv underbygger alltför ofta goda föresatser att släppa in världen i skolan. De avvikande, de invandrade, de fattiga, de svältande, de adopte-

Källa: Digitalvision

rade, de döende, liksom den särskilda grupp elever eller de särskilda händelser och erfarenheter som utspelar sig till synes utanför det centrum läraren verkar utifrån, blir såväl skälen till, som ämnet för, att intressera sig överhuvudtaget.

Inte sällan får det här drastiska konsekvenser. Enskilda elever förväntas bidra med, eller avkrävs, sina särskilda erfarenheter. De blir ”native informants”, det vill säga får representera ett särskilt kön, en viss kultur, tradition, religion, sexualitet eller liknande, vilket bara förstärker deras annorlundahet och osynliggör den maktposition som initialt definierar en viss erfarenhet som just annorlunda. Elever vänder sig till den avvikande och ber henne eller honom att förklara eller rättfärdiga sin position. Det är dessvärre inte alldeles ovanligt att även läraren medverkar i upprätthållandet av samma mönster. Detta diskuteras ofta av feministiska pedagoger från tredje världen som ett

exempel på hur exkluderande strukturer kommer till uttryck i konkret undervisning, och särskilt då som en effekt av den välmenande ambitionen att inkludera olikheter. Samtidigt är dessa ”annorlunda” personer, som en konsekvens av den strukturerade situationen, inte sällan angelägna om att bevaka, försvara, förklara eller ibland utmana sina föreskrivna positioner.

Problemet är just att det omvända sällan sker. Det osynliga centrum undervisning utgår från problematiseras sällan eller aldrig – majoritetens perspektiv eller den tysta ordningens genomgripande strukturer blir sällan eller aldrig kritiskt belysta i undervisning. Som senare tids postkoloniala forskning visar uppstår då helt andra frågor än de redan givna om integration, assimilering och utanförskap.⁷⁰ Det förs här en påtagligt kritisk diskussion om majoritetens skenbara homogenitet. Själva idén om att majoriteten alltid är en och samlad problematiseras flitigt. Vilka är ”vi”, vad är ”svenskhet”, vilka blir ”vi” när ”vi” gör ”dom”? Sammantaget innebär den postkoloniala diskussionen att konkret undervisning i skolan hamnar i blickfånget, för att inte säga undermineras. För hur skulle den undervisning se ut som inte bara kommenterar eller förhåller sig till de andra, utan istället utgår från en helt annan position, från en

mångfald av icke-normativa positioner? Det förutsätter att undervisning så som den nu pågår, och de strukturer som gör den möjlig i sig, till största delen måste transformeras eller till och med upphöra. Kopplar vi dessutom resonemangen om en tyst centrumposition, ”tystnadens kultur”,⁷¹ till tidigare nämnda frågor om heterogenitet, makt och skillnad, samt till det ständigt paradoxala i dessa erfarenheter, blir det inte längre en fråga om hur undervisning är möjlig. Som anslaget i den här texten försöker ge uttryck för är den egentligen aldrig det.

Radikal öppenhet i teori och praktik

Undervisning pågår trots allt. Den vecklar in sig och utvecklar sig, stöter på det bekanta och det oförutsedda, prövar det givna och det nydanande. Det är således inte fråga om att applicera en statisk syn på undervisning här. Istället är det just skiftningarna, mångfalden av erfarenheter, de oändliga möjligheternas pedagogik som står i blickfånget. När jag insisterar på att lärare bör undersöka undervisningens omöjlighet, vilket kan lägga beslag på poängen med att samtala om pedagogik eller meningen med att vara lärare, behöver det inte förstås som en ödeläggande utmaning. Det går inte att undvika att förändring sker. Att språket, kropparna, rummen, lärandet, positionerna och relationerna, ständigt genomgår förändringar, och det långt förbi alla tänkbara hinder, strukturer och fantasier. Frågan som blir intressant att ställa sig är kanske om det konkret går att föreställa sig en praktik som kan eftersträva icke-diskriminering, solidaritet, och en radikal öppenhet inför kun-

* Makt i samhället

Män sitter på 85 procent av platserna i världens parlament. Om fler kvinnor får makt i samhället förändras villkoren för både dem och männen och öppnar för ett mer jämställt samhälle.

Källa: Sida 2005, www.sida.se under Jämställdhet.

skap, för att nu nämna några möjliga vägar att färdas.⁷² En sådan praktik skulle se paradoxerna, heterogeniteten, makt och skillnad och den globala erfarenheten, inte som en belastning eller förödande utmaning, utan som en fundamental tillgång för lärande, för glädje inför kunskapen, för medmänsklighet och för möjligheten att förändra ändå.

En förespråkare av strävan efter radikal öppenhet är bell hooks, en svart feministisk teoretiker. Betydelsen av hennes bidrag till den feministiska teoretiska diskussionen är oavvislig och har kanske framför allt varit ett insisterande på ett kritiskt, globalt perspektiv på frågor om förändring och medvetande i allmänhet, samt på den vita akademiska medelklassfeminismens begränsningar i synnerhet. Samtidigt förvånade hon sina läsare när hon skrev en bok om undervisning, för vad har väl det med teori att göra? hooks konstaterar torrt att hennes vetenskapliga förhållningssätt får betydelser även eller kanske främst i mötet med elever och det är först där frågan om förändring blir angelägen, inte som en teoretiskt formulerad kritik, utan som utprövandet och iscensättandet av praktik.⁷³

För hooks är radikal öppenhet ett uttryck för allas passionerade strävan efter kunskap. Varje uttråkad, ointresserad, eller på annat sätt passiv eller frånvarande elev är ett uttryck för att undervisningen inte förmår skapa en sådan öppenhet. hooks diskussion kring sin konkreta undervisning utgår tydligt från Paulo Freires frigörande pedagogik, men med en feministisk kritik av densamma som ledstjärna. Hon menar bland annat att det frihetsbegrepp Freire utmejslar tydligt avspeglar

en västerländsk kulturs syn på manlighet – för Freire blir begreppen delvis synonyma. Vidare finns det även tydliga spår av dialogpedagogik och reflekterande pedagogik i hennes arbete, inte minst i synen på lärande som kollektivt och erfarenhetens betydelse för kunskap. Här föreslår hooks ett utvecklat perspektiv i termer av en engagerande pedagogik, vilken tar sikte på inte endast erfarenhet, solidaritet och passionen att erövra kunskap, utan även en strävan efter välmående och glädje i undervisningens praktik. Hennes tonvikt på glädje och välmående står i stark kontrast till hur skolsystemet successivt transformerar elever från lekande människor till rationella, kalkylerande individer som förväntas lära sig att argumentera, söka information, utföra praktiska moment i ett framtida yrke, och så vidare. hooks insisterar just därför på att frånvaron av lek, inte i ordets konventionella bemärkelse utan mer som en term för att beskriva ambitionen att närma sig det personliga, engagerade, våghalsiga, kritiska, omvälvande i all undervisning, utgör det främsta hotet mot såväl lärande som välmående i det mångkulturella klassrummet. Det paradoxala draget är också centralt här i det att lärande alltid måste vara en dubbel process för både elever och lärare. Undervisning måste syfta till att alla ska lära sig av med ett normativt vetande om världen och samtidigt hela tiden utveckla möjligheter för att alla ska lära sig till med ett kritiskt vetande om världen. Först då kommer en radikal öppenhet bli möjlig att närma sig för samtliga involverade i undervisning.

En annan feministisk pedagog som arbetar med

att aktivt transformera det undervisande rummet är Magda Lewis. Även hon tar tydligt avstamp i Freires arbeten och kanske särskilt hans uppmaningar om att omformulera den pedagogiska situationens omedelbarhet, om att förändra i det pågående nuet genom praxis. Lewis sätt att arbeta avspeglar tydligt Freires idéer om att aldrig låta rummets strukturer, i termer av erfarenhet och iakttagelser knutna till makt och skillnad, lämnas intakta. Läraren kommer nämligen genom sin tystnad att legitimera dessa erfarenheter när de uppstår, vilka då genast riskerar att bilda mönster och få skenet av normalitet över sig, och blir sedan svårare att upptäcka, avbryta, ifrågasätta och transformera. Lewis illustrerar särskilt tydligt sitt för-

hållningssätt när hon flyttar ansvaret för förklaringar och sanningar till den eller de som avkräver henne eller elever dylika i faktiska situationer.⁷⁴

Till exempel beskriver Lewis hur en kvinna i en elevgrupp under en presentation av sitt arbete om mäns våld mot kvinnor blir ifrågasatt av en man som vill att hon också ska diskutera det motsatta, det vill säga kvinnors våld mot män. Det uppstår förvirring i rummet, plötsligt hotas trovärdigheten för såväl eleven som för ämnet, och Lewis begär då svaret av den som frågar efter det. Hon ger mannen

ordet och uppmanar honom att delge sina kunskaper. I den här situationen, liksom i många andra liknande situationer, blir frånvaron av substantiell kunskap påtaglig. Vad som sker är att läraren tillsammans med eleverna åskådliggör tendensen att kritisk kunskap alltid ifrågasätts, att den mobiliserar individuellt och kollektivt motstånd som hämmar lärande, och att det är ett gemensamt projekt att såväl avtäckta dessa motståndsformer som att utveckla en rikare och öppnare kunskap.

En mer formaliserad och strukturerad strategi som syftar till att reflektera skillnadsspelet i det pågående kan kallas för ”att fylla i tomrummet”. Det är en övning, med många variationer och användningsområden, som jag ofta använder och som kan tjäna som ett exempel på strävan efter radikal öppenhet. Strategin går utmärkt att praktisera oavsett nivå på undervisningen: under sagoläsningen med förskoleelever, som en läsförståelseövning i grundskolan, eller som ett ”case” att arbeta med för en grupp gymnasieelever. Tanken är att öppna upp kunskapen om världen genom att undersöka erfarenhet som begrepp. Läraren och eleverna väljer tillsammans en saga, en bildskvens, en tidningsartikel, eller ett utsnitt av litteratur, och skapar sedan utsuddade, tomma platser i dessa texter. De tomma platserna kan vara alla de tillfällen då subjekt (hon, han, personnamn, etcetera), substantiv, verb, adjektiv eller andra marker för identitet och skillnad anges. Eleverna får sedan var för sig eller i grupp, på plats i klassrummet eller hemma, fylla i tomrummen. Ibland får de i uppgift att fylla i sig själva så som de uppfattar sig eller tror att andra uppfattar dem, andra gånger låter jag dem fylla i det mest osannolika de kan komma på. Eller så är uppgiften att fylla i ord som bäst passar på en viss

identitet (svensk, muslim, våldtäktsman, homosexuell), en viss position (byråkrat, arbetslös, lärare, elev, djur, majoritet), eller en viss känsla (galenskap, utanförskap, smärta, lycka, förnedring). Möjligheterna att variera strategin alltefter elevgrupp, tid, situation och syfte är oändliga.

När övningen sedan ska redovisas är möjligheterna också flera. Det kan ske i form av direkta utrop under en samling, som förberedda gruppresentationer, som individuell skriftlig uppgift, eller som någon form av spel, performance, musik eller annat iscensättande. Att närma sig, undersöka och förstå variationen i de tolkningar som uppstår är själva huvudmomentet i strategin, att tillsammans upptäcka att det inte finns en given, sann, äkta eller helt och hållet självklar kunskap om en viss person, relation eller situation. Varje utsaga står mot varje annan utsaga, lärarens auktoritet och erfarenheter likställs med elevernas, och möjligheter att ställa kritiska frågor om gränserna för vetandet överrumplar samtliga inblandade. Fördomars omfattning, struktur och genomslagskraft, olika former av centriskhet (andro-, etno-, hetero- etcetera), normativa anspråk på vetande, samt bristen på reflekterande kunskap, tydliggörs effektivt. Erfarenhet blir nyckelordet för att utveckla förståelse, empati, solidaritet och en strävan efter ett fördomsfritt närmande till den andre. Det uteslutande ”vi” som förenade några på bekostnad av andra transformeras och återuppstår i en mer inkluderande skepnad. Det går inte att förbli oberörd genom en sådan praktik, den omöjliga undervisningen till trots, och jag vågar fortfarande tro att möjligheterna överröstar problemen med att öppna upp ett samtal om makt och skillnad på det här sättet.

Att utbilda lärare – omöjlig undervisning igen

De strategier som beskrivs ovan blir dubbelt aktuella i lärarutbildningar. Strategierna uppmuntrar lärandet i den faktiska situationen men utgör också pedagogiska exempel på hur lärande kan uppmuntras i framtida undervisning. Samtidigt upphör jag aldrig att förvånas inför min egen rädsla för att göra mer skada än nytta i utbildningen av lärare. Jag ska ju föregå med gott exempel, förmedla det goda, stå för mer vetande än de jag undervisar. Det här är naturligtvis helt orimliga utgångspunkter, för att inte säga felaktiga. Jag sympatiserar inte heller med dem och mig veterligen gör inte flertalet lärare det heller. Men jag hamnar ändå mitt i den fråga som finns dold här: – Går det att lära ut hur lärare kan skapa lärande och radikal öppenhet, utan att återskapa de strukturer som gör att lärande och en radikal öppenhet aldrig uppstår?

I mitt fall handlar det till exempel om ett försök att väcka intresse för frågor om kön och undervisning på en pedagogisk kurs för akademiska lärare. Momentet är tre timmar och är det enda som mer strukturerat berör frågan under en tvåveckors intensivkurs. Jag har inlett momentet på ett dussin olika sätt under de år jag ansvarat för det – chock, lömska argument, tvingande retorik, OH-floskler, hörnövingar, maskerad, radikalfeministisk bildanalys, personliga bekännelseritualer, för att nu nämna några – och varje gång misslyckas jag. Gruppen består i regel av mellan 15 och 25 personer, och minst hälften av dem har jag förlorat redan efter fem minuter. Under de följande timmarna ser jag hur jag lyckas vända någon åter till

rummets dynamik, medan övriga faller från en efter en. Kommentarer efter undervisningen är däremot alltid uppmuntrande och mycket positiva. Kursvärderingarna är allt som oftast storslagna bevis på det fantastiska med passet ifråga.

Jag skulle här kunna anamma bell hooks insikt om att förändring tar tid, att lärande inte med nödvändighet uppstår i direkt anslutning till pågående undervisning. Istället är det en reflekterande process som tar vid och som gradvis utvecklar nya kunskaper och synsätt, särskilt när det gäller kritiska perspektiv på makt och skillnad. Just därför är lärarens önskan om direkt återkoppling och bekräftelse helt orimlig. Men det är inte vad jag avser att visa här. Istället påvisar exemplet att jag som lärare indirekt och direkt vidmakthåller tron på att undervisning är möjlig, samtidigt som jag vill att det ska vara helt och hållet omöjligt med undervisning för att någonsin lyckas uppnå något i termer av förändring. Att förmedla den paradoxen låter sig helt enkelt inte göras, och särskilt då inte på tre timmar. Detsamma gäller naturligtvis för den här texten. Det antyder i sin tur att omöjligheten har fler dimensioner än vad som diskuterats tidigare.

Utblick – Omöjligheten ett varv till

Varje lärare ansvarar själv för att den undervisning som bedrivs inte exkluderar, inte återskapar makt och skillnad. Som resonemangen i det föregående implicerar är det ett åtagande som inte kan efterlevas fullt ut, än mindre praktiseras, om det nu alls är möjligt. Samtidigt är det inte enbart den enskilda lärarens ansvar som står på spel, utan en hel struktur av förväntningar, regelverk,

fördomar och samtida politiska föreställningar bidrar aktivt till att omöjliggöra en strävan mot radikal öppenhet. Det är en tvingande struktur präglad av bristsjukdomar efter lång tids undernäring. Kraven på följsamhet, vilka kringskär mer vidlyftiga pedagogiska initiativ, är påtagliga när det gäller nationella kunskapsmål och detaljstyrning i termer av läroplaner. Därtill kommer också en uppsättning alltmer bistra ekonomiska förutsättningar vilka positionerar läraren i en accelererande tidsbrist. Den ökande elevtäteten skapar pedagogisk utrymmesbrist och lärargärningen är alltjämt plågad av brist på erkännande i olika former. Den enskilda läraren lider av bristande legitimitet i samhället i stort. Slutligen står varje lärares ansvarstagande alltid i relation till frånvaron av elevers inflytande på och medverkan i undervisning. Detta trots goda föresatser att aktivera en redan föreskriven, men också självpåtagen, passivisering av elever i sig. Som en konsekvens av dessa aspekter, och ett oräkneligt antal andra liknande strukturella hinder, sker därför ett ständigt pågående urholkande av den enskilda lärarens engagemang och drivkraft. Att då utkräva ett ansvar av läraren att göra skolans undervisning till en strävan efter radikal öppenhet blir paradoxalt i sig. Sammantalet är därför undervisningens omöjlighet också strukturellt framtvungad, vilket föranleder ett par avslutande frågor och en kritisk reflektion kring dem:

- Vilka tydliga tendenser i det samtida utbildningslandskapet finns det egentligen som talar för att jämställdhet är uppnåeligt?

- Vad i den konkreta undervisningen i svenska skolor idag pekar entydigt – och då frågar jag just efter en ur alla aspekter invändningsfri praktik – mot ett upphävande av makt och skillnad som exkluderingsprinciper?
- Vad är det som talar för att den svenska skolan – en byråkratisk utbildningsinstitution satt i uppdrag av makten att förvalta en liberaldemokratisk och individcenterad ekonomi med dess överlevnadsstrategi att få sociala skillnader att uppfattas som naturliga och eftersträvansvärda – kan skapa det goda för den enskilde överhuvudtaget?⁷⁵

Förlamning är en initial reaktion från min sida när jag läser de här frågorna. Sedan följer en växande ilska och frustration, inte minst över det orimliga i att tro att förändring måste vara så entydig. Därefter upprörs jag över att jag måste invända med just det, att jag inte vågar ställa högre krav på undervisning. Slutligen skymtar förhoppningen om att en position kanske ändå kan utmejslas, en position som bygger på en särskild förståelse av begreppet rättvisa i sig.

Idealet om att uppnå lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter, vilket utmärker den svenska välfärdsstatens försök att begripliggöra frågor om makt och skillnad, är fortfarande dominerande i svensk utbildningspolitik. Likabehandling uppfattas alltså som det främsta sättet att uppnå rättvisa i termer av

likhet. Men en alternativ position, formulerad utifrån en feministisk utgångspunkt, kan vända på innebörden i begreppet rättvisa. Här är Iris Marion Youngs texter exemplariska i sin tydlighet när hon i dessa, förenklat uttryckt, förespråkar inte i första hand en rättvisa som bygger på likhet, utan en rättvisa som bygger på strävan efter att upphäva orättvisor.⁷⁶ Det är inte en slutgiltig position hon argumenterar för, inte heller en på förhand definierad förståelse av vilken skillnad som ska upphävas eller på vilket sätt, utan snarare då en angelägen uppmärksamhet som öppnar upp för en kritisk betraktelse av det pågående. Young sätter omedelbart fingret på det ohållbara med att i varje pedagogisk situation undvika frågor om heterogenitet, makt, skillnad, det globala och dessas paradoxer, samtidigt som hennes resonemang avfärdar alternativet att helt och hållet resignera inför omöjligheten att undervisning kan förändras. Just så paradoxal som den pedagogiska verkligheten alltid redan är. En sådan position sätter också det gemensamma projektet att mötas för att erövra kunskap i fokus, som ett sätt att oavlatligt närma sig varandra utan att det sker på bekostnad av någon eller något. I någon mening en utopi fortfarande, men i så fall är den åtminstone tydligt förankrad i en situation som lärare och elever tillsammans kan uppfatta som allt annat än god, på gränsen till omöjlig att förändras. Först då kan undervisning kanske göra skillnad i positiv bemärkelse.

- Bondekam Fredrik (2004), Könnsmedveten pedagogik för universitets- och högskolelärare – en introduktion och bibliografi, Liber, Stockholm
- Bourdieu Pierre & Passeron Jean-Claude (1977), *Reproduction in education, society and culture*, Sage, London
- Briskin Linda (1990), *Feminist pedagogy: Teaching and learning liberation*, CRIAW ICREF, Feminist perspectives, Ottawa
- Butler Judith (1999), *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*, Routledge, New York
- Cohee Gail, Däumer Elisabeth, Kemp Theresa, Krebs Paula, Lafky Sue & Runzo Sandra (Eds.) (1998), *The feminist teacher anthology: Pedagogies and classroom strategies*, Columbia University Press, New York
- De los Reyes Paulina & Mulinari Diana (2005), *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Liber, Malmö
- Enns Carolyn & Sinacore Ada (Eds.) (2005), *Teaching and social justice. Integrating multicultural and feminist theories in the classroom*, APA, Washington
- Eriksson Catharina, Eriksson Baaz Maria & Thörn Håkan (Eds.) (1999), *Globaliseringsens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, Nya Doxa, Nora
- Erson Eva (1994), Vad innebär det att vara feministisk lärare? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 15(4), s. 54-64
- Fisher Berenice (2001), No angel in the classroom: Teaching through feminist discourse, Roeman & Littlefield, Lanham
- Freire Paulo (1972), *Pedagogik för förtryckta*, Gummessons Bokförlag, Stockholm
- Freire Paulo (1974), *Kulturell kamp för frihet*, Gummessons Bokförlag, Stockholm
- hooks bell (1984), *Feminist theory: From margin to center*, South End Press, Boston
- hooks bell (1994), *Teaching to transgress: Education as the practice of freedom*, Routledge, New York
- hooks bell (2003), *Teaching community: A pedagogy of hope*, Routledge, New York
- Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2005, 26 (2-3), temanummer om intersektionalitet
- Lewis Magda (1990), Interrupting patriarchy: Politics, resistance, and transformation in the feminist classroom, *Harvard Educational Review*, 60, s. 467-488
- Lewis Magda (1993), *Without a word: Teaching beyond women's silence*, Routledge, New York
- Luke Carmen & Gore Jennifer (Eds.) (1990), *Feminisms and critical pedagogy*, Routledge, New York
- Lykke Nina (2003), Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 24(1), s. 47-56
- Mongia Padmini (Ed.) (1996), *Contemporary postcolonial theory: A reader*, Arnold, New York
- Månsson Annika (2000) *Möten som formar: Interaktionsmönster på förskola mellan pedagoger och de yngsta barnen i ett genusperspektiv*, Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan, Malmö
- Naryan Uma & Harding Sandra (Eds.) (2000), *Decentering the center: Philosophy for a multicultural, postcolonial, and feminist world*, Indiana University Press, Bloomington
- Rosenberg Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*, Atlas, Stockholm
- Said Edward (1979), *Orientalism*, New York, Vintage books
- Spivak Gayatri Chakravorty (1999), *A critique of postcolonial reason: Toward a history of the vanishing present*, Harvard University Press, Cambridge
- Young Iris (1990), *Justice and the politics of difference*, Princeton University Press, Princeton
- Young Iris (2000), *Inclusion and democracy*, Oxford University Press, Oxford

- 64** Texten får mångfaldigas men ej ändras, och källan ska alltid uppges.
- 65** Bondestam 2004.
- 66** Det är en förenklning eftersom antalet könskategorier är en omstridd fråga där allt från en till fem har föreslagits i såväl biologisk som feministisk forskning. Dessutom är det så att den egna könsidentiteten varken är fast, endimensionell eller ens vidare statisk under en individs livsförlopp, vilket om inte annat senare tids queerforskning tydligt visar, se till exempel. Butler, 1999, Rosenberg, 2002. För resonemangets skull börjar jag i den här förenklingen ändå.
- 67** Se till exempel Lykke, 2003.
- 68** Se till exempel Månsson, 2000.
- 69** Här är texter från den så kallade postkoloniala traditionen belysande, eftersom de inte utgår från ett outtalt centrum utan istället riktar en kritisk blick mot just detta centrum – från tredje världen, diasporan, förintelsen, de moderna pogromerna, och så vidare. Frågan som ställs är på sätt och vis inte om det globala är relevant i någon mening, utan på vilket sätt och med vilka konsekvenser det alltid redan är det. En bok jag själv ”omvändes” av var Saïds, 1979, ”Orientalism”, i vilken han formulerar den postkoloniala positionen genom att ta ett helhetsgrepp om de andras position i väst. En bra överblick kring den postkoloniala teori
- bildningen återfinns i Mongia, 1996, ”Contemporary postcolonial theory: A reader”. När det gäller den feministiska teoribildningens bidrag till en postkolonial diskurs, och vice versa, är det idag fråga om ett omfattande och komplext område, se till exempel Narayan/Harding, 2000, ”Decentering the center: Philosophy for a multicultural, post-colonial, and feminist world”. En angelägen introduktion till postkoloniala frågeställningar på svenska är De los Reyes/Mulinari, 2005, En rik antologi kring frågor om feministisk och multikulturell pedagogik, där samtliga bidrag på ett eller annat sätt anammar en postkolonial position i sin blick på undervisning, är Enns/Sinacore, 2005.
- 70** Se till exempel Eriksson och andra 1999, som är en samling översatta och mycket intressanta essäer på temat. För en fördjupad teoretisk diskussion rekommenderas Spivak, 1999.
- 71** ”Tystnadens kultur” är en kritisk beskrivning av hur undervisning tvingar elever att internalisera majoritetens värderingar i en kultur, och som bland annat utvecklas i Paulo Freires, 1972, ”Pedagogik för förtryckta”, 1974, ”Kulturell kamp för frihet”. Just denna kritik brukar vara gemensam för tredje världens feministiska pedagoger.
- 72** Inom det feministiska pedagogiska fältet är det uppenbart att det finns lika många feministiska pedagogiker som det finns feministiska pedagoger. Det följer av att fältet är så tydligt erfarenhetsbaserat, men också för att komplexiteten i varje pedagogisk situation kräver en mångfald av tillvägagångssätt, även om gemensamma ledord ofta är empati, erfarenhet, solidaritet, kritik, medvetandegörande och viljan att lära tillsammans med elever. Tillgängliga och inspirerande ingångar till det feministiska pedagogiska fältet är till exempel Fisher, 2001 och Briskin, 1990. Dessutom finns idag ett flertal antologier med mycket läsvärda bidrag till hur feministisk pedagogik kan omsättas i praktik. Själva har jag haft stor användning av bland andra Cohee och andra, 1998 och Luke/Gore, 1992. En läsvärd, svensk diskussion om hur ett feministiskt pedagogiskt förhållningsätt kommer till uttryck återfinns i Erson, 1994. Bra litteraturöversikter och ingångar för feministisk pedagogik kan även nås via webben: <http://www.uwec.edu/wmns/FeministTeacher/index.htm> <http://www.library.wisc.edu/libraries/WomensStudies/core/crfem-ped.htm>
- 73** Exemplet i det följande är hämtat från hooks, 1994, ”Teaching to transgress: Education as the practice of freedom”, men jag sneglar hela tiden i hennes ”Feminist theory: From margin to center” från 1984. Särskilt intressant för lärare tror jag hennes ”Teaching for community: A pedagogy of hope” från 2003 är, då hon i denna utvecklar ett mer konkret perspektiv, särskilt utifrån en kritisk läsning av dialogpedagogiken.
- 74** Här bygger jag på Lewis, 1990. Se för all del även Lewis, 1993.
- 75** Den sista av frågorna är i allra högsta grad angelägen, och är på sätt och vis också ett koncentrat av en av vår tids mest angelägna utbildningskritiska texter, och dess grad av angelägenhet är dessvärre kumulativ: Bourdieu/Passeron, 1977.
- 76** Young, 1990 och 2000.

Ökad rättssäkerhet gör Nicaragua mer jämställt – utbildning av kvinnliga medlare och poliser

David Isaksson

– Tidigare ansåg de flesta att mannen hade rätt att bestämma över sin familj och att ingen annan skulle lägga sig i. Men vi har lagar som visar att kvinnor och män har lika rättigheter. Det vi gör som lokala juridiska rådgivare är att se till att lagarna fungerar i verkligheten, säger Melba Estrada Guillen. Hon deltar i satsningen på lokala juridiska rådgivare som Sida stödjer, för att öka rättsäkerheten i hela landet. Något som även bidrar till att stärka kvinnorna och minska fattigdomen.

I satsningen "Rural Judicial Facilitators Program" utvecklas fattiga människors tillgång till rättvisa och opartiskhet i kontakterna med kommunen, det lokala rättsväsendet och andra institutioner. De 650 lokala juridiska rådgivarna arbetar i de allra fattigaste områdena i Nicaragua och som expertstöd har de lokala domare. Rådgivarna löser lokala konflikter i familjer och mellan grannar. Men deras viktigaste funktion är att vara bybornas länk till domstolarna och vara domarnas förlängda arm i byarna. De bidrar också till att stärka

rättskänslan genom att förmedla kunskap om viktiga lagar, till exempel om mäns ansvar för sina barn, våld, äganderätt.

Lättare att få underhåll för barn

Utanför Melba Estrada Guillens hus står hästen selad. Här, uppe i bergen i den norra delen av Nicaragua, är häst eller åsna ofta det enda sättet att nå isolerade byar. Att komma till närmaste polis eller myndighet kan ta en hel dag.

– Genom att vi finns kan fattiga människor spara både tid och pengar jämfört med om de skulle behöva åka till närmaste polis eller domstol, konstaterar Melba.

Många medlingar handlar om grannar som blivit osams på grund av någon småsak. Allvarligare är våldet mot kvinnor och barn. Inte sällan leder situationen till att kvinnan tvingas fly med barnen, eller att mannen överger familjen. Många män vägrar också att erkänna sitt faderskap.

Tidigare var kvinnorna som utsattes för detta nästan helt rättslösa, men sedan en tid tillbaka finns en lag som anger att

mannen har underhållsskyldighet för sina barn. Det finns också specialutbildade poliser som stöttar kvinnor och barn som utsatts för övergrepp.

Löften istället för konflikt

– När det uppstår en konflikt träffar jag parterna var för sig. Vi pratar och skriver ned en överenskommelse där var och en anger vad den lovat. Om det handlar om ett underhållsärende går vi tillsammans igenom hur mycket pappan har möjlighet att betala varje månad. Om han sen ändå inte betalar så hjälper jag till att föra ärendet vidare till familjedomstolen, berättar Melba.

Att många av de juridiska rådgivarna är kvinnor tror Melba har en stor betydelse, eftersom det bidrar till att stärka kvinnornas situation i samhällena.

– Det har aldrig varit några problem för mig att prata med männen. Av de medlingar jag haft hittills i år har alla gått bra. Jag har aldrig känt mig rädd eller hotad.

Estrada Guillen deltar i satsningen på lokala juridiska rådgivare som Sida stödjer, för att öka rättsäkerheten i landet. Något som även bidrar till att stärka kvinnorna och minska fattigdomen.

DEN GLOBALA SKOLAN

av Peder Sandahl

Världen har blivit mindre! Idag angår allt alla!

Världens öppnade konflikter, miljöförstöring, terrorism och fattigdom är globala utmaningar som alla världens länder står inför. Utmaningarna kräver politisk samverkan på global, nationell, regional och lokal nivå mellan olika aktörer. Den tilltagande globaliseringen ställer också nya och annorlunda krav på kunskap och lärande. Lärande och skolutveckling om globala frågor för hållbar utveckling måste förstärkas väl förenat med att ökade kontaktytor med omvärlden skapas, att utbildnings- och forskningsinstitutioner i utvecklingsländer byggs, att internationalisering av utbildningen i skolor, högskolor och universitet utvecklas i syfte att skapa konstruktiva möten mellan människor och kulturer.

Sveriges Riksdag antog utmaningen och fattade i december 2003 ett beslut om en Politik för Global Utveckling (PGU). Två perspektiv ska genomsyra den politiken: ett rättighetsperspektiv och de fattigas perspektiv. PGU utgår bland annat från FN:s millenniedeklaration (2000), som fokuserar arbetet med global

utveckling och redovisar nödvändigheten av att se samband mellan fred, säkerhet, avrustning, utveckling, fattigdomsbekämpning, miljöhänsyn, mänskliga rättigheter, demokrati och god samhällsstyrning. I en sådan mångfasetterad och komplex beskrivning av internationella frågor och global utveckling framstår det oundgängliga i att arbetet med en hållbar utveckling hanteras inom och över olika politikområden genom samordning och samverkan på nya och annorlunda sätt. Att vara

medveten om hur olika villkoren kan vara för fattiga kvinnor och män är något av en förutsättning för att lyckas med det globala arbetet för en hållbar utveckling, och för lärande därom. PGU angår alla politikområden och utbildningsfrågorna står i centrum. I Johannesburgsdeklarationen (2002), understryks att utbildning har en avgörande betydelse för en hållbar samhällsutveckling. Alla länder ska därför arbeta för att hållbar utveckling ska genomsyra utbildningssystemets alla nivåer och Sverige har beslutat att vara ett föregångsland.

Den Globala Skolan

Den Globala Skolan

Den Globala Skolans (DGS) arbete utgår från lärande om globala frågor för hållbar utveckling. I Hagadeklarationen, år 2000, beskrivs detta lärande som:

- En innehållslig integrering av miljö-, ekonomiska och sociala aspekter
- En utveckling av processorienterade och dynamiska undervisningsmetoder
- En läroprocess där vikten av att kunna tänka kritiskt och att arbeta i och med demokratiska processer sätts i fokus.

Det övergripande syftet med DGS är att stödja och främja skol-utveckling och det pedagogiska utvecklingsarbetet om lärande om globala frågor för hållbar utveckling.

I Den Globala Skolans uppdrag ingår att:

- Stödja och främja lärande och skolutveckling genom att samarbeta med för ändamålet strategiska grupper, till exempel kommunala företrädare, skolledare, lärare, övrig skolpersonal, lärarutbildare och representanter för enskilda organisationer.
- Skapa kontakter med kommuner, skolor, lärarutbildningar och enskilda organisationer. Arbetet innefattar etablering och utveckling av kontakt med målgrupper. Det syftar till att, kort- eller långsiktigt, engagera dem i den verksamhet som

bedrivs. Målgruppernas förutsättningar och behov identifieras varefter de inbjuds till lämpliga satsningar. Arbetet sker bland annat genom nyhetsbrev, aktiv datorkommunikation, nätverks-träffar, regionala seminarier och fortbildningar, kontakter med enskilda organisationer, upprätthållande av kontakter med målgrupper, resurspersoner med flera och genom globala resor.

- Genom verksamheten i regioner, kommuner och skolor skapa kontakt och samverkan med kommuner, skolor, lärarutbildningar och enskilda organisationer. Uppdraget är nationellt med utgångspunkt från styrdokument för förskola, skola och vuxen-undervisning och utförs i regionaliserade former.

DGS har en omfattande verksamhet. Varje år deltar ca 5000 pedagoger i verksamheter och över 30 000 kontakter tas. Innehållet i olika seminarier, konferenser etcetera varierar från år till år. De senaste två åren har dock betoning lagts på frågor om jämställdhet. I ett globalt perspektiv framstår jämställdhetsfrågan som ett illustrativt exempel på nödvändigheten av att förstå begreppet hållbar utveckling med flera aspekter.

Jämställdhetsfrågorna är närvarande i såväl sociala, ekonomiska och ekologiska sammanhang och framför allt spelar arbetet med jämställdhet stor betydelse för en förbättring av dessa sammanhang.

Mer om Den Globala Skolan finner du på www.denglobalaskolan.com

MEDVERKANDE

Pernilla Andersson, gymnasielärare i samhällskunskap och historia samt föreläsare och handledare på nationella och internationella kurser i lärande för hållbar utveckling.
pernilla.andersson@skrapan.uppsala.se

Pether Arnberg, grundskollärare samt mediepedagog från förskola till högskola, genuspedagog och utbildare vid Jämrum.
pether.arnberg@jamrum.se

Fredrik Bondestam, sociolog och genusforskare, utbildar om kritisk och feministisk pedagogik i högskolan, författare till "Könsmedveten pedagogik för universitetslärare" (2004) och i ett antal antologier.
fredrik.bondestam@gender.uu.se

Nina Hemmingsson, konstnär (illustratör, serietecknare).
nina.hemmingsson@telia.com

Charlotta John, handleder och utbildar i genuspedagogik, författare till "Elfte Steget – vägen dit. En metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete i förskola/skola" (2003).
charlotta.john@elfesteget.com

Ulrika Lundquist, gymnasielärare i svenska och religionskunskap, genuspedagog, delaktig i Skolverkets kursplanearbete inför Gy07, föreläsare i svenskämnets didaktik, jämställdhet och hållbar utveckling i lärares vidareutbildning.
ulrika.lundquist@skrapan.uppsala.se

Mari Richardsson, gymnasielärare, genuspedagog, utbildare vid Jämrum.
mari.richardsson@jamrum.nu

Peder Sandahl, undervisningsråd på Myndigheten för skolutveckling, verksamhetsledare för Den Globala Skolan – samverkansprojekt mellan myndigheten för skolutveckling och Sida.
peder.sandahl@skolutveckling.se

Kajsa Svaleryd, förskolelärare, projektledare vid Jämrum, föreläsare i genusfrågor i förskola och skola, författare till "Genuspedagogik" (2003) samt i antologin "Manlighet i fokus".
kajsa.svaleryd@jamrum.se

Eva Lena Volk, folkbildare/folkhögskolelärare med inriktning mot globala utvecklingsfrågor och lärarfortbildning.
evalena.volk.rk@folkbildning.net

Pamela von Sabljar, handleder och utbildar i genuspedagogik, författare till "Elfte Steget – vägen dit. En metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete i förskola/skola" (2003).
pamela.von.sabljar@elfesteget.com

Foto: A. Wangelin

Pether Arnberg

Foto: N. Hemmingsson

Nina Hemmingsson

Foto: L. Fredriksson

Peder Sandahl

Foto: A. Wangelin

Kajsa Svaleryd

Från vänster Fredrik Bondestam, Mari Richardsson, Eva Lena Volk, Charlotta John, Pernilla Andersson, Ulrika Lundquist, Pamela von Sabljar.

FÖR ATT GÅ VIDARE:

BESTÄLL denna skrift i flera exemplar – helt kostnadsfritt – via www.sida.se under rubriken Publikationer eller Sidas materialbeställning, telefon 08-779 96 50. Kan också laddas ner som pdf-fil från www.denglobalaskolan.com

KOLLA DESSA LÄNKAR

DGS/Den Globala Skolan,
www.denglobalaskolan.com eller telefon 0771-12 30 40 med röststyrning – säg namnet på det län Du bor i så kopplas Du till DGS-ansvarig i Din region.

JämO/Jämställdhetsombudsmannen,
www.jamombud.se där Du bland annat finner lagar och andra nyttiga fakta. Telefon 08-440 10 60 eller

MSU/Myndigheten för skolutveckling,
www.skolutveckling.se. Under rubriken Demokrati, jämställdhet och inflytande finner du massor av viktiga ingångar. Du kan också genom MSU få information om utbildningar i genuspedagogik. Telefon 08-52 77 80 00.

Sida/Biståndsmyndigheten,
www.sida.se där du bland annat kan gå in under tema Jämställdhet och söka information om internationellt utvecklingssamarbete. Överhuvudtaget finner du här många gratis publikationer och informationsskrifter om utvecklingsrelaterade frågor.

Zenit,
www.zenit.sida.se, ett globalt forum för unga vars sajt innehåller reportage, artiklar, interaktiva spel med mera om globala frågor.

www.forumsyd.org
Forum Syd samlar mer än 200 svenska medlemsorganisationer och ett stort antal samarbetsorganisationer och nätverk över hela världen. Här finns information om projekt i så kallade utvecklingsländer, och många länkar till enskilda organisationer som arbetar med jämställdhet i ett globalt perspektiv.

www.genus.gu.se
Nationella sekretariatet för genusforskning som bland annat ger ut gratistidningen Genus

www.globalportalen.org

Över 2.000 utvalda och granskade länktips om drygt 140 länder och en rad ämnen kring globala frågor, däribland jämställdhet. Globalportalen.org byggs upp av drygt 30 organisationer som på olika sätt arbetar med globala frågor, utveckling och bistånd. Särskild skolrubrik listar webbsidor och minisajter speciellt gjorda för dig som är elev, student eller lärare – tips om studiematerial, föredrag och temadagar, utställningar att åka på och mycket annat.

www.jamstalldforskola.gov.se

Delegationen för jämställdhet i förskolan som bland annat delar ut pengar till jämställdhetsprojekt, kartlägger varför så få män jobbar inom förskolan och tittar på hur utbildningen för förskollärare ser ut vad genus och jämställdhet beträffar.

www.jamstalldhet.nu

Ett läromedel om jämställdhet

www.kvinnoforum.se

Självständig stiftelse som arbetar tvärsektorellt med gräsrotsarbete och strukturella förändringsinsatser på jämställdhetsområdet,

stödjer internationella genusprojekt på samtliga kontinenter och har stor erfarenhet på områden som till exempel flickor i missbruk, hedersrelaterat våld, människohandel, genus och tillväxt.

www.man-net.nu

Manliga nätverket är en ideell och partipolitiskt obunden organisation som verkar för jämställdhet och mot mäns våld och övergrepp. De arbetar med fokus på män och pojkar och deras relationer till kvinnor och flickor, och till andra män och pojkar

www.resurs.folkbildning.net

Folkbildningsnätets Pedagogiska Resurser med särskilda rubriker för Internationellt och Genus.

www.ur.se

Genusmaskineriet, sex program av Karin Kjellberg framtagna av Utbildningsradion, som bland annat tar upp könsroller ur olika perspektiv. Ett program handlar om förskolan och ett handlar om grundskolans senare år och gymnasieskolan. Utbildningsradion har också producerat Hon & Han – ett spel om könsroller.